

A

HELYES MAGYARSÁG ELVEI.

IRTA

PONORI THEWREWK EMIL,

A MAGY. TUD. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖLTSÉGÉN.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1873.

Akademia
28/11
Ára 1 frt.

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám* : Solon adótörvényéről. T é l f y I v á n t ó l. 1867. 14 l. Ára 12 kr.
- II. Szám* : Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. T é l f y I v á n t ó l. 1868. 16 l. 12 kr.
- III. Szám* : A legújabb magyar Szentírásról. T á r k á n y i J. B é l á t ó l. 1868. 30 l. 20 kr.
- IV. Szám* : A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. S z á s z K á r o l y t ó l. 1863. 20 l. 15 kr.
- V. Szám* : Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. T o l d y F e r e n c z t ó l. 1868. 15 l. 12 kr.
- VI. Szám* : A keleti török nyelvről. V á m b é r y A r m i n t ó l. 1868. 18 l. 12 kr.
- VII. Szám* : Geleji Katona István főleg mint nyelvész. I m r e S á n d o r t ó l. 1869. 98 l. 60 kr.
- VIII. Szám* : A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 1 frt 20 kr.
- IX. Szám* : Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Böldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthori István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). T o l d y F e r e n c z t ó l. 1869. 176 l. 1 frt 20 kr.
- X. Szám* : A magyar bővített mondat. B r a s s a i S á m u e l t ó l. 1870. 46 l. 30 kr.
- XI. Szám* : Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. B a r t a l u s I s t v á n t ó l. 1870. 43 l. 25 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám* : A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. M á t r a y G á b o r l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr.
- II. Szám* : A tragikai felfogásról. Székfoglaló. S z á s z K á r o l y r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.
- III. Szám* : Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. J o a n n o v i c s G y. l. tagtól. 1870. 43 l. 30 kr.
- IV. Szám* : Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. F i n á l y H e n r i k l. tagtól. 1870. 47 l. 30 kr.
- V. Szám* : Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. T é l f y I v á n lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr.
- VI. Szám* : Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Z i c h y A n t a l l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr.

A

HELYES MAGYARSÁG

ELVEI.

IRTA

PONORI THEWREWK EMIL,

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

A M. T. AKADÉMIA KÖLTSÉGÉN.

BUDAPEST, 1873.

EGGENBERGER-FÉLE M. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

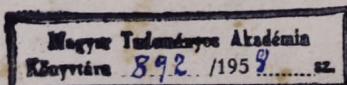
(Hoffmann és Molnár.)

219037

Van a ki minden új szót megkaczag,
Ha azt tudóstól hallja s nem fonóktól,
Mert néki a nyelv csak fonóba készül,
S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért.
Van a ki mindég új szót fúr, farag,
A leghelyesbet százfélé csigázza,
S abból viaszként majd istent csinál,
Majd tücsköt s azzal mint nagygyal dicsekszik

BERZSENYI, Versei 330. lap.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ELŐSZÓ.

E pályamunka 1872-ben a m. tud. akadémia XXXII-ik nagygyűlésén az I-ső osztály ajánlatára Marczibányi-jutalomban (nyolczvan arany) részesült.

A kitűzött kérdésre (a magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálata tekintettel az újítás helyes módjaira) két pályamunka érkezett. A bírálatra kinevezett bizottság (Ballagi Mór, Szász Károly r. és Szarvas Gábor I. tagok) 1872. máj. 22-én a következőkben tett jelentést az osztálynak:

»A pályázati hirdetés ez idei eredménye a megelőző évek makacs terméketlenségéért elegendő kárpótlást nyújtott, mert nem csak, hogy két pályamunka érkezett be, hanem e pályamunkák mindegyike általában véve sikerült, dicséretre méltó dolgozatnak mondható. Mind a két munkának szerzője ugyanis a nyelvtudomány mostani álláspontjára helyezi magát s úgy fog a kérdés tárgyalásához; az eddig tett megállapítások s elvek értelmében végzi fejtegetéseit; szép ismeretkészletre támaszkodó komoly igyekezettel nyomozza kitűzött célját; kutatja nyelvünk hanyatlásának okait, s kutatásai

ban nem marad csupán a fölszinen, hanem leszáll mélyebbre, le egész a fenéig, nem elégszik meg az idegenszerű szólásmódok kimutatása s a tösgyökeres magyar kifejezések visszahelyezése által csak felében orvosolni a bajt, hanem a gyökeres gyógyítást tartja szeme előtt, s azért a nyelvújítás tévedéseire is kiterjeszti figyelmét s a helyes eljárás kimutatása által e részben is iparkodik a baj további elharapódzásának utját szegni. Szóval mind a két munka a pályázati hirdetés kívánatának értelmében fogta fel a kérdést s egészben véve helyesen is tárgyalja, úgy hogy a bíráló bizottság bármelyiket, ha egymagán, a másika nélkül állana, jutalomra és kiadásra érdemesnek ítélte volna. Így azonban választást a kettő között alig tehetett.

Az imént felsorolt közös tulajdonságokon kívül ugyanis egyiknek úgy, mint a másiknak vannak más-más előnyös sajátságai s vannak fogyatkozásai is, a melyek egymást kiegészítik és fődözik.

A mi az I-ső számú »Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte«. Grimm.-jeligés pályamunkát illeti, a kérdésnek minden oldalról való vizsgálása, részletekbe ható megvitatása, a botlásokat, visszaéléseket feltüntető példák nagy száma által szárnyalja jóval túl társát; de tévedései is számosabbak, nagyobbak; annál nagyobbak, mert elveket is illetnek s helylyel-közzel a nyelvromlás forrásául is szolgálhatnak. Ilyenek a többi sok közt a következők:

»Bírálatunk vezére a nemzeties nyelvérzék, mely az újításnak és fentartásnak egyedüli mérve, mely a nyelvtudománynak alapja sat.

»Feltesszük, hogy már van megállapodott s lényegére nézve általában elfogadott nyelvtanunk —

és így vannak nyelvtörvényeink is. Ezek vezérlete mellett fogjuk a hibásan alkotott új szólásokat vizsgálni, bírálni.« sat.

»Mi az ily (nem érezhető) képzőkkel alkotott új szavaink bírálatában lehetőleg tartózkodók leszünk azért is, mivel itt már félszázados gyakorlat által meghonosított szókkal és így megváltozhatatlan tény hatálmával állunk szemközt.« sat.

A tudomány elveivel legszembeszökőbb tétele azonban az mely szerint a magyar nyelvben körülbelül ezer képző van. Ez egyszersmind a legveszedelmesebb is, mert nem csak hogy szentesíti a nyelvújításnak minden törvénytelenységét, hanem még a sebesen haladó nyelvromlás előtt is lerontja az ittott nagy bajjal emelt gátakat.

Merészebb, önkényes, alaptalan, sokszor nem igazolható vagy nagyon is problematikus állításai közül is fel kell néhányat sorolnunk:

»A magyar nyelv csak Európában egy évezred óta fejlődik.«

»A nyelvérzék a beszédhangok és alakok természetéhez való viszonyát érzi.«

»Egész sorát találhatni nyelvünkben az igen termékeny onomatopéáknak. Így li le (leng, lebeg, lejt, lóg, lobog) sat.«

»A nép nem tudja, hogy a lap és lep, láb és lép, le és lebeg között kapcsolat van. sat.«

»Életet adnak a magyar beszédnek s ősi természetes voltát, s összerűségét tartják fen helyragai, melyek sokkal szemléletőbben terjesztik elénk még az elvont fogalmak viszonyait is, mint az új nyelvek viszonyzócskái. sat.«

»Az on cz encz képző előfordul több szóban a népnél is: virgocz, suhancz, sat.«

»Támla oly jó hangzatu, hogy már kiirthatatlan. sat.«

A II-ik számu: »Van a ki minden uj szót megkaczag sat« Berzsenyi-jeligés pályamunkának a helyes elvek képezik legerősebb oldalát, amaz elfogadhatatlan egynek kivételével, hogy a mi életre kapott s a mit a szólás szentesített,³ bárhogy készült is, azt minden író, ha jobbat nem adhat, bátran elfogadhatja, s ismét: »Bármely törvénytelen szó, ha a nemzet megérti s elfogadja, nevetséges volna annak polgári jogait el nem ismernünk.« (Lásd a 62-dik és 63-dik lapot.) Gyöngye oldala a részletezésben áll, de nem annyira abban a mit mond, mint inkább a mit nem mond; más szóval: a pályahirdetés abbéli követelésének, hogy »mutattassék ki számos példákban, mily káros befolyással volt és van nyelvbéli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag vagy szolgálai utánzása« csak nagy fukarkodva tesz eleget. Nem helyeselhető továbbá azon eljárása sem, hogy akár szándékosan, akár akaratlanul az újabb kori nyelvújításról vonakodik határozott ítéletet mondani; s ha itt-ott mond is, akként formulázza, hogy az olvasó nem tudja egész biztossággal tájékozni magát.

A két pályamű egyikéről sem mondható tehát, tekintsük jelességeit vagy hiányait, hogy társának fölötte áll. Ennélfogva a bíráló bizottság azon egyhangu véleményben volt, »hogy mind a két átaljában sikerült pályamunkát jutalomra és kiadásra egyként érdemesnek jelentse ki s a különben is egyesített kettős díjt kettőjük közt megosztandónak ajánlja«.

Az osztály 1872. máj. 22-én tartott ülésében a jutalom megosztása nem helyeseltetvén, utasított a bíráló bizottság, hogy a jutalmat osztatlanul ítélje oda valamelyik pályamunkának, habár az csak csekély mértékben mulná is felül társát s a nem jutalmazható de szintén jeles pályamunka méltánylására és anyagi jutalmazására találjon oly módot, mely nem ellenkezik se a szabályokkal, se a szokással.

A bíráló bizottság 1872 máj. 23-án a következő újabb jelentést terjesztett az osztály elébe :

»A Marczibányi pályamunkák bíráló bizottsága az osztály utasítása szerint megtartá értekezletét s noha a tárgynak újlagos megvitatása után sem juthatott más meggyőződésre, mint a melynek első jelentésében kifejezést adott, kötelességének tartá mind a mellett teljesíteni az osztály abbeli határozott megbizását, hogy minthogy a pályadíjat megosztani nem lehet, az egyként jutalomra érdemesnek nyilvánított két pályamunka közül jelöljék ki a bírálók azt, a mely talán szerintök is egy vagy más tekintetben mégis felül haladja társát.

A bíráló bizottság tehát szeme előtt tartva ez utasítást két szavazattal (Ballagi Mór, Szarvas Gábor) egy (Szász Károly) ellenében abban állapodott meg, hogy a II-ik számú Berzsenyi-jeligés pályamunkát jutalomra és kiadásra az I-ső számú Grimm-jeligészet pedig dicsérettel kiemelendőnek s tiszteletdíj mellett szintén kiadásra ajánlja.«

A bírálók többsége véleményének alapján, az osztály ajánlatára, a jutalom a II-ik számú pályamunkának ítéltetett, kiadásra is ajánlataván; az I-ső számú pedig, dicsérettel kiemelendőnek s tiszteletdíj mellettszintén kiadandónak határozottatott.

A II-ik számú pályamunka jeligés levele felbontatván, abból Ponorí Thewrewk Emil neve tünt ki; az I-ső számú pályamunka szerzője pedig felhivatott, akarja-e, hogy jeligés levele felbontassék, mibe ő beleegyezvén, a felbontott levélből Imre Sándor l. t. neve tünt ki.

Az osztály 1872. jun. 8-án tartott értekezleti ülésében elhatározott, hogy mindkét pályamunka adassék ki az illető szerzőknek, ha szükségesnek tartják, javítás vagy pótlás végett. A kivett munkák novemberben beadatván, minthogy a szerzők nem változtattak rajtok lényegest, inkább csak némely hézagot pótoltak, minden bővebb vizsgálat nélkül sajtó alá bocsátások határozott.

Kelt Buda-Pesten az I-ső (nyelv és széptudományi) osztály értekezleti üléséből nov. 2-án 1872.

Gyulai Pál,

osztály-titkár.

»A mindennapi tapasztalás bizonyítván, hogy mióta a nyelvújítás jogosultsága kérdésbe nem vétetik, és irodalmunk főleg pedig az időszakai és napi sajtó is folytonos gyarapodást veszen, nyelvünk szükség nélkül más nyelvek phrasisai után képzett számtalan — a törzsökös magyar szólásmódoknál sem szebb, sem hatályosabb, sem világosb, sem szabatosb új szólásokkal árasztatik el, mi által a nyelv saját eredeti színéből kivéttetik, a nélkül hogy egyéb tekintetben nyerne:

Fejtessenek ki tehát azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók; s mutattassék ki számos példákban, mily káros befolyással volt és van az elvek mellőzése miatt nyelvbeli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag vagy szolgálai utánzása a nyelvújítás diadala óta.«

Igy szól a Magyar Tudományos Akadémiának pályakérdése, melynek megoldását a következő értekezés tárgyalja. De mielőtt »az új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandó elveket« magyarázzuk, okvetetlen szükséges, hogy magát a nyelvet s a nyelvújítás elvét is bírálattal fejtegetjük, s mindazon fogalmakat tisztázzuk, melyek a nyelv szándékos fejlesztőit rendszerint vezérlik.

I.

A nyelv mivoltáról.

A nyelv vagy halk beszéd, mit gondolkodásnak, vagy hangos gondolkodás, mit beszédnek mondunk. Közönségesen csak az utóbbit értjük alatta; de ha valaki magába tekint, s megvigyázza gondolkodási munkáját, azt veszi észre, hogy minden fogalom, minden gondolat, mint kiejthető szó szerepel az ész műhelyében. (V. ö. Geiger, *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft*. I. Stuttgart 1868. *Der Ursprung der Sprache*, Stuttgart 1869. Schleicher, *Die deutsche Sprache*, II. kiad. Stuttgart 1869. 4 s köv. lap. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1869. VII. 420 lap. P. Thewrewk E. *A nyelvészet mint természettudomány*. Pest, 1869. 4. lap. *A nyelv optikája*. Pest, 1870. 5. lap.)

A nyelv, mint nem is egy ember teremtette, úgy nem is egy emberé, hanem a társaság, a nép annak mind teremtője, mind tulajdonosa. Benne leheli ki a nép, mint a művész a maga remekében, egész lelkét; benne nyilatkozik, valamint a nyelvben általában az embernek észbeli természete, szint-úgy nemzeti különféleségében az egyes nemzetek szelleme.

A magyar nyelv tehát nem csak magyar beszéd, hanem magyar gondolkodás is egyszersmind; az emberi gondolkodásnak egyik nemzeti formája. Buffon »le styl c'est l'homme«-ja rég ismeretes igazság. Socrates így szólít meg valakit, ki tanítványának akar szegődni: »Beszélj, hadd lássalak!« Valamint Seneca, úgy a magyar közmondás is azt tartja: »Milyen az ember, olyan a beszéde.« (*Ballagi, Példabeszédek* 678. sz.) Úgyde, a mi az egyes emberre nézve

a beszéd, az előadási modor, az a népre nézve, annak nyelve; úgy hogy bátran állíthatjuk, hogy a nemzetet nyelve teszi nemzetté. Ez magyarázza meg azon szeretetét, melylyel minden nép, nevezetesen a magyar is, a maga nyelve iránt viseltetik: úgy érzi, hogy e féltő kincsével nemzetiségét is elvesztené. Szembe is szállott a magyar mindazokkal, kik nyelve ellen törtek; s a mit népünk egyik dalában énekel:

Nyelvünk egy volt, egy is lesz,
Míg e földön magyar lesz;
A szép tiszta magyar nyelv
Mindenfelé hangzik el.

Kriza, Vadrózsák I. 35. lap.

nemcsak a nyelv iránti szeretetnek, hanem a nemzeti önértetnek is hangos nyilatkozata. (*V. ö. Népköltési gyűjtemény. Új folyam. I. 298. lap. Erdélyi, Népd. I. 241. lap. 287. d. — Böckh R. Die statistische Bedeutung der Volkssprachen als Kennzeichen der Nationalität. Zeitschrift für Völkerpsychologie. Berlin 1866. évf. IV. kötet 261. lap.*)

II.

Nyelvünk viszontagságairól.

Ha Hyrtl a maga boncztanában azt mondja, hogy Magyarország a legkülönbözőbb fejtypusok eleven gyűjteménye, nem csak azt a történeti tényt bizonyítja, hogy e nemzet sok fajvegyülést szenvedett, hanem egyúttal azt is jogosan gyaníttatja velünk, hogy valamint vérünkbe úgy nyelvünkbe is tömérdek idegen elem van keverve. S csakugyan a nyelvtudomány világosan mutatja, hogy nyelvünk korántsem »szűz nyelv«, mint azt embereink nem egyszer hangoztatták, korántsem oly makacs, mint Vörösmarty Mihály (*Minden Munkái XI. köt. 45. lapján*) büszkén kiáltja: hogy »midőn az európai atyafiságos nyelvek a fölvett szóra nemzeti szint és bélyeget adhatnak: nyelvünk mint napkeleti s a keresztyén Európával rokontalan, az idegen szavakat, mint a tűz a vizet, meg nem szenvedheti. S ha valaha nyelvünknek úgy meg kellene zavarodnia, nem volna nálánál ügyetlenebb a föld kerekiségén.«

Ilyen ítéletet csak nem nyelvész tehet, vagyis az, ki a nyelvet csakis jelen formájában ismeri, hol a rég befogadott idegen szókon többé meg nem látszik, hogy ugyancsak idegen nyelv országából kerültek hozzánk. Lám, maga Vörösmarty »mészáros«-t tősgyökeres magyar szónak nézi s »mészáros«-nak értelmezi. Szerinte ugyanis: »hús a régi nyelvben mész lehetett.« (*Mind. Munk. XI. köt. 37. és 38. lapján.*) Pedig kétséget nem szenved, hogy »mészár« szláv eredetű s hogy mégis magyarnak látszik, épen azért van, mivel nyelvünk, mielőtt meghonosította, »nemzeti szint és bélyeget«

adott rája. (*Böven erről Budenz J. Nyelvt. Közl. II. 154. l.*)

Egy nép sem képes annyira elzárkózni, hogy az idegen ajkuak szavai hébe-hóba rá ne ragadjanak, sőt mentől nagyobb részt vesz valamely nemzet az emberiség anyagi és szellemi harczában, mentől viszontagságosabb életet él, annál több új és idegen fogalom telepedik gondolkodásába, annál több idegen szó keveredik saját szavai közé. A nyelv a nemzet történetének legrégebb s legnagyobb emlékszobra. Minden korszak rárója viszontagságairól többé-kevésbé érthetően tanuskodó jeleit; sőt a mi a nemzet őskorát illeti, egyes-egyedül a nyelv szolgáltatja a leghitelesebb adatokat a történeti kutatásnak. Azért is méltán nézzük a nyelv történetét az emberiség valóságos commentárjának; azért is alig várja a történettudomány, hogy a nyelvészet megdönt-hetetlen elveit valahára minden nyelvre alkalmazzák. (*V. ö. Mommsen, Römische Geschichte, 3. kiad. I. 20. lap.*)

Mielőtt azt bővebben bizonyítanók, hogy a magyar nyelv szókincsében tömérdek idegen elem van, azt a fontos megjegyzést akarjuk tenni, hogy az idegen szó, ha még oly számos is, korántsem teszi a nyelvet idegenszerűvé. Erre nézve két példát mutathatunk fel, u. m. a török és angol nyelvet. A török irodalmi nyelvben, csakúgy hemzseg a sok arabs és perzsa szó, elannyira, hogy a konstantinápolyi művelt ember beszédéből, a közönséges paraszt gyerek alig ért valamit; de azért a nyelv mégis csak török-tatár maradt, és sem az arabssal, sem a perzsával össze nem rokonult.

Talán nincs nyelv, mely annyi s nyilván távoli forrásból eredő szót foglalna magában, mint az angol. Úgy látszik, a világ minden népe hozzájárult az angol szótár képezéséhez. Csakugyan elmondhatni, hogy az angol nyelvében a szók világkiállítását mutatta, mielőtt az ipar-kiállításra gondolt volna. Latin, görög, héber, kelta, szász, dán, francia, spanyol, olasz, német sőt hindustán, maláji és sinai szavakat lelünk az angol szótárban. Ha csak a szavakat tekintenők, nem volnánk képesek az angol nyelvet valamely nyelvcsaládhoz számítani. (*Böven erről Müller Miksa, Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Böttger-féle*

kiad. I. 69. lap. Rie ll, *A nyelvtudomány alapelvei*, Kalauz. 1863. 82. l.)

Úgyde nem a szótár határozza meg a nyelv egyedi mivoltát, hanem a nyelvtan: az a mód, a mint egyik vagy másik nyelv a maga mondatát szerkeszti, s az egyes mondatokat megint egymással összefüzi, szóval a nyelv szelleme az, mi a nyelveket egymástól megkülönbözteti. Mondatszerkezetének sajátosságait minden nyelv önmagából fejt ki: a mi a nemzetnek a nemzetisége, az a nyelvnek a syntaxisa. Mi például a magyarban egész mondatokat állithatunk össze idegen szavakból, de azért a magyar nyelv természete semmi csorbát sem szenved; a mondat magyar szabásu, babár idegen kelméből készült is. Hadd vessük egybe ezt az 1848 előtti kitételt: »a diaetának ezen institutiója messze vág«, »az országgyűlés ezen intézkedése nagy horderővel bír«-féle új divatu szólásformával, s rögtön megérezzük, hogy amaz tősgyökeres magyar észjárásra mutat, míg ellenben ez, noha magyar hangzásu, mégis idegenszerű, a meny nyiben a német »Tragweite« mintájára készült. A magyar ugyanis kardjáról veszi az ide illő fogalom kifejezését, s csak életbevágó, messzevágó dolgokat ismer; míg ellenben a német szó a német lövéséletből ered, s német gondolkodás szüleménye.

Egy még sokkal feltűnőbb példát mutat a régibb francia nyelv. Bossuet híres hitszónoknak egyes mondatait az által, hogy pár betűt toldunk az egyes szókhoz, könnyen lehet latinra változtatni; hanem az ilyen latin mondatot, ha meg is értené Cicero, mindenesetre barbárnak mondaná, mi azt bizonyítja, hogy Bossuet nyelvében nem egyedül, s legkevésbé a hangzás, hanem inkább a szellem az, a mi nem római. (*V. ö. Steinthal, Ursprung der Sprache, 142. l. Boltz, Die Sprache und ihr Leben, Leipzig 1869, 38. l.*)

Ezek után áttérünk, a magyar nyelv szótárának idegen elemeire.

III.

Idegen szavaink.

Nyelvünk szótári anyaga még nincs etymologiailag teljesen keresztül vizsgálva, mint az a nyelvészeti czélokra szükséges; azért szavaink nemzeti statistikáját csakúgy nagyjában vázolhatjuk. Van szótárunkban a tősgyökeres szókincsén kívül, tömérdek más eredetű, nevezetesen: szláv, német, latin, oláh, olasz, franczia, görög, török, perzsa, arabs lapp s bizonyosan egyéb fajta szó is. (V. ö. Boltz, *Die Sprache und ihr Leben, Leipzig, 1869. 38. lap.*) A szláv-ságból átszarmazott szók java része iránt felvilágosít minket Budenz, *Nyelvtud. közl. II. 468—476. l.* Ismertetését figyelemre méltó nyilatkozattal fejezi be: »Ime egyuttal a legnagyobb része az általán a magyar nyelvbe jutott szláv szóknak, melyeknek meghonosulását csak annyiban van okunk fájlalni, hogy miattok sok eredeti magyar szónak el kellett vesznie; de nincs ám okunk azokat szégyenleni.« (V. ö. Miklosich, *Lexicon polaeos'ovenico-latinum. Vindob. 1862. Leschka, Elenchus vocabulorum europaeorum imprimis slavieorum magyarici usus. Budae, 1825.*)

»A hellen nyelv nyomairól«, értekezik Torkos Sándor. *Magy. Nyelvészet VI. 14—18. lapon.* Kevés a mit nyujt s itt-ott több bizonyítékot igényel.

Ezennel csak a következő adalékokat kívánjuk mel-
lékelni:

ruha iránt v. ö. *Philologus XI. 267. Nyelvt. Közlemény. II. 474. l.* Ide való szó még:

gúnya és **gidó**, mikről *Philologus XI. 267. és 268 lap.*

bille = βίλλος, τὸ ἀνδρεῖον αἰδεῖον παρὰ Ἐφεσίοις, *Arcad.* 53.
szigony, kétségkívül egy a régi σίγνον-nal, mi *Aristot. Poet.* 21. *Herodot. V.* 9. *Schol. Ap. Rhod.* 2, 99 szerint kyprosi szó és δόρυ-t jelent. Suidas makedoninak mondja, mások meg a thrák vagy szittya származásu Sigynnoktól eredettnak állítják, mely nomád nép Magyarország lapályain telepedett volt le.

Élt többféle alakban: σίγνον, σίγνος, σίγνης, vagy σίγνονης; tájszólásilag: σιβύνη, σιβύνης, σίβνον; még σίγνον mellékalakja is volt.

Találjuk a latinoknál is: sibina, vagy sibyna, *Ennius, ap. Paul. Diac. p.* 336, 5. *Tertullian. adv. Marc.* 1, 1. *V. ö. Gell. X.* 25, 2. *sibones*. Itt venabulum-féle. Lásd: *Rich., Illustrirtes Wörterbuch s. v. sibina*.

Az *Anth. Pal. VI.* 93, 2. v-ben Passow, *Regis (Epigr. der gr. Anthol. Stuttg. 1856.)* s mások »Dreizack der Fischer«, »Zinkenspiess«-nek értik, egészen megfelelőleg a magyar szigony közönséges értelmének.

A »szigonyos dardaczkát« Molnár Albert s p a r u s-nak nevezi. A s p a r u s pedig tökéletesen megfelel az ἀγκυλόδορα σίγνον-nak az *Anth. Pal. VI.* 177, 1. v-ben. Alakját közli: *Rich. Illustr. Wörterb.* »sparum« szó alatt, az Ince-Blundelli gyűjtemény egyik basreliefe szerint.

Mint félig görög szó, ide való még a nép nyelvén divatos »ántivilág.«

Mely hatást gyakorolhatott nyelvünkre a latin, már abból sejthető, hogy nálunk e nyelv oly régi, mint maga a kesztyénség, mint maga az alkotmány. A nyugoti egyháztól kapván nemzetünk a keresztyénséget, nyugatról az államélet európai formáit, a latin nyelv lőn a templom meg az országház, a kóludvarokkal való közlekedés, meg a hivatalos iratok nyelve, s mint ilyen annyira meggyökeresedett, hogy a mívelt magyarnak majdnem második anyanyelvévé vált. Sok küzdelembe került, míg végre sikerült a magyar nyelvet, a nemzetnek eleinte javára, de utóbb kárára szolgáló latin nyelv helyett, állami nyelvvé emelni. A nyelvünkben meghonosult latin eredetű szók még nincsenek egybegyűjtve. (*V. ö. Geleji Katona »Az igaz magyarán szólásnak módja*

felől való legmegjegyzetendőbb observatió. Toldy, *A régi nyelvészek*, 307. lap.) Mi ezuttal csak néhányat akarunk felemlíteni:

pagány = paganus (V. ö. *Nyelvt. Közl.* II. 473. l.)

templom = templum,

klastrom v. **kolostor** = claustrum,

kántor = cantor,

lajstrom = registrum,

ostya = hostia,

keresztyén v. **keresztény** = christianus,

oltár, (régenten »altár« *Mátyás Flór. Nyelvt. szótár*)
= altare.

ereklye = reliquiae,

forma = forma. Olykor alak-, idom-féle nem is pótolhatja,
péld. »jóformán.«

apát = abbas,

apácza = abbatissa,

remete = eremita (*ἐρημίτης*). Kaptuk a szlávoktól kikhél
re met a-nak hangzik. *Nyelvt. Közl.* VI. 212. lap.

eretnek = haereticus (*αἱρετικός*). Kaptuk a szlávoktól,
kikhél jeretnik-ké változott. *Nyelvt. Közl.* VI. 305. l.

iskola = schola,

penna = penna (*Vadr. I. 10. lap.*)

leczke = lectio,

árkos v. **árkus** = arcus,

mód is modusból látszik származottnak; de lásd *Nyelvt.*
Közl. II. 88. l.

kujter (Göcsej) = culter,

palacsinta, **lapacsinta**, **lacsapinta** = placenta.

árbocz (régenten árbosz, *Mátyás Flór. Nyelv. szótár* 131 l.)
= arbos (máli *Madvig, Opusc. acad. alt. pag.* 175. V. ö.
Nyelvt. Közl. VI. 30. l.)

párducz (párdus, *Pesti G. Meséi* 158. l.) = pardus (*πάρδος*).

cserebüly v. **cserebogár** = scarabaeus. Utóbbi ép olyan
képzés mint p a p a g á j-ból papamadár. *Erdélyi Népd.*
I. 238. l.

viola, vilója, ivolya, ibolya = viola.

menta = mentha.

tamariska = tamarix, s több efféle növénynev.

duránezi = durantium v. duracinum.

áspis (kigyó) = aspis (ἀσπίς).

baksa = vacca (mi vacsából lett.) *Lásd Riedl-féle Kalauz 1863. jun. 14. számát.*

pásztor = pastor,

(**lator** és **latro** csak látszólag talál. *Lásd Budenz, Nyelvt. Közl. VI. 309. lap.*)

almárium = armarium (németül Almer). Az idegen szók ellenségei abban a hiszembben voltak, hogy **szekrény** az igazi, törzsökös magyar szó; pedig az is latin eredetű = scrinium (Schrein).

próbál (tróbál, palócz. *Napkelet I. 134. l. Nyelvt. Közl. II. 466. lap. Toln. m.*) = probare.

megdurálja magát v. ö. durare, indurare.

letácsol (elhallgattat, Erdélyb.) v. ö. tacere.

sors = sors; **persze** = per se,

Mint latin képzésű szó ide tartozik még: **bolondéria, sétifikál** stb. (*V. ö. Gerber, Die Sprache als Kunst. Bromberg, 1871. I. 432. lap.*) Némely szók sok országot jártak már, s néha bajos meghatároznunk, hovávalók. Hozzánk többnyire vagy szláv, vagy latin, vagy oláh, vagy német nyelv révén jutottak.

Ilyen szó a többi közt:

kabala. Irodalmunkba Arany ültette át:

»Apám, nagyapám élt kabala tejével.«

Buda halála 111. lap.

Népünk, nevezetesen a székely jól ismeri:

»Mihent zekés gyermek lettem

S a kabalát megülhettem . . .«

Vadr. I. 306. lap.

s még átvitt értelemben is használja: *Vadrózsák I. 404. l.* (Hogy rég meghonosodott, bizonyítja *Verböczy diák műszavai régi magyarításokkal 8. l.*) A szabolesi **kabóra** = kabala. Így híja a magyar ember azt a

két keresztbe kötött fadarabot, melyen ekéjét haza csúsztatja. Máskép: »eke-ló«. Azonos a görög *καβάλλης*, latin *caballus*, német *Gaul*, szláv *kobula* és *kobila*-val. Eredetileg talán sémi szó, s valamint *camelus* is *gamal*-ból származik. Figyelemre méltó, hogy Afrika tizenegy különböző nyelvében *kavalu*-nak, Nkeleben *nkevela*-nak, Ndobban *nyam tabale*-nak, Barseleeben *nkalba*-nak hívják. Micsoda közük van ezen alakoknak a latin *caballus*-hoz, még nincs felderítve. (Lásd Geiger, *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft*. I. 294 és 464. l.)

bárka. Mint magyar szót találjuk a 13. század óta. (Mátyás *Fl. Nyelvt. szótár* 192. l.) Eredetileg Aegyptusból való, mint Herodot II. 96 bizonyítja. (Brugsch szerint már a 18 dynastia idejéből kelt szövegek a nilusi szállító-hajót *barî*-nak hívják.) A görögben *βάρης* alakot öltött, s onnan átkerült a latinba. (*Propert. III. 11, 44.*) *baris*-ből képződött később **barica**, **baricából**, **barca**. (Paulin. Nolan. *carm.* 21. 91. Isidor. *Orig.* 19. 1. 19.) Ez azután átköltözött a hitirodalmi fordítások révén, mind a németbe (*Barke*), mind pedig a magyarba.

Áttérvén a német eredetű szókra, itt is azt kell megjegyeznünk, hogy elég nagy számmal vannak; de mint-hogy még egybegyűjtve nincsenek, ezennel csak egyes mutatványokat közlünk:

Német eredetűek:

polgár (*Bürger*), mester (*Meister*), vándor (*Wanderer*), sógor (*Schwager*), sáfár (*Schaffner*), kalmár (*Kramer*), czéh (*Zeche*), pék (*Bäcker*), zsemlye (*Semmel*), gyertya, (*Kerze*), czérna (*Zwirn*), tinta (*Tinte*), ráma (*Rahmen*), ráspoly (*Raspel*), cél (*Ziel*), pánt (*Band*), tengely (*Stange*), istáp (*Stab*) s tömérdek más műszó, némelyik nagyon is barbar alakban, például: stifnyi, sarkrádli, stichrádli. (Lásd Jendrolovich és Kajdi, *A csizmadiaság különös fegyelemmel az e mesterségben előforduló műsza-*

vakra, Pesten, Bucsánszky 1858, VI. és 32. l.) E szógyűjtemény új szokat is ajánl stifnyi, dratva és rádli helyébe. A 31. lapon ugyanis a kiadók így szólnak: »bizony meg kell vallanunk, hogy afféle stifnyszög, rádli, fumli műszavaink jobbízlésű olvasóinknak nem igen tetszhetnek, melyeket ugyan már most is jobbakkal tudnánk kicserélni, mint p. o.: a stifnyit sündisznó szavunk után sün-nek (!), a dratvát a palóczok közt élő siritni ige gyöke után sir-nek, a rádlit, a szakácsi termények egyike vagyis a heröcze után herécz-nek vagy kerécz-nek lehetne nevezni« stb. Sok egyéb német-magyar szót idéz Lőrincz *M. Ny. VI. 356. Vass. Ny. Közl. II. 472—373. l.* Ugyanő a »Dunántúli nyelvjárás«-ból (*M. Ny. V. 67 l. stb.*)

De nemcsak a mindennapi élet, hanem a miveltek, az irodalom nyelve is használ német szokat, csak hogy annyira meghódoltak a magyar hangzásnak, annyira megszoktuk, hogy idegen voltukra csakis a tudomány tesz minket figyelmesekké. Ilyen:

példa, miből a Kazinczy-féle példány készült (*Szentgyörgyihez 10. 28 és 30. lap.*) nem egyéb, mint a német Bilde (most Bild). Rég meghonosított szó:

»Ki a példát felállatá
És mint bálványt faragtatá.«

Katalin leg. 383. v.

Most annyi mint Beispiel; de régi »kép« értelmét megtartotta a »Kopf oder Schrift«-féle gyermekjáték egyik magyar nevében: »írás-e vagy példa« V. ö.: példabeszéd = képes beszéd. A nép nyelve még a példáz-féle származékot is ismeri:

»Hadd példázza a világot.«

Erdélyi, Népd. I. 283. lap.

(*V. ö. Budenz, Nyelvt. Közl. VI. 310. lap.*)

pelengér. Egyéb alakjai: pellengér, perenge, perentél (*Tájsz. 187. l. »Kaloda« alatt*) régen perengér és prengér. (*Heltai, Krón. 64 és 179. 6.*) Ballagi szótárában csak perengér fordul elő, elavult szónak jelölve.) A német Pranger.

Hogy **kehely** (kelyh, keleh Moln. Alb.) = Kelch, ismeretes dolog; de **billikom** is német szó. A N. Szótár szerint »a latin poculum v. pocillum szóból látszik kölcsönözöttnek. A perzsában is előfordul »buluk« és »bulutak« (poculum vino bibendo). Némelyek a német Willkommen szóból akarják származtatni.« Abból is lett, csakhogy ily módon: a szíves fogadást jelentő Willkommen után van egy különös fajta, lovagkorbeli serleg elnevezve s billikom e német serleg-név magyarrá idomult mása.

Ki gyanítaná, hogy

erszény is tősgyökeres német szó. A. N. Szótár szerint »A magyarból elemezve eredeti értelménél fogva: öblösre varrott, kötött, szőtt készület, mű, eszköz, melybe valamit eresztteni lehet.... ersz törzsökből, ény képzővel.« Azt is mondja a szótár: »hasonlók hozzá a francia bourse, olasz borsa, angol purse, holland, borse, bursa, beurs, német Börse, hellen βύρσα (bőr, nyúzott bőr) stb.« Lugossy, Hangrendi párhuzam 31. l. varsa, varsány-nyal rokonítja, mi ha igaz volna is, erszényt mégis idegen szónak bizonyítja varsa ugyanis szláv eredetű (*Lásd Nyelvt. Közl. II. 470.*) Ugyde erszény, melynek eredetibb alakja, még él a nép nyelvében, t. i. eszrény (*Arany-féle Koszoru 1865. jun. 14.*) Buda városának régi német törvényei bizonyosága szerint, nem egyéb, mint Äserin, azaz Äserlin, Aser kicsinyített alakja. »Ein Äserin Geld« — egy eszrény (erszény) pénz (*Buda városának törvénykönyve 1244—1421-ből. Pozsony 1845, 212. l. Grimm, Wörterbuch, Aeserlin.* — A Hallernél előforduló erdény okvetlen sajtóhiba.)

A mi a többi nyelvekből származott elemeket illeti, az iránt még a következőket jegyezzük meg. Oláhból került: csepsze, prikulics stb. (*V. ö. Vass. Nyelvt. Közl. II. 373—374. l.* Olaszból: piacz = piazza, palota = palazzo, mik Róbert Károly idejében vándorolhattak be és pedig a nápolyi ejtés szerint, mit talián (*Vadászák, I. 292. l.*) is látszik bizonyítani: italiano, Ná-

pöly vidékén: taliano. (*Wentrup, Beiträge zur Kenntniss der neapolitan. Mundart 9. lap.*)

Arabs eredetü:

dohány (ar. duhân, szláv duchan s nyilván ennek közvetítése által jutott a magyarba. *l. Nyelvt. Közl. I. 316. l.*)
czifra (ar. dzsefr, spanyol cifra, német Ziffer, eredeti értelmé zérus a magyarban is; (*V. ö. Maróthy, Arithmetica, Debreczenb. 1763, 1. lap.*) »Az utolsót pedig (az o-t) t z i f r á - n a k is hívják) **korbács** (ar. karbacs = rhinocerosbőrből font ostor, spanyol corbacho, német karbatsche; meghonosult a szlávtságban is, *l. Nyelvt. Közlem. II. 471. l.* Mink valószínűleg e révén kaptuk. Miklosich homályos szónak mondja); **tárcsa** (ar. tars, spany. adarga, német Tartsche); **narancs** (ar. narendzs, spany. naranja, német Orange); **alabárd** (ar. el-harbet, spany. alabarda, német Hellebarde) stb.

Francia szó is jutott a németek útján nyelvünkbe: **lárma** (ném. Lärm, lett a francia a l'arme-ből).

zsandár (gendarme), **tandár** stb.

Török szó:

vezér, basa, kapu, oroszlány (arszlány) stb.; perzsa: **sátor**; **lapp: minta**, valamint a német Münze is a latin monétá-ból való. Nyelvünkbe Sajnovics telepítette. (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Koppenhága 1770. Első használta Bartzafalvi Szabó Dávid Szigvártjában 1787. V. ö. Magyar Nyelvőr 95. lap.*)

Végül még az **üröm** szót említjük. Voltak olyanok, kik ama gondolat alapján, mely a nép ajkán mint közmondás él: »öröm, üröm csak betüben különböznek« (*Ballagi, Példab. 5829 sz.*) az üröm szót öröm iker-testvéreinek tartották, s ilyformán okoskodtak: minthogy az üröm vagyis a búgond ellentéte az örömnék, s viszont a kettő egymással határos, azért a nyelv is a két fogalmat egy szóval fejezi ki, s a köztük való különbséget csakis egyetlenegy hangzónak módosításával jelöli.

E költöies magyarázattal szemben azt kell vallanunk, hogy üröm (székelyesen ürem) a szlávba is beván-

dorolt német: Werm-(uth), és Wurm-(kraut): ez meg nem egyéb, mint a kelta *chwerw* = keserüből származott név eltorzítása. (Lásd *Diefenbach, Goth. W. I. 193. l. Geiger, Ursprung I. 454. lap.*)

Végül ide iktatjuk azon szók lajstromát, melyeket a Ballagi-féle szótár*) idegeneknek jelöl.

A.

1. Algebra
 - Algebrai
 - Algebrailag
 - Ámen
5. Anomalia
 - Ánslóg
 - Antik
 - Apostol
 - April, Aprilis
10. Árenda
 - Árendál
 - Árenda-levél
 - Árendás
 - Árestom v. Aristom
15. Árkangyal
 - Árkus
 - Ármáda
 - Armalis
 - Articsóka
20. Aspiskigyó
 - Atlacz.

B.

- Bagaria
- Bakter
- Balét

25. Balláda
 - Bank
 - Bárd
 - Barbár
 - Basa
30. Batár
 - Batiz
 - Bazsilisk
 - Berill
 - Biffláz
35. Bojnyik
 - Borbély.

C.

- Czaf
- Czár
- Czédula
- 40. Czégér
 - Czéh
 - Czéjkház
 - Czél
 - Czéla
- 45. Czella
 - Czement
 - Czérna
 - Czeruza
 - Czinterem
- 50. Czirkalom

*) T. i. teljes szótára, melyből eddigelé 13 füzet jelent meg.

Czital
 Czitara
 Czitera
 Czítrom
 Csokolád v. Csokoládé
 55. Csurapé.

D.

Dáma
 Darabant
 Déván
 Dézsma
 60. Diktál
 Diván
 Dragonos v.
 Dragonyos
 Dratva
 65. Dratvál
 Dromedár
 Drót
 Dufla
 Dukál
 70. Dupla
 Dupláz.

E.

Egyepetye
 Ekklézsia
 Elefánt
 75. Elsomfordál
 Erekye
 Erkély
 Érsek
 Espék
 80. Espély
 Estempeg v.

Estempely
 Esteráng.

F.

Fabrika
 Fabrikál
 85. Fabrikás
 Fácán
 Fáczol
 Fagót
 Fára
 90. Farcz
 Farsang, Fársáng v.
 Fársáng
 Fásli
 Fásliz
 Felcsér
 95. Fertály
 Fertály-mágnás
 Fikik
 Filegória
 100. Filinta
 Finom
 Firhang
 Firnác, Firnajs v.
 Firnász
 105. Firnászol
 Flanel v. Flanér
 Flaska
 Flaskó
 Flastrom
 110. Flinta
 Flóta
 Flótás
 Flótár
 Forint
 115. Forma

- Formál
Formás
Formaság
Forma-szerint
120. Forspont
Fortély
Fortélyoz
Fölöstök v.
Fölöstököm
125. Frakk
Frigy
Frigy-bomlás
Frigyes
Frigykötés
130. Früstök
Fundál
Fundamentom
Furmányos
Füge
135. Fülemlé
Fürmender
Füzellér.

G.

- Gabarra
Gála
140. Gálaöltözet
Galbán
Gallér
Gantár
Gárda
145. Gárgyán
Gavalér v. Gavallér
Gavar
Gazda
Gázi
150. Gelét

- Gyps
Gira
Giraffa
155. Görély
Granát
Granátéros
Gránicz
Grif
160. Grispán v.
Grispanzöld
Gróf
Gróz
Gyémánt
165. Gyenegyória.

H.

- Habicza
Hambár
Hámor
Hárem
170. Hárfá
Hárfás
Hébér
Héhel v. Héhely
Héhelez v. Héhelyez
175. Hetye-peese
Hévér
Hiaczint
Hiéna
História
180. Hopmester
Hostád v.
Hostát v.
Hostya, v.
Hóstya
185. Hunczfut
Hunczut

Huta
Hüvéter.

I.

- Instál
190. Instáncia
Inter v. Interes
Iskola
Ispék
Ispión
195. Ispita v. Ispitály
Ispitás
Ispót
Ispotály
Istác
200. Istálló
Istály
Istáp
Istápol, — ás
Istráng
205. Istrázsa
Istrázsál
Iszák
Iszkofium
Iszkombia
210. Izrael
Jáczint
Jancsár
Jatagány
Julius
215. Jumus
Jus v. Juss

K.

Kabala
Kacsuk

- Kadét
220. Kaftán v.
Kaftány
Kaholy v.
Kahoj
Kaktus
225. Kalák
Kalamáris
Kalamász
Kalaráb
Kalastrom
230. Kalendárium
Kalmos
Kalmok
Kamara
Kámfor
235. Kamora
Kamuka
Kanapé
Kanári
Kanarász
240. Kancsuka
Kancsukáz
Kánikula
Kankus
Kanna
245. Kántor
Kántus
Kapitány
Káplán
Káplár
250. Kápri
Kapuczinus
Kaput
Karabély
Karafina
255. Karát
Karaván

- Karbunkulus
 Kardinal
 Karfiol
 260. Karmin
 Karniól
 Karónya
 Kartács
 Kartifiol
 265. Karton v. Kárton
 Kártya
 Kastély
 Kaszárnya
 Kasznár
 270. Kaszt
 Kasztor
 Káté
 Katédra
 Katholikus
 275. Katulya
 Kaucsuk
 Kávé
 Kazimir
 Kazula
 280. Kehely
 Kel
 Kifundál
 Kimustrál
 Kláris
 285. Klastrom
 Klavir
 Klödör
 Kobalt
 Koleda
 290. Kolibri
 Kolika
 Kolompár
 Kolop
 Kommandéroz
 295. Korall
 Korda
 Koriandrum
 Korona
 Korvéta
 300. Kóstol
 Koszperd
 Koszt
 Kovarcz
 Kozák
 305. Krajczár
 Krétás
 Krétáz
 Kristály
 Kritika
 310. Krumpli
 Kugli
 Kulimász v.
 Kulimáz
 Kupecz
 315. Kuprecz
 Kurjanes
 Kurusol
 Kvaterka
 Kvétanczia v.
 320. Kvietanczia.

L.

- Lajbli
 Lajstrom
 Lajtorja
 Lák
 325. Lámpa
 Lánna
 Lái-i-fári
 Lárma
 Lármáz

330. Lárva

Lárvás

Lator

Láva

Lázsi

335. Lázsia

Lázsiás

Lebernyes

Lefánt

Legenda

340. Legendáskönyv

Letenye

Levendula

Libéria

Linea-hajó

345. Lineáz

Litánia

Literatura

Lóding

Lósláng

350. Lotteria

Lurkó

Lutri.

M.

Mádra

Madrác

355. Magazinum

Magazin

Mágnés

Major

Május

360. Malaszt

Maláta

Mamaliga

Mandura

Márga

365. Márka

Mars

Márs

Mártir

Márczius

370. Maskara

Matrác

Matróz

Mecset

Megdirigál

375. Meglineáz

Megmágnesez

Megmustrál

Messiás

Mester

380. Milliard

Millió

Milliom

Mina

Miniom

385. Miniszter

Ministerium

Mise

Mis-más

Módi

3. 0. Módis

Molton

Monak

Monarcha

Monarchia

295. Mondola

Monostor

Móring

Mortály

Mozaik

400. Mufti

Mula

Mulya

Mumia
 Murmutér
 405. Muskáta
 Muskateros
 Must
 Mustra
 Mustrál
 410. Musz
 Muszáj
 Muzeum
 Muzulmán
 Muzsika
 415. Muzsikás
 Muzsikus.

N.

Nankin
 Náva
 Néger
 420. Nóta
 Notáz
 Novella
 November.

O.

Obon
 425. Obsit
 Óda
 Október
 Oltár
 Ompolna
 430. Onka
 Onkamacska
 Opál
 Opáلكő

Optika
 435. Optikus
 Organtin
 Orkán
 Ostrom
 Osvát
 440. Oszlop
 Oszpora.

P.

Pác
 Páczlé
 Páczol
 445. Pagod
 Pagoda
 Pakét
 Pakol
 Pakulár
 450. Palamár
 Palánk
 Pálma
 Pálma-evet
 Palma-zsizsik
 455. Palméd
 Pánczél
 Pandur
 Papagály
 Papiros
 460. Pár
 Parádé
 Paradéroz
 Parádés
 Paradics
 465. Paradicsalma
 Paradicsom
 Paróka
 Parola

Partéka
 470. Parula
 Pástétom
 Pászma
 Pásztor
 Pávián
 475. Pék
 Penna
 Peledöncze
 Pergamen
 Perjel
 480. Pernaahajdev, v.
 Pernaahajder
 Persze
 Perváta
 Pervéta
 485. Pestis
 Petárda
 Philosophia
 Philosophus
 Pikszi
 490. Pilula
 Pintér
 Piom
 Pirincz
 Piskóta
 495. Pisztoly
 Pitli
 Planéta
 Plébánia
 Pléh
 500. Podagra
 Pogán v.
 Pogány
 Pokál
 Polák
 505. Poliánt
 Policzia

Politika
 Poltra v.
 Pultura
 510. Polyák
 Pomagránát
 Pompa
 Pont
 Pór
 515. Porcellán
 Porfir
 Póris
 Porkoláb
 Porta
 520. Posta
 Préda
 Prédikáció
 Préköl
 Prém
 525. Prépost
 Prés
 Primás
 Prior
 Priorság
 530. Próbál
 Próbálövés
 Próbaszántás
 Próbatét
 Próbatétel
 535. Profeszor
 Profétál
 Prófont
 Profósz
 Prokátor
 540. Puncs
 Purgoma
 Puszpán v.
 Puszpáng
 Pünkösöd v.

545. Pünköst
Púzon
Püspök.

R.

Rabbi
Rája
550. Rakéta
Rektor
Reformált
Regálpapiros
Regula
555. Rekli v.
Rékli
Rekruta
Remete
Rénes forint
560. Respublica
Rigmus
Románcz
Rosólis
Rostok
565. Rota
Rozsda
Rupia.

S.

Sádol
Sáf
570. Sáfár
Sáfrán v.
Safrány
Sajám
Sakál
575. Sakk
Salak

Salakkó
Salavári, v.
Salavárdi
580. Salétrom, v.
Salitrom
Sáncz
Segrestye
Segrestyés
585. Sekrestye
Szeptember
Sintér
Skarapla v.
Skarapna
590. Skarlát
Skorpió
Skót
Sneff
Solosma
595. Sola
Somma
Sommál
Sommás
Sommáz
600. Soróf
Soroföl
Sors
Spárga
Spéhely
605. Spék
Spenát
Spinát v.
Spinat
Spongya
610. Szét
Stáció
Staféta
Statika
Statistika

615. Státus
Stiria
Stóla
Strucz
Stylus
620. Summa
Summál
Summás
Summáz
Summásodik
625. Sváb

Svájcz
Symphónia
Szála
Szalámi
630. Szalámia
Száp
Szapornicza
Szappan
Szárma
635. Szerda
Szerecseny.

IV.

Nyelvérzék és népetymologia.

Hogy a magyar nyelv szóanyaga nem egy forrásból való, hanem többünnen került; hogy idegen szók nálunk is meghonosodhatnak; szóval hogy nyelvünk nem »szüz«: azt úgy hiszszük, eléggé bebizonyítottuk. A törvény, mely az idegen szók meghonosítását eldönti, az úgynevezett analogia. Minden nyelvnek megvan a maga tulajdon szabása a mondatformákban szintúgy mint az egyes szókban. Az idegen szónak, hogy megmagyarosodhassék, okvetetlen valamely magyar szótypushoz kell hasonlónvá lennie; s minél jobban meghódol a magyar nyelv alkotmányának, minél kevésbbé sérti nyelvérzékünket, annál könnyebben felejtjük, hogy nem a magyar nyelv édes szülötte. Nyelvünk tehát nem feltétlenül engedi az idegen szó bevándorlását, hanem ráadja, mielőtt magyarnak avatja, Vörösmarty kifejezése szerint »a nemzeti szint és bélyeget.«

Ezen állításunkba egy eddig érintetlen fogalmat is szőttünk, mely, minthogy a nyelv ösztönszerű fejlődésében szintúgy, mint öntudatos használatában és fejtegetésében fontos tényezőül szerepel, nagyon is megkívánja, hogy ezuttal róla bővebben értekezzünk. E fontos tényező t. i. az, a mit röviden nyelvérzéknek szoktunk mondani.

Minél tovább megyünk vissza a nyelv történetében, azt látjuk, hogy annál élénkebben érzi az ember, mi tisztje van a szónak s a szó egyes részeinek. Mihelyt ezen érzés gyöngül, elkorhad s eltörlődik a szónak élesszabásu formája, s oly törekvés áll elő, mely mind azt a minek értelmét többé

nem érezzük, lassanként eltávolítja. A nyelvérzék tehát a nyelvbeli forma nemtője; a szerint, a mint ez hátrál s végre egészen eltűnik, esik a szónak hangbeli romlása. Nyelvérzék s a hangbeli forma épsége tehát egyenes, nyelvérzék és hangtörvény visszás viszonyban áll egymással. (*Lásd, Schleicher, Die deutsche Sprache, 2. kiad. 65. lap V. ö. Gerber Sprache als Kunst I 540. lap.*)

Az előttünk ismeretesebb nemzetek közt leggyöngébb nyelvérzékűk van a román népeknek, a németeké sem valami nagy, jóval erősebb a szlávoké s nagyon erős a litvánoké. A magyar nyelvérzékre nézve azt kell vallanunk, hogy igen is élénk, a mi onnan van, hogy nyelvünk ragozó (agglutináló) nyelv, melyben a képzők és ragok általában igen könnyen fölismerhetők. (*V. ö. Müller Miksa, Vorlesungen I 249. lap.*) Mondjuk általában véve, mert változások itt is történnek, daczára azon állításnak, miszerint nyelvünk most is még olyan, mint Árpád korában hangzott. Tehát a nyelvérzék, mint minden nyelvben, úgy nálunk is valamikor erősebb volt, de idővel csökkent s csak úgy vált lehetségessé az a sok hang és alakbeli változás, mikre nyelvünk történeti kutatása közben akadunk.

Szilády állítására, hogy finn rokonainkban mogtompult a nyelvérzék, Hunfalvy azt az ellenvetést teszi, hogy: »Oly nép, mely a világ végére jutott, hol autochton gyanánt él, s mely a Kalevalát teremtette, egy igazán eredeti mondai hitregés költeményt, milyennek nálunk még árnyéka sincsen; oly nép tán dicsekedhetnék abbéli nyelvérzékkel s megtagadhatná azt p. o. a magyartól, kit, mióta e földön letelepedett, köröskörül fognak idegen elemek, s kin keresztül-kasul jártak és járnak a világesemények: de hogy a magyar dicsekedjék avval a finnek irányában, arra sok, igen sok képzelődés kell, mely nem érzék.« *Nyelvt. Közlem. II. 139. és 140. lap.*

Nem bocsátkozhatunk e dolog bírálgatásába. Úgy hiszszük, eleget teszünk, ha egyszerűen fölemlítjük s olvasóinkra bizzuk megítélni, mit kell a nyelvérzékéről szóló jelen fejtegetésünk alapján a finn és magyar nyelvérzékéről tartanunk.

A nyelvérzék tompulásának kell tulajdonítanunk, hogy számtalan esetben nem érezzük már a szó szervezetét, a szórészek funkcióját. Ki veszi észre, hogy jámbor*) jó emberből (*Erdösi. Corp. Gramm. 26 l. Budenz, Nyelvt. közl. III. 158. l.*) pajtás pajk (v. ö. pajk-os) és társból, farmatring, far és matring-ból, húsvét hús és vét-ből, azaz: vétel (v. ö. húshagyó), Karmantyú, kar és mentőből van összetéve? kinek jut eszébe a gyónás szónál javulás, holott mind a kettő egy töből való (v. ö. német besser és Busse); hasad-nál meghasonlik és hasonló, holott ezek mind has (régibb kas v. ö. kasul; de lehet hogy kasul Budenz Szóegy. 69. sz. alá való) töből származtak, mely eredetileg a kettő-féle fogalmat fejezi ki s az első két szóban úgy szerepel, mint a német entzweien-ben a zwei, hasonlóban pedig azon észjárás szerint való mely a valaminek mása-féle kitévelt ugyanazon fogalom kifejezésére alkalmazza stb. (v. ö. *Budenz, A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések 111. és 30 sz.*)

E szóknál egyebet nem érzünk mint azt, hogy mit jelentenek egészben véve: hogy mit rejtenek magukban, előttünk ismeretlen. Nyelvérzékünk csak a meg nem honosodott idegen szók iránt türelmetlen, a régibb korszakokban felvetteket, annyira magunkéinak érezzük, hogy, mint előbbi cikünkben láttuk, a tősgyökeres magyar szóktól meg sem tudjuk különböztetni. Ezzel szemben egy másik életereje nyilvánul nyelvünknek, mely az idegent is nemzetivé képes idomítani, t. i: az idegen szónak főleg a népnél divatos megmagyarosításában. Hadd világosítsuk meg ezt néhány példával: dohány: (lásd a 14. lapot), márvány (görög *μάρμαρος*, latin marmor, német Marmor, Marmel) és kormány (*Budenz, Nyelvt. közl. II. 471. l. v. ö: Hunfalvy, Magy. Nyelvészet VI 478. l.*) idegen szók ugyan, de hangzásuk annyira megmagyarosodott, hogy valóságos magyar elemekből látszanak képződve; sőt vannak nyelvészek, kik egyenesen az ány ény főnévképző bizonyítására idézik (*péld: Szvorényi Magy. Nyelvtanában*).

*) Kat. próz. leg. jámbor

Nyelvünk szelleme az efféle idegen szóanyagot az alakjához leghasonlóbb magyar mintába önti s így készül az a morphologiai egyenlőség, mi például, á r m á n y, k o r m á n y és adomány közt van; pedig szervezetükre nézve a lehető legkülönbözőbb szótetek: á r m á n y a Zoroaster-féle A h r i m a n, mely név a Zend-avesta tanúsága szerint A n g r ô m a i n y u s-ból lett (V. ö. Müller Miksa, *Vorlesungen I. 173. l.*) k o r m á n y, vagy egy a déli szláv k o r m á n-nal, mely Budenz szerint k o r m a-ból képződött melléknévi alak vagy Hunfalvy szerint a francia g o u v e r n e m e n t magyar metamorphosisa, mely az olasz g o u v e r n a m e n t o-val egybevetve, a latin m e n t o (men-to) képzőt mutatja (V. ö. Corssen. *Krit. Beiträge zur lat. Formenlehre 553.*) végre a d o m á n y nem egyéb, mint a d o m a = finn a n t a m a és n y főnévképző (*Hunfalvy. Magy. Nyelvészet. VI. 479. l.*)

A megmagyarosítás azonfölül még úgy is történhetik, hogy az idegen szóhoz magyar képző járul. Így lett a szláv k r ě m á r, dszl. k e r ě m á r-ból, mi már maga jelenti a »korcsma« gazdáját, a magyar k o r c s m á r o s, a délszláv m e s a r (olv. meszar) t ó t m ä s j a r-ból, mi szószerint = német F l e i s c h-er, a magyar m é s z á r - o s stb. (*Budenz Nyelvt. Közl. II. 153 és 164. l. v. ö. furmány-os Fuhrmann, tanács-os, tanács. Ez utóbbi magyar szó ugyan; de hogy tanács személyt is jelenthet, azt mai nap már elfelejtettük: azért volt szükség az o s képzőre.*)

Érdekes neme a megmagyarosításnak az, mikor a nép az idegen szón nagyobb erőszakot tesz, hogy ne csak a vége, hanem az egész tősgyökeres magyarnak hangozzék; sőt olykor egyes izeit egyenesen értelemet mutató magyar szókkal váltja föl. Ugyan ki gondolná, hogy a V a r c z a g á s - u t c z a Enyeden egykor S c h w a r z e G a s s e volt, a mint azt régi okmányok bizonyítják, s hogy a német névből lett azon utczának v a r c z a g á s - f é l e elnevezése? Ilyen a H a s e n g a r t e n - b ó l vált H á z s o n g á r d K o l o z s v á r o t t, H o c h s t a d t - n a k megfelelő H ó s t y a Egerben (v. ö. *Népk. gyűjt. Ujf. I. 34. lap.*) stb. Szembeszökő tünemény a tulajdonneveknél: M a x i m i l i a n herceget, ki a múlt század végén K o l o z s v á r o t t járt, oda való hóstáti ember M a k s a i M i

hállyal hivat. Ugyan ily módon lett a nép ajkán Weichselbaum-ból Vászón Pál, Biazini-ból Béházi, Reichenstein-ból Rák István, Lichtenstein-ből Lick István, Bruckenthal-ból Burok (v. Buruk v. Bürök) Antal. Vass József ezeket idézi a Dunántúli nyelvjárásból: Bruckenthal, Bruck Antal; Planckenstein, Palánk István; Grassalkovics, Garas Kovács (*Magy. Nyelvészet V. 67 és 68. lap. Tudománytár 1834, II. 7 lap. Athenaeum, 1843. I. 547. l.*)

Ily ferdités a régi és népnyelvbéli:

hopmester (Molnár Albert, Mikes 49. l. s egyebütt) a német Hofmeister-ből.

czinterem = latin coemeterium. Előfordul a régiéknél s a nép nyelvében (*Moln. Alb. Mikes 95. l.; Vadr. I. 196. l.; Ballagi, Példabeszédek 1171 és 1172. sz.*)

érezherczeg = Erzherzog (*Vetsei P. István, Magy. Geographiája Nagy Károlyban 1757, 162. l. Nevezetes, hogy Kazinczy is él vele, Levelezési Berzsenyi Dániellel 90. l.*)

higviricz = liquiritia (*Diószegi Sámuel, Orrósi füvészkönyv, Debreczen 1813. XV. lap.*)

Más idevaló példákat ismertet Vass József a háromszéki nyelvjárásból, úgymint ezeket: hájponyika = japonika, kalánfuti = Galgenfutter, lülbör = Lorbeer (*Nyelvt. Közl. II. 11 és 12. lap.*)

Legérdekesebb azonban e tünemény a következő esetben: A nép rendszerint nem törődik nyelvével, hanem mint a megértés szükséges eszközét csak úgy ösztönszerűleg használja. De olykor mégis okoskodik rajta s a nyelvelemeknek egymás közti összefüggését élénken érezvén, a több tagu szókat származásoknak s összetételeknek szereti fölfogni, azaz olyanoknak érteni. De különösen meglátszik az ott, hol a nép hamis származtatást vagy hamis összetételt vesz föl, főleg ha a magyarázat kedvéért a magyarázandó szót át is alakítja. Ezek az úgynevezett népetymológiák, melyek ugyan nem vezetnek nyelvtudományra, de csiráját mégis magukban foglalják s a nyelvészre nézve annyiban is nagyérdekűek, mivel jeles példák arra »hogy a nyelv mai létele

szerint való teljes tudata nem egyszermind a nyelv múltjának tudata is, s hogy gyakran akad olyan a mai nyelvben, a mi csak a nyelv múltjából érthető meg.« Efféle népetymológiákra sok nyelv szolgáltat példákat.

Az ujjgörög Athent 'Αρθήρα-nak hívja, mi által e nevet ἄρθος-nak hangrokonává teszi, Delphit meg 'Αδελοφόνε- nek, mi a már érthetetlené vált névbe új értelmet lehel.

Az olasz terrae motus-ból tremuoto-t alakított s tremare-val hozza kapcsolatba, satb.

A Weichbild szó az ismeretes jelentésű weich és Bild szókra emlékezteti a mai németet, a tudomány pedig kimutatta, hogy tulajdonképen harc épület volt jelentési értéke. (Bővebb felvilágosítást nyújt a *Nyelvt. Közl. II. 307. lapja*)

Leumund-nál, Vormund-nál a legszorosabb associatio következtében Mund-ra gondol az ember, jöllehet sem ehhez, sem egymáshoz semmi közük. Mert az első szóban, mely ónémetül hliumunt-nak hangzott, munt képző = görög ματ, latin men, a tője pedig hliu κλώ. latin cluo; a másik szóban pedig Mund védelmet jelent, s Mündel annyi, mint Schützing.

Mielőtt saját nyelvünkre térnénk át, álljon itt még a Maulwurf szó, mely olyformán hangzik, mintha ez állat a szájával turná a földet, holott lapátszerű lábával dolgozik. Lett pedig a név molwurf-ból: molte, multe, jelenleg mult annyi mint föld. Az egésznek jelentése tehát földturó. Úgy de a nép e névnek első elemét már nem érti, s azért, mi helyt kimondja vagy hallja, öntudatában a legszorosabb associatio következtében Maul szó lép elő, s mikor a vakandok nevét kell kiejteni, hamis képzeletnél fogva szájával turkáló állatot gondol s épen mert Maul van eszében rá is jár a szája.

(Az idegen nyelvek népetymológiáit l. Förstemann, *Ueber deutsche Volksetymologie, Zeitsch. für vergl. Sprachforsch. I. 1—24 lap. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern 5 és 6. lap. Schleichner, Die deutsche Sprache 2. kiad. 118. l. Antenrith, Naegelsbach's Anmerkungen zur Ilias 3. kiad. I. 222. v.-hez való jegyzet,*

Ungarischer Lloyd 1872. 25. Juli. Beilage: *Sprachliche Missverständnisse a Schles. Zeitung*-ból. Kitünő kalauz Geiger, *Urspr. I.* 168. 283. 449. 551. l.)

Saját nyelvünkben a következő példákat mutatjuk be:
káposzta, a nép magyarázata szerint annyi mint káposzta:

»Itt a jó tál étel az áldott káposzta,
 melyet országunkba Káp nevű úr hozta.«

Erdélyi Népd. I. 137. l.

Tudjuk pedig, hogy idegen szó, mely a latin *caput*-ből eredvén, először a némethez, onnan a szlávokhoz, ezeknek révén hozzánk is eljutott. (*Grimm, Deutsch. Wörterb. kabisz szó alatt. V. ö. Nyelvt. Közl. VI. 308. l.*)

verőfény első részét, nyelvérzékünk a *verni*-féle igével hozza kapcsolatba; pedig összehasonlító nyelvészetünk tanúsága szerint *verő* = finn *aurinko* = nap. Vogulban *ur* sütni, főzni, osztj. szurguti nyelvjárásban *var* = főzni (*Budenz, Szóeyyezések 589. sz. verő malacz* = sütni való malacz) *verőfény* tehát = napfény. Hogy e magyarázat ellen semmi kifogás sem lehet, mutatja a palóczmondás: »tedd ki a duzzadozót (dunyhát) a verőre (napra), hogy verje meg a verőfény.« A Budenz idézte *verőzik* (sütkérezik) verejték, veríték-en kívül ide tartozik a régi *verő* is = *veríték*: »Az ew zentseges testenek mynden thagyaból wérös werő csepeg vala le oly igen bewen, hogy az imathságnak minden helyéth megvyzesytötthe wala.« Érs. Cod. 17. c. S aligha családkozunk, ha ama palócz mondásbeli *verje-meg-féle* igében, valamint ebben:

»Czifra dunyha alatt
 Kiver a viz nagyon.«

Erd. Népd, II. 161. lap.

ugyancsak etymologiai félreértést sejtünk. Igaz hogy most *schlagen*-féle értelem érzik ki belőle; de eredetileg bizonyosan egy volt ama vogul *ur-* és *osztják var-*ral. Fogarasi Német magy. szótárában *verőfény* a *Schlaglicht*-nek felel meg, s valamely hírlapunk-

ban tavaly ezt a kitévelt lehetett olvasni: »verőfénye holdvilágos éjjelen.«

A budai Disznófő nem Saukopf, hanem Saquelle, mint mondja is a budai német; fő = forrás. V. ö. Főtől árad a víz; *Ballagi, Példab. 2568 sz.* Kútfő = kutforrás; Boldvafő = Boldvaforrás; *Jerney, Nyelvkincsekben stb. (Budapesti tanári egylet közlönye 1867. 6. füz. 34. lap.)*

bajtárs. A N.-Szótár szerint baj-társ »a ki bajainknak részese«, »népnyelven pajtás« azaz az etymologiailag bajtárs-nak ejtendő szót, a nép pajtássá torzította. Fábíán is így érti. *Nyelvt. Közl. II. 5 lap.*

De nem úgy van; pajtás régi szó, bajtárs meg új. Először Dugonicsnál (*Toldi 129 lap.*) olvastuk: »Havalemelyik a bajvivók közül magában nem bizván segédet kére magának, a bajvivónak ezen társát pajtárs-nak nevezték. Már most pajtásnak mondjuk és más értelemben.« Látni való, hogy a régi pajtás érthetlenné vált etymológiájának mesterséges fejtegetéséből származott pajtás azaz pajtárs, ennek pedig teljes alakja, mely a régiéknél, nevezetesen Csúzy-, Bíró Márton- és Molnár Albertnél előfordul, pajktárs; pajk = finn pojka annyit jelent, mint gyermek, megvan még a pajkos szóban, mi tehát annyi mint gyermekes; pajktárs tehát tulajdonképp gyermektárs, azaz játszótárs (*V. ö. Riedl-féle Kalauz 1864. okt. 30. 48. lap. társ iránt Budenz, Nyelvt. Közl. VI. 314 és 315. l.*)

oroszlány = arszlán, mint már mondtuk, török eredetű.

A magyar ejtés úgy tünteti fel, mintha orosz és lány-ból volna összetéve.

mérföld mértéket jelentvén arra veszi rá nyelvézékünket, hogy mér igével gondoljuk összeszerkesztettnek. Némelyek okoskodása szerint mértföld-nek irandó. Régen mély föld volt, s e mély nem egyéb mint a szláv milja, milj, német Meile. *Magyar Nyelvőr I. 219. lap.*

huszár; Közönséges magyarázata mely a Nagy Szótárban is olvasható: »Származik ezen szó Zsigmond kirá-

lyunk korából s eleinte jelentett oly lovas vitézt, kit az 1435-diki országgyűlés óta a jobbágyok minden hús, néha azonban több vagy kevesebb telektől is állítottak.« Tehát hús-ár. Pedig az a huszas szám csak véletlen, s nemis 1435-ből való, mert az akkori decretum »de triginta tribus Jobagionibus«-t mond. II. Ulászlónak 1492-évbeli decretuma mondja csak »de singulis viginti portis«, s a lovasok nevét közönséges elnevezésnek tünteti fel »vulgo Huszarones nuncupati« s nem úgy, mintha az akkori törvény alapján készült volna, mi nem is lehetett; mert már 1471-ben mint tulajdonnév fordul elő. *Matth. decr. VII. art. 29.* Hogy idegen eredetű név, bizonyítja a nyelvészet, mely azt mutatja, hogy a szlávoktól kaptuk, s hogy eredetileg egy az olasz corsaro-val. (*Budenz, Nyelvtud. Közl. II. 475. I. 315. lap. V. ö. Vadrózsák I. 350. lap. XCVIII.* »Melyik volna nagyobb kár, ha elveszne: egy kádár, huszár, határ? — A kád ár lenne legnagyobb kár: mert husz ár annál kevesebb, hat ár pedig még kevesebb.«)

szalad, kicsirázott árpa, polenta, maláta. Szláveredetű; slad. A megvesztegetett nyelvérzék szalad igével rokonítja. V. ö: *Budenz, Nyelvt. Közlem. II. 474. lap. Leschha, Elenchus, 211. lap.*

keménymag, keményviz. Kemény vagy kömény = a német Kümmel; tehát semmi köze a »kemény« melléknévhez.

petriolaj. Igy nevezi a bácsmegyei ember a petroleumot.

Ugyanazon etymologiai elemekből áll, melyekből az eredeti szó készült, csak hogy a magyarnak petri nem kő többé, hanem Péter tulajdonnévnek módosított alakja.

füzér, füzérezni. Tanult ember, ki nem ismeri a nép nyelvét, ilyennek hallatára »füzérezik a bort,« aligha nem azt hiszi, hogy ez a Vergilius-féle vina coronant (*Aeneid. I. 724.*) magyar fordítása akar lenni. (V. ö. Madách, Az ember tregódiája VI. füzéres pohár) Nem is sejtí, hogy idegen szóval van dolga. Ez a füzér nem koszorút, hanem akóló vasat jelents füzérezni annyi, mint akólni. Eredetijök Visir és Visiren.

zomokkigyó, coluber, Moln. Alb. Első pillanatra zomokot z ö m ö knek értjük. V, ö. Lugossy, Hangrendi párhuzam. Debr. 1858. 30 l. Úgy de ha közelebről vizsgáljuk a dolgot, »zomokkigyó« összetett szónak látszik, melynek első fele szláv eredetű, s kigyóval hasonértelmű. V. ö: *Leschka, Elenchus* 270. l.

Piroska és Estike, jó magyar hangzásu tulajdonnevek, melyeknek értelme, úgy látszik szembeszökő; pedig *Piroska* nem egyéb, mint *Prisca*, *Estike* nem egyéb, mint *Ester*. A népetymológiának egyik legszebb szava még:

tubarózsa. A ki nem tudja, honnan származik, tétovátlanul galambrózsanak értelmezi; pedig nem egyéb, mint a latin *tuberosa* (*Polianthes tuberosa*) megmagyarosodott mása. *L. Orvosi füvészkönyv, Debr. 1813, 392. l.*

E példák eléggé mutatják, milyen népünk nyelvérzéke s etymologiai felfogása. Láttuk, hogy számos esetben a *morphologiai* okok *etymologiai* félreértésre adnak alkalmat, s így magát a nyelvet is tévútra vezetik, azaz jobban mondva: a szóttest szervezetét az értelem szüli; de mihelyt az már bizonyos szerepre szegődött, elfelejtjük lassanként annak eredetét, a szó azontúl hangbeli változásnak indul, s olyankor megesik, hogy külső alakjánál fogva oly szócsaládba keveredik, melyhez szervezeténél fogva soha sem tartozott.

Ezek után senki sem ellenezheti, ha *Schleicher* állítását, hogy csakis az érti valóságban a német nyelvet, a ki tudományos úton jutott hozzá, a magyar nyelvet illetőleg magunkra is alkalmazzuk. (*Schleicher, die deutsche Sprache* 118. lap.)

E pont átvezet minket a nyelv népies, ösztönszerű életéből annak tudományos felfogásához s öntudatos kezeléséhez. A mondottakból kitűnik, hogy arra, micsoda benyomást gyakorol ránk valamely szó külseje, mily képzeletet ébreszt bennünk, korántsem szabad etymologiai fejtegetést építeni. Tudományos nyelvészet csak is az, mely nem nyelvérzéken, hanem történeti kutatáson alapszik.

A ki tehát ilyest tanít, hogy a *dohány* dohos voltától vette nevét, (v, ö: *M. Ny. VI. 478. l.*) hogy *A mazon*

eredeti értelme a m a s s z o n y (Riedl-féle Kalauz 1863. Máj. 31. 30. l. v. ö: Kazinczy levelezése Berzsényi 4-vel 56. lap.) hogy Á r p á d arany pad, Nabukodonozor napban kotórázó stb. csak olyan nyelvészkedő, mint a nép, mely a káposzta szót »K á p h o z t a«-ból származtatja. Ez még csak a népetymológiának álláspontja. Ilyen értékű nyelvészeti munkánk nagyon is sok van; a mi pedig helyes irányu nyelvészetünket illeti az még nagyon is fiatal, úgy hogy kutatásai még korántsem terjeszkedhetnek ki a nyelv minden ágára s eddigi megdönthetetlen vivmányai sem hathattak még művelt közönségünk tudatába.

Mielőtt tovább folytatnók értekezésünket, még egy igen fontos dolgot akarunk olvasóink figyelmébe ajánlani. Régibb nyelvészek ugyanis nem egy ízben nyelvérzékükre hivatkoznak s azzal élnek állításaik bizonyítékául. Szerintünk a nyelvészetben szintűgy mint minden más tudományban a tényekkel való számvetésen kell az ítéletnek alapulnia, soha sem érzésen: csak az teszi a tudományt tudománya. A nyelvérzék igen kényelmes argumentum ugyan, de kétélű fegyver is egyszersmind: mert ha az egyik azért tartja helyesnek a maga ítéletét, mivel ő úgy érzi, a másik ugyanazon joggal az ellenkezőt javallhatja, mivel ő meg azt érzi helyesnek. Világos, hogy így egyik sem fejt meg a dolgot, és sohasem juthatunk meggyőző eredményhez. Tehát félre a subjectivitással, s ne tartsunk semmit is t u d o m á n y i l a g eldöntöttnek, míg a nyelv életét kimerítően nem észleltük, az egyes tényeket hangyaszorgalommal össze nem kutattuk.

A nyelv tudósától különbözik a nyelv irodalmi kezelője. Ennek működéséhez nem múlhatatlan szükséges, hogy számot is tudjon adni a nyelv eszejárásáról; de igen is követeljük, hogy helyes nyelvérzéke legyen. Más szóval: semmit sem szabad jónak tartania, mi ellen a nyelv élete tiltakozik, minden kifejezésen olyan legyen; hogy igazolhassa a nyelv szelleme, ujitásai csak annyiban legyenek ujitások, a mennyiben a nyelv ős törvényeit új alakban mutatják.

Így eljutottunk az ujitás kérdéséhez, melynek bírálati megoldására a kellő alap már az eddig elmondottakban rejlik. Ezennel tüzetesebben kell vele foglalkoznunk.

V.

Purismus.

»Mészáros Ignác a maga Kartigámjában, 1769 táján, elkezdé a magyarokat arra szoktatni, hogy írásaikban semmi idegen szót meg ne szenvedjenek. Jó szándék; de nem kellett volna ott megállni, hanem észrevehetetlen módon kellett volna bővitenünk a nyelvet.« Kazinczy-nak e szavai (*Levelei Szentgyörgyihez 1857. kiad. 27 l.*) a nyelv öntudatos fejlesztésére nézve kettős, egymással járó törekvést jegyeznek meg, t. i: a purismust és neologismust. Mind a kettő helyén van, de csak szigoru korlátai közt; mind a kettő a nyelv erőszakos rontására vezet, a mint az írók a nyelv életét nem ismerve, a maguk eszejárása szerint akarják azt fegyelmezni. A romlást természetesen csak az irodalomban okozzák, a nemzet szabadon élő nyelvét nem képesek a maga törvényszerűségéből kiforgatni (V. ö: *Müller M. Vorlesungen I. 61. lap. és Gerber, die Sprache als Kunst. I. 426. 434. 436. 437. 439. 440. és 442. lap.*)

A purismus csak úgy jó, ha »észrevehetetlen,« azaz, ha csak itt-ott s csak olyankor küzd az idegen szó ellen, hol helyébe jó és egyenértékű magyar szót képes állítani. Óvatosan kell tehát a purismussal élnünk, mert a mint attól eltérünk, a mit Kazinczy oly tapintatosan megjegyez Mészáros törekvésére, hogy, t. i. »észrevehetetlen módon« kell bővitenünk a nyelvet, a purismus nem egyéb, mint valóságos neveltség.

A purismust már a régiéknél is találjuk. Tiberius császárról ezt olvassuk Svetoniusnál, Tib. 71. »Sermone

Graeco, quamquam alias promptus et facilis, non tamen usque quoque usus est. Abstinitque maxime in senatu: adeo quidem, ut Monopolium nominaturus, prius veniam postularit, quod tibi verbo peregrino utendum esset; atque etiam in quodam decreto patrum cum ἔμβλημα recitaretur, commutandam censuerit vocem et pro peregrina nostratem requirendam, aut si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum nisi Latine respondere vetuit.«

Nyilván e törekvés okozta, hogy Tiberius gyakran a latin nyelv ellen vétett. Érdekes egy adoma, hogy Tiberius egyszer nyelvhibát követett el s Marcellus a miatt gáncsolta. Egy más történetesen jelen volt grammatikus t. i. Capito, azt jegyzi meg rá, hogy minden, a mit a császár mondott, jó latinság, vagy ha még nem az, csakhamar azzá lesz. Mire Marcellus, ki inkább grammatikus, mint »udvaronc« vala, ezt feleli: »Capito hazug: mert te oh Caesar, embereknek ugyan megadhatod a római polgárjogot, de szóknak nem.«

A németeknél ott találjuk a puristák sorai közt Leibnitset, a világ egyik legbámulatosabb szellemét. De a magában véve dicséretes törekvés csakhamar nevetségessé fajult: így az oly kedves jellemű Campeban és követőiben. Figyelemre méltó, mit egyik munkájában a nyelvújításról és tisztításról mond: »Kezdjen csak a nemzet gondolkodni, gazdagodjék fogalmaiban, s ne essék, mint egykor a honfeledő német, ama hibába, miszerint tudósainak arra, hogy tudósok legyenek, valamely régi holt, polgárainak pedig arra, hogy mivelteknek tartsák, valamely élő ugyan, de külföldi nyelven kelljen gondolkodniok, beszélniök és írniök: minden bizonynyal megtalálja akkor a nemzet a maga még oly darabos és hiányos nyelvében mind azt a szót és kifejezést, mire gondolatainak megmondásához szüksége van.«

A mily helyes magában véve Campe-nak e nyilatkozata, oly helytelen volt sok tekintetben a mint ő ezt követőivel együtt valósítani törekedett (V. ö: *Campe, Ist vollkommene Reinheit einer Sprache überhaupt und besonders der deutschen, möglich?* — *Deutscher Sprachwart* 1868. III.

11. és 12. sz. Ebbeli tulbuzgóságról tanuskodik Klopstocknak két költeménye is: *Unsere Sprache és Vergebliche Warnung. Sämmtl. Werke, Leipzig, 1854. V. 325 és 335. lap.*) Schiller igen elmésen és igazságosan jellemzi Campe-tőrekvését, mikor így szól hozzája:

»Sinnreich bist du, die Sprache von fremden Wörtern zu säubern
Nun so sage doch Freund, wie man Pedant uns verdeutscht!«

s ezt tanácsolja a nyelvtisztázóknak:

»Eine würdige Sache verfehlet ihr, nur mit Verstande!
Bitt' ich, dass sie zum Spott und zum Gelächter nicht wird.«

A purismusként neveltségessé váló elfajulásáról több-félét mesél Weber Demokritos-a. Az egész oly mulattató egy czikk, hogy még a purista is elfelejti mellette a »de te fabula narratur«-t (*Weber XI. 299—303 l.*)

A nevető philosophus jobbadán a német irodalomból szedegette adatait. Mi magyarok is bő anyagot szolgál-tathatnánk neki. A purismus nálunk is sokat garázdálkodott. Nyelvünket — mint már említettük — szüz nyelvnek ke-resztelték el, mely semmiféle idegen szót meg nem tűr, min-den fogalmat önalkotta szóval képes kifejezni, s oly töké-letességet tulajdonítottak neki, hogy nincs hozzá fogható más nyelv a világon. Volt Komáromban a 40-es években egy egész társulat, melynek tagjai arra kötelezték magukat, hogy mind beszédben, mind írásban csakis tősgyökeres magyar szóval élnek. Mulatságos hallanunk, hogy alapsza-bályaik még büntetést is róttak a vétkesre. Első ízben meg-intették, második ízben minden idegen szóért egy-egy garast kellett fizetnie. Észre sem vették, hogy már maga a g a r a s szó is idegen!

Hogy büntetést szabtak idegen szók használatára, történt a németeknél is 1813, mikor több társas kör minden egyes francia szóért egy fillért szedett.

Annyira azonban még sem zsarnokoskodott a purismus sem nálunk sem a németeknél, mint a mandzsuknál. Ott ugyanis 1771-ben Kienlung császár mandzsu szótárt adott ki, melyben 5000 belföldi szó jutott az addig szokásban volt sinai szók helyébe. Minden alattvaló a maga ügyira-taiban testi büntetés terhe alatt köteleztetett az uj szók.

használatára (*Geiger, Ursprung u. Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft, I. 455 l.*)

Végre még azt akarjuk említeni, hogy nálunk kétféle purismust különböztethetünk meg: az egyik, mint Kazinczynak Kartigám-jában láttuk, a neologismust vonja maga után; a másik épen a neologismus ellensége, s a conservativ elvet vallotta. »Kifáradtam bajlódni izevesztett purisztáinkkal«, mondja Kazinczy Berzsenyihez 1813-ban írt egyik levelében (*Levelezései 156. l.*) E fajta puristák ugyanis féltették a magyar nyelvet a germanizálástól s tiltakoztak minden ujtás ellen, nehogy nyelvünket nemzeti nivoltából kivetköztessék. A vele szembeszáló neologismus öntudatosan engedte meg magának az idegenszerüséget; mert azt hitte, hogy nyelvünket bővíteni és csinosítani kell:

Rontott, mert építeni akart, Palladio, benne

Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.

A művész érzette magát, s neked én fogok, úgymond,
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.

S ime áll a roppant csarnok s bizonyítja: Ki több itt,

A művész-e vagy a szolgálai tompa szokás.

(*V. ö: még Kazinczy levelezése Berzsenyivel 283. l.*)

VI.

Neologismus.

Ha végig nézzük nyelvünknek e hazában töltött életét, azt veszszük észre, hogy az európai viszonyok közé való telepedés, a keresztyénség felvétele, a reformatio, a nemzetiségi eszme iránt Európa szerte támadt lelkesedés, s azzal szemben német fejedelmeink germanizáló törekvései képezik ama hatalmas tényezőket, melyek nyelvünkre szemlátomást ujitólag hatottak. Mindannyiszor seregesen tódultak az új fogalmak nemzetünk sajtóságos szellemébe: gondolkodása új irányt kapott, a mi által természetesen nyelve is ujult és gyarapodott.

E szempontból nézve a dolgot, nyelvünk története három korszakra szakad: az első korszak terjed a honfoglalástól a reformációig, a második terjed a reformatiótól az irodalmunk történetében úgynevezett »Ujjászületés koráig; a harmadik az ujjászületéstől 1848-ig.

Az utóbbi korszak tetemesen különbözik az előbbiektől. Régen inkább természetes és ösztönszerű volt a nyelvújítás, újabb időben inkább mesterséges és öntudatos. A mely kormány ezt a kormányzási szabályt vallotta: »*unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.*« (Sz. István, Decret. lib. I. cap. 6. §. 3. Corp. iur. I. köt. 121. l.) föltehető, hogy a nyelv kifejlődését sem igen erőszakolta.

Az idegen szókat megtürték, s azok lassanként magyar alakot öltöttek, v. ö. pogány, keresztyén, paradicsom, angyal, szent, tömlőc, barát stb. vagy a ma-

gyar szó régi fogalmán változtattak, v. ö. áldomás, (more paganismo, occiso equo pinguissimo magnum áldomás fecerunt. Béla névt. jegyz. 16, 22.) és az egyházi benedictio-t jelentő áldomás (Nádor codexb. áldomás-vetés, áldomást vetni, mint mondjuk, keresztvetés és keresztet etni v. ö. *Erdélyi, Népd. I. 16. lap.*) A virtust egyszerűen elfogadták s él mai napig is népünk ajakán. Utóbb így fejezték ki: jószágos v. jószágos cselekedet, jószág v. jószág. (V. ö. *Geleji, A régi magyar nyelvészek. Kiadta Toldy Ferencz, Pest 1866, 328. l.*) így is: erő (*Verböczy, Diák műszavai régi magyarításokkal. Pónori Thewrewk József utazás naplójából. Pozsonyb. 1844. 32. l.*) Mondták végre erkölcsnek is, erény szavunk (v. ö. erő és virtus) Baróti Szabó Dávidtól való. Kazinczy csány-nak akarta mondani, csál = csinál ige gyökének segedel-mével, de csakhamar félre dobta (*Kazinczy levelei Szentgyörgyihez, 269. l.*) s erényt, nehogy valaki ér-ből származtassa és valami rivulus formát v. arteriát értsen alatta, rénnyé csonkitotta, rény alig teng irodalmunkban, úgy hogy Szász Károly a Molière-féle Mizantróp-ban, mint valami nagyon keresett szót nevetségessé tehetette. A Guzmics-féle eröny csak egyik levelében látott napvilágot (*Guzmics Izidor és Kazinczy Ferencz közti levelezés 243. l.*)

E példa után, mely minket a legujabb korba vezetett át, visszatérünk megint néhány régi szóalkotáásra.

A confessio apud poenitentiarium kifejezésére a jó-féle fogalmat vették, úgy hogy gyónni (régi gyovonni) és javulni (gyavulni) édes testvérek. (V. ö. *Magyar Nyelvőr I. 249. lap.*) A német besser és Busse-féle hasonlatot már említettük. A mi a j, és gy váltakozását illeti, ide iktatjuk még finn jalka magy. gyalog, (*Budenz, Szóegyezések, 179. sz.*) jön, gyön, gyün; gyüvejde = jöve ide; jöszte ide; jegyes, gyegyes; jász, gyász; juha, gyuha; szó közepén: sarju, sargyu v. sargyi; akarja, akargya; borju, borgyú stb. (V. ö. *Tájszótár, Vass József, Magy. Nyelvészet V. 118. lap.*)

Az első korszakból való új szó sok ország- s helynév, melyeket már legrégebbi okmányaink emlitenek. Péld. Er-

dély (erdőelve = Transilvania) Dunaszeg, Dunaszél, Tiszakedd, stb. mind meg annyi szóösszetétel, melyen világosan meglátszik, hogy nem lehet régibb alkotású.

Még egy összetett szót akarunk ismertetni, t. i. azt hogy felebarát. Hogy e hazában készült, mutatja a barát-on kívül a keresztyén fogalom. Szerkezete igen tanuságos, szakasztott olyan, mint a németben Kabeltau, Kabelseil, Tragbahre, Lindwurm, Walfisch-féle szóké, azaz fele és barát hasonértelműek. (V. ö. Gerber, *Die Sprache als Kunst. I. 488. l.*) Ilyen a magyarban még a szavölgy, (Székes-Fehérm.) melynek a sa (aszó) féle része valamikor völgyet jelentett (*Mátyás Flór. Magyar nyelvtörténeti szótár 73—76 l. Budenz, Szóegyezések 835. sz.*) szintűgy a régi kecskekigyó *Munch. cod. Máté 3.*) vipera melynek első fele, a mint azt a cseremiszes keske és kiská mutatja, kigyót fejez ki. (*Budenz, Szóegyezések 12. sz.*)

Továbbá: zomokkigyó, miről már szó volt a 33. lapon; v. ö. még cserebogár, papamadár, mikről a 9. lap. kapubarát = kapucinus, czehal, árbo czfa; miről a 9. lap. stb. A mi a felebarát szót illeti, még azt kell megjegyeznünk, hogy az Érs. cod.-ben még csak laza összetétel, mint azt e két hely bizonyítja: »Mindennek azt mi övé, azt megadjad, uristennek becsületöt, feledbarátid-nak igaz szeretetöt.« Érs. cod. Pass, 150; »Zombaton kedygh zerezyed magadat mynden tehetségeddel feleydbaratydnak nyayasságot el tavoztatnod.« Érs. cod. 73. T. i. mindkét alkatrész van ragozva.

A második nyelvújító korszak kezdődik a reformatióval, mely hatalmas vallási irodalmat támasztott; a bibliát fordította, magyarázta, országszerte terjesztette; vitatkozásaival a gondolkodásnak új irányt adott s tömérdek új fogalmat ültetett a magyar nyelv világába.

Mind e korszakban termett igen érdekes szót bemutajuk a transsubstantiatio fordítását általalatozás. Czime egy Mesopotamiában 1666-ban készült könyvnek. (*Lásd a Séchenyi-féle könyvtár jegyzékének I. 18. lap.*) Mai nap is él a protestans hittanokban, átállá-

tozás-féle alakban, a mai katolikus átlényegülést mond.

Mint nyelvújító említésre méltó Pázmány Péter. »Ő a mai könyvnyelv teremtője: kevesen tudták ezt ő utána mind maig annyi eredetiséggel s egyszersmind új szinnel kezelni.« (Tó'dy, Irod. tört. 1864. 62. l. V. ö. Lauchs Lőrincz, Pázmány Péter Kalauzának nyelvészeti ismertetése. Magy. Nyelvészet VI. 128—142 és 395—418 l.)

Hogy új szókat csinált-e, arra ezennel nem felelhetünk, hogy a nép ajkáról szedett tősgyökeres kifejezéseket új fogalmakra alkalmazta, arról munkái kézzelfoghatólag tanuskodnak. Mint szemetszűrő példát idézzük: »A maga Fazeka mellé szitani a törvényeket (Kalauz 643. és 1029. lap.) mire az ismeretes közmondás: »Kiki a maga fazeka mellé szítja a tüzet« (Ballagi. Példab. 2248. sz.) szolgált alapul.

Hogy meglevő általános értelmű szóra különös értelmet ruházott, mutatja pld. a mondata: »A XIII. Gergey pápa idejében kinyomatott Decretom karéjára sok helyen feljegyeztettek a Glossa eseti.« Kalauz 258. l. melyben a karéj szó a latin margo-nak felel meg. Itt-ott idegenszerűség is lappang, péld: vizet sem adhatnának nekik, valamennyin ez ideig voltak« Kalauz 741. lap. Hallatára eszünkbe ötlik a »Sie können ihnen nicht einmal das Wasser reichen« német összehasonlító kitétel. Pázmányon kívül még csak Geleji Katona Istvánt említjük, mivel róla mint nyelvészről s nevezetesen nyelvújítóról tudományosan összeállított adataink vannak, (Imre Sándor, Geleji Katona István, főleg mint nyelvész, Pest, 1872. A régiebb nyelvben használt idegen és ujonnan alkotott szók iránt, v. ö. még: Imre Sándor, A magyar irodalom és nyelv, Debr. 1865. 79. lap.) Neologismusai: alkalmazatosítani, ártatlanítani, bizonyosítani, ismétleníteni (»ha szabad az iterare-t így kimondani«) többszöríteni stb.

Még egyet akarunk a korszakról megjegyezni, t. i. azt, hogy különböző tudományokhoz tartozó műszókat teremtett; így pld. a jogi fogalmak kifejezésére (V. ö.: Verböczy

István diák műszavai régi magyarításokkal. Kiadta Ponori Thewrewk József) Már akkor találjuk az alperes-t és felperes-t, a szavatosság-ot, mely szó után a most divó szavatolni készült; a sedes iudiciaria = törvényház, székház, törvényszék, mely utóbbi életben maradt.

Nyelvtani fogalmakra készült szók:

szótévő = vocalis; most magánhangzó, önhangzó vagy egyszerűen hangzó.

mássalzengő = consonans, most mássalhangzó

eset = casus

nevező = nominativus

nemző = genitivus

adó = dativus, most tulajdonító

vádoló = accusativus stb. (*Erdösi, A régi magyar nyelvek 7. és 26. lap.*) Az utolsó példa nagyon tanúságos; *vádoló* ugyanis szoros fordítása a latin *accusativus*-nak. Így, vagy *accusandi casus*-nak fordította Varro (*L. L. VIII. 66. 67.*) azt az esetet, melyet a stoikusok *αιτιατική*-nek hittak, Varro ki a görögök nyomán alkotta nyelvtani műszavait, gyakran úgy járt, hogy a görög eredetét meg sem értette. Ide tartozik *αιτιατική* is, a mit Trendelenburg kétség kívül helyesen az »okozott«-at jelentő *αιτιατόρ*-ból magyaráz: »is erit casus, qui ad actionis effectum iudicandum ratus est, ut cum non accusativum, sed potius *causativum* reddi oportuerit.« »Ab hac voce (t. i. *αιτιατόρ*) ἢ *αιτιατική* πῶς h. e. casus, effectum significat, a grammaticis eleganter appellata esse videtur, quamquam Latini diversae originis specie decepti accusativum interpretati sunt, nomine scilicet plane inani.« (*Acta societatis Graecae Lips. 1836. Vol. I. p. 117. Elementa logices Aristoteleae. Berlin 1862. 156. lap. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft, bei den Griechen und Römern, 285. l. Classen, Beobachtungen über den Homerischen Sprachgebrauch. Frankf. 1867. 161. lap.* hol egyuttal azt is látjuk, hogy a *nemző eset* ere-

detije, a casus genitivus, hasonló félreértésen alapszik.)

Az okozni-féle ige, kétértelműségénél fogva, nagyon alkalmas arra, hogy Varro tévedését szemünkbe tüntesse: okozni annyi mint a német verursachen, de annyi is, mint beschuldigen, s ezt az utóbbi értelmet látta Varro a görög műszóban. Ez a dolog magyarázata, mit azért sem hagyhattunk szó nélkül, mivel vannak külföldi tudósok is, kik előtt ez merőben ismeretlen. Így pld. a Wetzel-féle német nyelvtanban (*Berlin 1865. 81. lap.*) ezt olvassuk: Der Name Accusativ (Anklagefall) lässt sich nicht erklären, vielleicht heisst er darum so, weil »anklagen« den vierten Fall regiert,« (*V. ö. Hermann Konrád, Das Problem der Sprache, 111. lap. stb.*)

Legújabb időben a vádoló eset hosszasanak látszott, miért is vádeset-té változtatták. (*Pesti Gábor Meséi 326 l.*) Jelenleg azonban sem vádoló sem vádeset nem divik, hanem vagy szenvedő vagy tárgyesetet mondanak.

Nyelvünk első két korszakának csak úgy nagyában való ismertetése után áttérünk a harmadik vagyis nyelvújító korszakra, melyet irodalmunk története is annak nevez, csak-hogy határait kiszélesítjük, mert a mint tudós Toldynk az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának 1871. jan. 23-án tartott ülésében bizonyította, 1730-ban történt, hogy egy nyelvjavító társaság létesítését megkísérették

Már a múlt században merült fel a purismus s keletkezett a purismus következtében sok szó, melynek java része mai nap is él s mely például szolgált Kazinczy országra szóló tevékenységének.

E haladásunkra nézve oly fontos mozgalmakat irodalmi történetünk ünnepelt írója oly nagy szeretettel tárgyalja, hogy itt csak annyiban szükséges a dologgal tüzetesebben foglalkoznunk, a mennyiben nyelvészeti kérdésünk megoldásához tartozik s új adatokat iktathatunk az eddig ismert tények sorába.

Mindenek előtt Eötvös következő nyilatkozatára figyelmeztetjük olvasóinkat: »Kétségtelen, hogy azon összeköttetésnél fogva, mely a nyugoti egyház köréhez tartozó.

népek szellemi kifejlődésében létezik, a lelkesedés, mely a múlt század végével a nemzetiségi eszme iránt több helyen támadt: nálunk sem maradt befolyás nélkül, s valamint Kazinczy s társainak tevékenysége Németország irodalmi törekvéseivel világos összeköttetésben áll: úgy tagadhatlan azon hatás, melyet nemzeti irodalmunk a nép öntudatának emelésére gyakorolt.« stb. (*A nemzetiségi kérdés, Pest, 1865, 24, l.*)

Elismervén ezt az okbéli kapcsolatot eszünkbe kell vennünk, hogy ama törekvés, mely nyelvünk és irodalmunk ujítására irányult, mindenek előtt oda vitte íróinkat, hogy idegen írókat, nevezetesen a németet vették mintául.

A külföldi művek tanulmányozása és utánzása által ezer meg ezer uj eszme vegyült nyelvünk vérkeringésébe, s minthogy csakhamar kisült, hogy tömérdek dologra nem is volt szavunk, hogy sok kifejezési fordulat magyarul nem is adható, kezdtek uj szókat alkotni, a mondatokat szószerint fordítani, mi által számtalan idegen szabásu kitévelt csempészték nyelvünkbe.

A nyelvérzék nem egyszer s igen hevesen tiltakozott a nyelven ejtett erőszak ellen, de a szellemébresztő törekvés, az irodalmi siker s a hazafiui öröm, mely az írókat a nemzetiség papjául tisztelte, oda vitte a dolgot, hogy az úgynevezett nyelvujítás teljes diadalt aratott. S méltán, mert irodalmi szempontból csakugyan az, s hazánk történelme Kazinczyt és követőit mindig mint mivelődésünk érdemdús bajnokait fogja emlegetni.

Úgyde a nyelvész más szemmel nézi a nyelvujítást. Nehogy valaki félreértsen s állításunkban megbotránkozzék, jó lesz ide iktatnunk Schleicher itéletét, melyet a német irodalmi nyelvről mondott: »Kein deutscher Stamm sprach oder spricht diese Sprache, nirgend hört man unsere Schriftsprache im Munde des eigentlichen Volkes. Diese Eigenthümlichkeit des Neuhochdeutschen ist die Ursache seiner sprachlichen Unnatürlichkeit; denn in der That unnatürlich, ja monströs ist in manchen Lauten und Formen unsere neuhochdeutsche Schriftsprache; sie ist kein am lebendigen Baum der deutschen Sprache unbewusst und natur-

gemäss hervorgesprossenes Reis, sondern vielmehr etwas in vielen Stücken durch Einfluss des menschlichen Willens absichtlich gebildetes und zusammengewürfeltes. Aber eben nur deshalb, weil das Neuhochdeutsche keine Mundart ist, weil kein einzelner Stamm ein Recht des Eigenthumes auf dasselbe hat, besitzt es die Fähigkeit ein gemeinsames Band für alle deutschen Stämme zu sein und somit ist eben das, was die sprachliche Unvollkommenheit des Neuhochdeutschen bedingt, die Quelle seiner hohen, für die Nation unschätzbaren Bedeutung.« . . . »So ist also der Werth dieser Sprache, nicht in ihrem sprachlichen Wesen selbst, sondern in ihrem Gebrauche, ihrer Anwendung zu suchen.« (*Die deutsche Sprache II. kiad. 105 és 106. lap.*)

Állításunkat eléggé igazolja a következő gyűjtemény, mely a Ballagi-féle szótárban ujaknak jelölt szavainkat tartalmazza:

	Áldornagy
	Áldozár
	Alkár
	20. Alkotyu
	Alkrész
	Álladalmi
	Álladalom
	Álladék
	25. Állag
	Államos
	Állékony
	Állódás
	Allók
	30. Állomat
	Állóvány
	Allövet
	Allövő
	Almány
	35. Alnoncz
A.	
Abaj	
Ábra	
Ábrált ujság	
Abrány	
5. Acsány	
Adag	
Adagy	
Adály	
Adány	
10. Adomás	
Alaj	
Alajfestés	
Alajoz	
Alakosdi	
15. Alakszer	
Áldor	

- Alor
 Angyál
 Anyivad
 Áramlás
 40. Áramlik
 Aranycsár
 Aranydok
 Arczorj
 Ardány
 45. Árlejtez
 Árnya
 Árnyal
 Árnyul
 Ároda
 50. Árzár
 Árzat
 Árzсарu
 Ásany
 Áthevellő
 55. Átlat.

B.

- Bajmócz
 Bajnok
 Balgócz
 Bánlás v.
 60. Bánlat
 Bánlott
 Bánol
 Bardelejesség
 Barkör
 65. Barkörfény
 Bát-ör
 Bátrag
 Bátrany
 Báttan
 70. Beböcs

- Beböly
 Becseny
 Belleg
 Belsőny
 75. Belz
 Belzet
 Bennék
 Berész
 Berészlet
 80. Berve
 Bervén
 Bervetlen
 Betkörmű
 Bizonytét
 85. Bóbitár
 Bód
 Bódék
 Bókány
 Bokrány
 90. Bonczár
 Boralék
 Borász
 Borzonez
 Boszor
 95. Botrog
 Böde
 Bógöncz
 Bölök
 Bömbösz
 100. Bubor
 Buborag
 Bubornya
 Bujkan
 Buka
 105. Bukály
 Bukdár
 Bukjó.

C.

- Czég
 Czereny
 110. Czipész
 Csalánka
 Csalla
 Csallang
 Csalmárok
 115. Csalmász
 Csendőr
 Cserje-fi
 Cserpely
 Csészem
 120. Csikóeza
 Csillany
 Csipesz
 Csodány
 Csomboly
 125. Csóna.
 Csuszma
 Csutag.

D.

- Dalabáj
 Dalár
 130. Dalárda v.
 Dalegylet
 Dárdaöklelés
 Dédség
 Delicze
 135. Delinke
 Dellem
 Delnő
 Dicsélyes
 Dijnok
 140. Diszke

- Divály
 Dombterü
 Dombtér
 Dögér
 145. Dögész
 Döresz
 Dugaros
 Dugaroz
 Dugarzó-szer
 150. Dugú
 Dülék.

E.

- Egély
 Égemény
 Egycsekü
 155. Egyeglet
 Egyemü
 Elmécz
 Elmész
 Elmület
 160. Elodáz
 Elsőd
 Eltérő
 Eltérvény
 Élvers
 165. Élvezet
 Élvezhetlen
 Élvezmény
 Élvhajhász
 Elvi
 170. Elvileg
 Embátya
 Emde
 Emeldék
 Emelkerék
 175. Emlesz

- Emlős
 Emőd
 Emv
 Énki
 180. Énkileg
 Énz
 Érdemleg
 Eredmény
 Éréleg
 185. Érelem
 Érély
 Érem
 Érény
 Érenyèlecs
 190. Érenyszivacs v.
 Érenyapló
 Érenytan
 Érénytan
 Ererő
 195. Érhavacs
 Érhártya
 Erj
 Érmegyüjtemény
 Érmész
 200. Erőd, Erőde
 Érómleg v.
 Érómleny
 Értély
 Érv
 205. Érvél
 Érvénytelen
 Érvés
 Érzelet
 210. Érzöte
 Esély
 Esernyő
 Estély
 Észcsin
215. Eszelény
 Eszély
 Eviczk
 Érzelék
 Ezüstany.
- F.**
220. Fagylalt
 Falha
 Falkár
 Félröptyü
 Fém
 225. Fennkürt
 Fényész
 Fénylak
 Ferdény
 Ferdényes
 230. Ferdényháló
 Féрге
 Férgény
 Férjany
 Férjany-göz
 235. Fejtvény
 Fivér
 Fogár
 Fogda
 Foglács
 240. Fogoncz
 Fogondzat
 Fonalag
 Forda
 Forgalmaz
 245. Forgalmít
 Forgalom
 Forgancs
 Forgatmány
 Forgoncz

250. Forgony

Forkör

Főbbes

Fölélecs

Fölény

255. Főlep

Fölöslék

Föte

Föteoldalvájás

Fötepászta

260. Fötevéjás

Fötevéjka

Furga

Fuvolya.

G.

Galandárok

265. Garab

Gátna

Gátnász

Gerv

Gomboltyú

270. Gondnok

Gondnokság

Gór-csorr

Górcső

Góroncz

275. Görgécz

Guggony

Gúla

Gumacs

Gyalár

280. Gyanánk

Gyapjag

Gyermeteg

Gyertyár

Gyógybáttan

285. Gyúlany

Gyurma

Gyütüspuska

Gyúfogalom

Gyüledelem

H.

290. Hadastyán

Hadász

Hadnok

Hadonc

Hágcsálók

395. Hágonc

Hajács

Hajkora

Hajócz

Hajósz

300. Hajószat

Hamuga

Hangora

Háram

Harapocs

305. Harczag

Harczász

Háromb

Hasang

Hasonlék

310. Hasony

Haszonkém

Hatály

Hatány

Határlat

315. Hátir

Heg-ellenzők

Heg-jegy

Hegyelű

Hejke

320. Helynök
Hengernye
Hengerű
Hevély
Hibcsiny
345. Hord-polcz
Horgag
Horgany
Horg-éleg
Horg-pát
350. Horzsakő
Hoszáta
Hozár
Hozzag
Hőd
355. Hörg-lob
Hulla
Hurez
Húsadék v.
Húsdék
360. Huzag
Huzal
Hüvelyktyű.

I.

- Ibla
Iblag
385. Iblany
Ibol ezüst
Ibol-vas
Idény
Idom
170. Idöny
Igény v. Ígény
Igéz
Igirat
Ikreny

375. Illany
Illár
Illme
Ilme
Imám
380. Imáncz
Imáncsi
Im-éleg
Imenczek.
Imeny
385. Imlany
Imle
Imsav
Imsavas
Incs
390. Ind
Ingály
Intelem
Intelmi
Ínyencz
395. Iracs
Iralmár
Iralmi
Iralom
Iralomtörténet.
400. Irály
Iranysav
Írász
Irhéj
Irla
405. Iroda
Irom
Iroma
Isme
Ismerettyű.
410. Izgár
Izz
Járadék

- Jároncz
 Játzsma
 415. Javitnok
 Jelejts
 Jelér
 Jelleg
 Jellem
 420. Jelmez
 Jelv
 Jelvény
 Jelvi
 Jelze
 425. Jelzél
 Jer-velem
 Jogar
 Jogász
 Joglár
 430. Joglat
 Jogod
 Jóny
 Jöveszt.

K.

- Kagy
 435. Kajdács
 Kanály
 Kandika
 Kaplan
 Kapmány
 440. Kapzsár
 Karcs
 Karcsa
 Karnyú
 Kávorr
 445. Kaz
 Kedély
 Kedvegyen

- Kedvészet
 Kedvészeti
 450. Kéjencz
 Kémér
 Kencze
 Kenczéz
 Kenet-olaj
 455. Kénv
 Képecs
 Képelés
 Képész
 Képezde
 460. Kerekény
 Kérelmény
 Keret
 Kesernye
 Kétely
 465. Kétkeszeg
 Keve
 Kiédez
 Kigyalag
 Kijafark
 470. Kilángit
 Kimély
 Kimélyes
 Kiméretes
 Kisérvényző
 475. Kivüleges
 Kohány
 Kohár
 Kohász
 Kohmány
 480. Korány
 Korkelme
 Kormánynok
 Kor
 Kőb
 485. Kőbennék

- Köble
 Köcs
 Kögit
 Könéleg
 490. Köneny
 Könkéneg
 Könyörű
 Körély
 Környeset
 495. Körönd
 Köröp
 Körör
 Körző
 Kötelem
 500. Kövedék
 Közegen
 Közönb
 Kúcs-föld
 Küldér
 505. Küldime
 Külem v.
 Külemény
 Kület
 Külöl
 510. Különd
 Külzel
 Külzelek-hánylás
 Külzet.

L.

- Lábbeli
 515. Labdány
 Lábtó
 Lábtýú
 Lakály
 Laktanyáz
 520. Laplag

- Látab
 Lebel
 Lefokoz
 Legtisztelendőbb
 525. Lejtem
 Lejti
 Lejtve-lejti
 Lelencz
 Lelény
 530. Lelköz
 Lélnedv
 Lengély
 Lengetyű
 Lepkényű
 535. Lepleg
 Lésürj v.
 Lésürű
 Léteg
 Léteg v.
 540. Léteges v.
 Létegesit
 Lételev v.
 Léteny
 Létesit
 545. Létmű
 Létmüves
 Létmüvez
 Létszer
 Levál-folyam
 550. Leveleg
 Lobor
 Lógony
 Lomány
 Lovancz.
 555. Lóde
 Ludor.

M.

- Maktyú
 Marczony
 Másdaloz
 560. Máslat
 Másodoz
 Medenczész
 Mellső
 Melltyú
 565. Méltány
 Menezst
 Mentelék
 Mentyü
 Mérarány
 570. Mereklye
 Mérettyü
 Merőleges
 Mértelen
 Meszlény
 575. Metfözület
 Mindenfi
 Mireny
 Mivelez
 Modor
 580. Mohag
 Mondalom
 Monorú
 Mozideg
 Mőglet
 585. Müköny
 Művény.

N.

- Nedély
 Negélyez

- Neh
 590. Nehezeny
 Nemzeg
 Névirat
 Nézge
 Nórány
 595. Nővényész
 Nővér
 Nyakorjány
 Nyárspolgár
 Nyegle
 600. Nyélcze
 Nyerkém
 Nyerlet
 Nyeremény
 Nyitány
 605. Nyomag.

O.

- Odáz
 Olcsár
 Olla
 Olva
 610. Ondó
 Ormály
 Oronna
 Orsa
 Országász
 615. Országlár
 Orsz-ér
 Öblöny
 Ögle
 Ögnye
 620. Ökle
 Öldök
 Öltözde
 Önki

Önmi
 625. Önmozgony
 Örlecs
 Örönde
 Összhangora
 Övély.

P.

630. Parol
 Paroló
 Pihész
 Pikkecs
 Pompály
 635. Poroda
 Porodás.

R.

Rablócz
 Rakasz
 Rávalóság
 640. Rej-éleg
 Rekencz
 Rendely
 Repecs
 Részló
 645. Reteny
 Rohancz
 Rostonya
 Rovar
 Rovarász.

S.

650. Sajon
 Sarág
 Sarla

Sejtenye
 Selymőcz
 655. Selyörke
 Simhát
 Sina-csersav
 Sinaldek
 Sinasav
 660. Sodorka
 Sólany
 Somla
 Sóg
 Söprike
 665. Sótme
 Sutor
 Sütöcs
 Szabadoncz
 Szagany
 670. Szajlik
 Szálal
 Szállam
 Számla
 Szárnyoncz
 675. Szaval
 Százalék
 Szegmény
 Szélforgony
 Szellem
 680. Szelvény
 Szemeg
 Szemész
 Szende
 Szendit
 685. Szénle
 Szenv
 Szenvedély
 Szenveleg
 Szenvelgés
 690. Szenvelem

Szeñvetlen	Szerv
Szenvtelen	Szervéleti
Szenvület	Szerves
Szenvületes	705. Szervetlen
695. Szeprnőnye	Szervez
Szerény	Szervi
Szerénytelen	Szervrajz
Szerényül	Szeszély
Szerep	710. Szeszéleskedik
700. Szeresség	Szeszfözde.
Szernök	

Nem teljes ugyan e lajstrom, de java részét közli ama tömérdek új szónak, mely jelen irodalmunkat elárasztotta.

Uj szó a többi között **bőrönd** is, melyet ezuttal tanuságos például tüzetesebben akarunk fejtegetni.

bőrönd-(e), Bartzafalvi Szabó Dávid-féle szó. Kazinczy nem helyeselte s azért el sem fogadta. 1804. Febr. 24-én kelt levelében azt írja Szentgyörgyinek: Szabó Dávid szükségtelen szókat is csinált és nevetségeseket. Minek a kuffert (coffre) s a Gárdistát (Test-őrző) bőrönde és belőmész-nek nevezni? Se monstrosus szókat mi justificálja?« Felelet: semmi; de »verba valent usu« az utókor elfogadta s azért nem is tiltakozunk használata ellen. Hanem mi történt a legújabb időkben? Több ujságban, nevetesen a Hon hirdetései közt azt olvassuk, hogy Kertész boltjában női fa-öndöket, vászon-öndöket stb. vásárolhatni. Még arra sem érdemesítik olvasóikat, hogy legalább oda tennék zárjelben, mit akar az önd jelenteni. E hallatlan szónak alkotója így okoskodott: bőrönd »bőrből készült táská vagy láda.« Ha nem bőrből való, ha vászonból vagy fából, akkor természetesen nem bőrönd többé, hanem vászonönd faönd. Ily okoskodással az egész nyelvet föl lehetne forgatni. A viasz-gyufa sem volna többé az, hanem gyúviasz, sárgaréz-vasaló nem létezhetnék

hanem sárgarezelő. Aztán, ha csakugyan volna önd képző a magyarban, melyből azt a táska-láda-féle ogalmat ki lehetne valahogyan magyarázni; de még az sincs: bőrönd ugyanis valóságos csodaszülött (*Tanár-egylet Közlönye IV. 27. lap; Magy. Nyelvőr 48. lap.*)

Halljunk még egypár szót Bartzafalviról. Toldy így nyilatkozik felőle: »Első, ki addig meg nem kísérlett bátorsággal tüzte ki a nyelvújítás zászlaját, Bartzafalvi Szabó Dávid volt, (Szigvárt 1787), de számos új szavai, mik, a nyelv törvényeinek még akkor kifejtetlen volta miatt, nagyrészt törvénytelenül is, ügyetlenül is képezve és eléggé jelzők, sőt érthetők sem voltak, ellenzésre találtak; de a példa adva volt s követtetett mind a tudományos, mind a szépirodalmi téren s itt különösen Kazinczy által is, de óvatosan és izléssel (*A magy. nemz. irod. története 1864. 136. l.*)

Kölcsey meg ezt mondja: Bartzafalvinak, Folnesicsnek, Pethének s más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat [nevetésre vagy boszuságra indítottak. (*Minden munkái 2. kiad. IV. k. 160. lap.*)

S lám az ő szavaiból mégis mennyi maradt életben a bőrönd-ön kívül: alap, alany, belváros és külváros, czim, czímez, csontváz, dall, esernyő, felület, gyámatya, hajtogat (conjugál), himez, ifjoncz, ima, iromány, költevénny (most költemény), nyomtatvány, jelenet, kelengye, közömb, lakos, lap, láthatár, leble (most lebel, pld. Arany.) meneszt (felkapta a mai hivatalos nyelv), minta, (lásd 14. l.), művész, naptár, önkéntes, rekesz, szakma, személynök, szótár, tanoda, tanácsnok, tábornok, társadalom, térime, titoknok, torz, tünemény, ujjoncz, uradalom, ügyész, vita, zongora. (*V. ö. Magy. Nyelvőr, 45—48. 94—97. lap.* hol a »gyámatya,« »lap« és »uradalom« hiányzik) ujonczot még közmondásban is lehet találni:

»Jó katona mellett szívet vesz az ujoncz«

Ballagi, Példab. 8301.

Ezen oncz-os példák, szolgáltak alapul a következő újabb keltű szóknak: bögöncz, elméncz, híröncz, imáncz, inyencz, jároncz, kéjencz, lelencz,

ügyöncz s a többi közt, még ezen szörnyeknek is egyencz (unio), kettöncz, (ambo) háromncz (terno) négyencz (quaterno) a *Klamarik-Močnik-féle Betűszám-ban* 88 lap. stb. stb. V. ö. *Vörösmarty XI. 160. lap*: »A nok végzet nem szenvedő, hanem cselekvő értelmű s a küldnök például (ha jó volna) csak küldőt (s ez meny nyivel szebb) s nem küldött-et jelenthetne. A nok-nök- nek ellenképzője az oncz-öncz-encz-nek (védencz) mely szenvedő értelmű.«

A titoknok és tanácsnok iránt Kazinczy, Szentgyörgyihez 29. lapon, így nyilatkozik: »De a kétszáz rosz, rút és szükségtelen — t. i. Bartzafalvi-szó — közt volt 40 jó s azokkal élni igenis illő.« Bizony Debreczen (t. i. Debr. gramm.) mondhatja (!), a mit akar, de a Secretarius csakugyan örökkön örökké titoknok marad, sőt a Consiliarius is Tanácsnok. Hogy a nok képző törzsökös szláv, bizonyítja Budenz, *Nyelvtud. Közlem. II. 152. s köv. lap.* Az a sok nok-nök-nek- es főnév tehát, úgymint: bajnok, dijnok, elnök, fegyvernök, főnök, gondnok, gyámnok, hadnok, helynök, hírnök, javitnok, korlátnok, kormánynok, látnok, tálnok, tárnok, tollnok stb. azt az érdekes tü neményt mutatja, hogy nem csak idegen szó, de idegen képző is meghonosodhatik. Sokat küzdöttek már ellene, nevezetesen Vörösmarty, *Minden Munkái XI. 159—160. l.* Gyergyai Ferencz, *A magyar nyelv sajátosságairól. Kolozsvártt, 1856, 67. l.* s mások; de úgy látszik, hiába.

lap, t. i. pagina-féle értelemben szintén Bartzafalvi-féle szó. Kazinczynak inyére van, s használja is, Szentgyörgyihez 31. lap. »Te nálam négy lapot (nem levelet, mint te hivod; mert az Blatt és nem Seite) irtál.« V. ö. *Debr. gramm. 314. lap.*

czim, t. i. könyv czime iránt, Kazinczy u. o. »Titulus libri, Szabó David után Péczeli által könyv czimjének neveztetett s az marad mindétig. Mert nincs más magyar szó és ez rövid s szükség van reá.«

szótár, kárhoztatja a *Debr. gramm. 322—324. l. tár* iránt, *Hunfalvy, Magy. Nyelvészet III. 461. l.* *Budenz,*

Nyelvtudom. Közlem. II. 153. l. és VI. 315. l. A mi tárnok-ot illeti, nem kell felejtenünk, hogy valamint zárzár-ból lett, úgy tárnok is valamikor tavernik volt. *L. Jerney, Nyelvkincsek*, »Tárnok«, Tárnokvölgy és »Tavarnok« alatt.

zongora, országszerte élő szó, csak Csikszékben: *virgina*. *Magy. Nyelvészet VI. 377. l.* Mintájául szolgált tambora (Békésben *dombora*, *domborázni*, *Erdélyi, Népd. I. 356. lap.* *domborálni*,) maga pedig a Ballagi-féle hangorának (harmonika).

Bartzafalvi ujitásainak elveit alaposan bírálja Steiner, *Magyar Nyelvőr 97. s köv. lap.*

Bartzafalviról áttérünk Szemere Pálra, kit mint neologust fönnen magasztalnak. Ime Toldy szavai: »Kötetes munkák becsével ér fel, nyelvünk gazdagításában vett része. T. i. újabb társas és tudományos, kivált széptani nyelvünk, nem tudva már alkotójukat, minden nyomon Szemere szavaival, mint annyi új organumaival a léleknek, él.« »Csak néhányat sorolok itt el, miket egyenesen tőle vettünk: kegyed, (melyet a Széchenyi ön-je nem pótol; ez általánosabb, amaz több tiszteletadással vegyül); ábra, botrány, divat, elnök, ellenőr, gyámnok, gyár, hulla (cadaver), ipar, jutányos, kalandor, nélkülözni, szerv (s ennek egész családja), szilárd, titkár, túl, (mint összetéti alkatrész), verseny, viszony, ünnepély, zsarnok, dalnok, irodalom, modor, regény, színész, szobrász, tömb, (csoportozat), ábránd, erély, eszély, eszmény, féltékeny, hatály, jellem, kedély, képzékeny, szeszély és számos más, mikre biztossággal többé nem emlékezünk.« (*A magy. költészet kézikönyve II. 143—145. lap.*)

Kiegészítjük e jegyzéket, még a következő szókkal

nedély = humor

gyermeteg = naiv

szölye = szövétnek

diador = triumphátor.

Szemere szavaiból csak a két utolsót bíráljuk: *szölye* 1856-ban készült. Szerzője így okoskodott: *fáklya* idegen (német Fackel) *szövétnek* magyar ugyan, de hosszú; *vegyük* tehát *szövétnek* gyökét (mely sze-

rinte egy a szövé s szóéval) » ragaszszuk hozzá a lye képzőt, már mint fáklya végszótágának felhangú alakját (v. ö. zsemlye = Semmel) s ily formán megszületett egy oly magyar szó, melynek egyik fele szláv másik fele német, szövétnék ugyanis = szláv, svetnik, svet = világ, világosság, *L. Nyelvt. Közlem. II. 152. l.* Egyéb alakjai még: szövendök, szövindek, szövidnek, szévédnek, szevétnök, *L. Mátyás Flór. Magy. Nyelvtud. II. 77. l.* v. ö. lendek és lednek, mely szintén szláv eredetü.

Látjuk e példából, hogy új szavaink alkotásában, olykor az idegen szó formája is határozott. Ezen osztályba való még ama

diador = dia d-(al) + (triumphat)-o r

viador = via d-(al) + (gladiat)-o r

szívar, v. ö. segar, Zigarr (Vörösmarty-féle szó, *Mind. Munkái XI. 159. l.*)

görelly, = Geröll (Jósika-féle, *Eszther 2. kiad. II. 218. l.*)

ivar = francia ivoire (Jósika-féle). Már említve volt **zongora**, **hangora**, s mint legkirivőbb példa a Bartzafalvi-féle **haladicsom** = paradicsom, mely azonban halva született.

Nem különbek a Hanáktól eredő la-le végzetű ásványnevek, melyek mind a szlávból magyarrá idomult szikla (régén csak kőszikla, v. ö. 42. l. felebarát) formájára készültek: fényle, kigyula, irla, rájzla (rajz = német reiss-en, Reiss-blei) zsirla stb.

Ide való elemény = **elem** = elementum (utóbbinak eredetéről *Trendelenburg, Elementa Logices Aristoteleae 5. kiad. 50. s köv. lap*)

Mondják ugyan, hogy el-(ső) gyök és em képzőből lett, de ha a mintául szolgált idegen szó másképp hangzott volna, bajosan beszélénk most »elem«-ekről.

A megróni valók közül csak még egy párt akarunk megemlíteni. Új szavaink nem csak képzőkkel vagy képzőknek keresztelt toldásokkal, hanem csonkitás útján is jöttek létre. Így csinált Kazinczy árnyék-ból árny-at (*levelezése Berzsenyi D. lel 208. l.*) annak alapján, hogy szárnýék-on

kivül szárny-at is mond a nép. Ezt az ujitást védi a szigoru analogia; de bezzeg ajánd (használja Vörösmarty, Csongor és Tündében) nem igazolható; mert ajándék más fajta mint szárny-ék, t. i. a nyomdék (*Nádor cod. és Erdélyb. v. ö. nyomod-ni, Nád. cod. és Vadr. I. 510 l.*) nyomdok, szándék v. szándok stb. igéből lett főnevek sorába tartozik. A dok-félékről lévén szó, bemutatjuk egyúttal aranydok-ot is, mi aranyszínű farkatlan vakandokot jelent s arany — meg vakandok utolsó szótagából van összetákolva. (v a k a n d o k r a nézve szükséges tudnunk, hogy vakondag is van. *Pesti Gábor meséi 72. és 242. l.*)

Jegyzet. A szókurtitásról értekezik Kölcsey, *Minden Munkái IV. 134—140. lap.* Hirre kapott vele Helmecezy, »ki a szókat elmetszi« s kiről Toldy is elmondja, hogy »vakmerő és sokáig botránkoztató bátorsággal járt el.« (*Irod. őrt. 1864. 189. l.*) Berzsényi pedig így szól: »Valóban Bohógyi balgatagsága engem korántsem sért annyira, mint Helmecezynek viszketeges dühe, mely szerint az ő nevetséges szavaival verscimet ismét bepiszkolta.« *Kazinczy F. levelezése Berzsényi D.-lel, 273. l.*

Még sok más ferdeséget lehetne itt tárgyalnunk, például hogy mennyi szó készült nem csak roszul, de szükségtelenül is (a kötelesség kiküszöbölésére, kötelem és kötély, almáriom v. szekrény helyébe tartály v. zárca stb.), hogy mennyi törvénybe ütköznek a most felkapott önkivület, vigarda, a Jósika-féle szók nagyobb része stb.; de szükségtelennek tartjuk azt, hogy még több példával igazoljuk nyelvészeti szempontból mondott ítéletünket. Hogy a mesterséges szóalkotás már csak azért is tömérdek hibával járt, kitetszik abból is, hogy képzőink nem voltak még akkor tudományosan kifejtve. E fontos munkát a jelenkor végzi, nevezetesen Hunfalvy és Budenz (*v. ö. Magy. Nyelvészet VI. 572—479. lap.*)

A mi új szavaink használatát illeti, azt kell megjegyeznünk, a mi életre kapott s a mit a szokás szentesített, bárhogy készült is, azt minden író, ha jobbat nem adhat bátran elfogad-

hatja. Szókincsünket a nemzet története gyűjtötte, bármenny idegen vagy törvénytelen születésű szó van is benne, ha a nemzet megérti s elfogadja, nevetséges volna, annak polgári jogait el nem ismernünk. A magyar nyelv alkotmánya ép úgy védi az erőszakosan de szükségből készült elnököt, mérnököt, mint az idegen eredetű kormányt; a mit minden szótól megkíván, hogy a nyelv törvényei szerint éljen. A nyelv törvénykönyve pedig a syntaxis, az úgynevezett mondattan.

VII.

M o n d a t t a n.

A tudomány újabbkori haladása valósággal demokratikusnak mondható. Hogy a természettudományok ily szelleműek, nem bajos általértenünk; de jelenleg a történelem is megtér. Nem tartja többé feladatának, hogy csatákat, ostromokat, ármányt és szerződéseket meséljen; észreveszi, hogy nem kell többé jelentéktelen eseményeket, évszámokat halmozgatni, hanem mindenk előtt azon van, hogy hű és nagyszerű képét adja a népek eszejárásának, erkölcséinek, sőt hajlamainak is. Nem törődik többé annyira a fejedelemmel, mint magával a néppel s nem mulasztja el egyes ember tetteinek tanulása miatt a nemzet erkölcséit és jellemvonásait tüzetesen tanulmányozni. (v. ö. *Buckle, Geschichte der Civilisation England's, deutsch von A. Ruge 3. kiad. 1. k. 2 fele 570. s köv. lap.*)

A kor uralkodó eszméi nemcsak magasban lebegő szellemek, hanem átjárják a társadalom egész valóját s nyilatkoznak a nemzeti élet minden irányában. E szerint a nyelv, az irodalom is magán viseli a kor bélyegét. Jeles tudósok a társadalmi élet változtával a stylus változását is észlelték. Figyelemre méltó, mit Coleridge az angol stylus koronkénti ingadozásairól mond. Nevezetesen így szól: »a forradalom után a nemzet szelleme sokkal commercialisabb lett, mint azelőtt volt; a tudós testületek vagy papi rendek, mint olyanok, lassanként kivesztek, s az irodalom nagyjában a vegyes közönséghez intézte szavait.« Hume megjegyzi, hogy régenten a tudósok elzárkoztak a világtól; de az ő ko-

rában már társalkodóbbak lettek. Addison első vette szokásba a könnyű s azért is demokratikus irányt s jobban népszerűsítette az irodalmat, mint akármelyik más egyes író. (*Buckle I. 1. fele 376 s köv. lap.*)

Ha a nyelvtudomány történetét [nézzük, a régibb s újabb irány közt hasonló különbséget találunk. A régibb közönséges, úgy nevezett formalis grammatika a nyelv használatát szabályozó vagyis törvényhozó tudomány akart lenni. Az analogia absolutismusát vallotta elvének: a nyelv szabályait nem maga a nyelv által tétette, hanem conventionalis uniformitást sürgetett. Az újabb összehasonlító, tapasztalati nyelvtan egyáltalában azt tartja, hogy a valódi, a nép ajkán élő nyelvben semmi sem helytelen, semmi sem törvénytelen. Már nem azon erőködik, hogy a nyelvet bizonyos félszeg törvény szerint szabályozza és idomítsa, hanem azon van, hogy a nyelvet felfogja ama törvény szerint, mely benne uralkodik, s általhatja. (V. ö. *Hermann, Problem der Sprache, 37. lap. Geiger, Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache I. 258. lap. Gerber, Die Sprache als Kunst I. 450. lap.*)

Az a gondolat, mely nálunk a neologismus korában oly hangosan nyilatkozott, hogy t. i. a nyelvet mesterségesen változtatni és javítani lehet, igen régi. Tudjuk, hogy Protagoras, görög philosophus, miután ő a genus-ra nézve néhány törvényt szabott, hibákra kezdett akadni Homér szövegében, mivel ez meg nem egyezett az ő szabályaival. Hanem a javító kísérlet itt is, mint minden hasonló esetben, hiábavalónak bizonyult.

Az analogia emberei, kik például Ζεύς egyéb eseteit nem rendhagyólag, hanem ily formán akarták ragoztatni: Ζεός, Ζεή, Ζεά; kik abban voltak, mint például Quintilianus (I. 6.) hogy »aliud esse Latine, aliud Grammaticae loqui,« azzal hogy a tőlük képezett és képzelt szabályszerűséget fitogtatták, és sürgették, tökéletesen nevetségessé tették magukat. (V. ö. *Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft der Griechen u. Römer 492. l.*)

Egyébiránt a régiek, nevezetesen a görögök a nyelvet a maga elevevségében fogták fel: a középkor volt az, mely

a tudomány szavát többé meg nem értette s a nyelvtant száraz schematismussá aljasította. Ennek alapján állott a legujabb időkig a magyar nyelvtan is, és így nem csoda, hogy nyelvújító irodalmunk, a valódi tudomány támogatását nélkülözvén, számos és igen káros hibába esett. *Riedl* »*Magyarische Grammatik*« ja az, mely első tért le a régi útról, s nyelvünk alakтанát az összehasonlító nyelvészetre alapította.

Úgyde a nyelvtan két főrészből áll: alaktanból, vagyis etymológiából, s mondattanból vagyis syntaxisból. Minden nyelvbeli tevékenység ugyanis vagy szóképző, vagy mondatképző. A szóképzés elvét az etymologia, a mondatét a syntaxis tünteti föl; az etymologia tehát a nyelvnek érzéki, a syntaxis pedig szellemi oldalát tárgyalja.

Ebből látható, hogy a syntaxis a lényegesebb rész, a nyelvről szóló tudomásunk valóságos központja. Mert az egyes nyelvek közt a leglényesebb, legéletbevágóbb különbség a mondatnak miképen való szerkesztésében áll. S valamely nép inkább túlad fogalmainak összes készletén, mintsem hogy nyelvének sajtátságos mondatbeli szerkesztéséről lemondana.

Azért helyesen is állítja Hermann Konrád, hogy ha különböző ajkú népeknek tökéletesen egyező syntaxisuk volna, mi ép oly lehetetlen, mint egy közös világnyelv, úgy minden tekintetben azonos nemzetiségük is volna egyszersmind. Néha megesik, hogy átragad valami idegenszerűség az egyik nyelvből a másikba; de akkor biztosak lehetünk róla, hogy mindannyiszor egy nemzeti gondolatforma megy veszendőbe. Azért hogy a nyelv idegen szókat meghonosít, még meg nem romlik, sőt gyarapodhatik is; de ha az idegen kelmével együtt az idegen szabást is elfogadná, t. i. az idegen mondat szerkezetet, úgy a nyelvészet meggyőződése szerint oly útra térne, mely egyenest romlásnak vezetné.

A nyelvújítás nem igen ismerte azt, mit ezennel elmondottunk, s innét van, hogy mig egyrészt szótárunkat sok szükséges szóval gyarapította, másrészt, a mennyiben t. i. a mondat szerkezeten is változtatott, és sok idegen gondo-

latformát csempészett az irodalomba, valóságos kárt tett a nyelv törvényes életében.

Jellemző az egész nyelvújításra nézve, a mit Kazinczy Pápay Sámuelről mond: »Ő a legfőbb bírónak a nyelv dolgában, Quintilian és Adelungot hibásan követvén, a nyelv szokást teszi. Hová visz és hová vihet az? Mit einem Wort: Révay (kivel Pápay nem csak ellenkezik, hanem csatázik is, még pedig egész tüzzel) will die Spraché philosophisch, Herr v. P. empirisch behandelt wissen. Ezt mondom ott felölök. Révai is első ülést ad a grammatikai senatusban a szokásnak — (s úgy is kellett) — de maga a szokás még nem minden, s még egy felsőbb van. Zwischen die Strenge der Regel und der Vagität des Sprachgebrauch's tritt Etymologie, Analogie, Euphonie és a mit kevesen ismernek, pedig Adelung is nagyon ajánlja, der Geschmack.« (*Kazinczy levelezése Berzsenyi D.-lél 37. lap.*)

Nagyjában igen szépen hangzik; de közelebbről nézván a dolgot, azt látjuk, hogy itt helyes és helytelen együtt jár. A mostani nyelvészet már nem bölcselkedik, hanem tökéletesen empiricusnak vallja magát. S azután hogy fér össze Kazinczynak e nyilatkozata a tőle annyira felkapott germanismussal, mely azóta folyton-folyvást zsarnokoskodik rajtunk s a tudományos meg hirlapi irodalmunkba annyira belevette magát, hogy már alig tudjuk, hol és mikor vétkezünk a magyar nyelv szelleme ellen? Kazinczy beszél analogiáról, s nem látja, hogy az analogiát nem csak szóalkotásnál, hanem mondatszerkesztésnél is szem előtt kell tartanunk. Más szóval: csak az a mondat magyar, mely a magyar nyelv törvénye és eszejárása szerint van alkotva. Már kortársai hibáztatták e tévedése miatt, és méltán! »Á gróf (t. i. Festetics Gy.) mindenkor nagy tisztelettel emlékezett rólad, csak a te németizmusodat nem szereti« — írja Berzsenyi Kazinczynak, u. o, 208 lap. Mondtam, hogy te azzal a nyelvet lágyítani s rövidíteni akarod, de ő csak azt állítá, hogy a németizmus ellen harczolnunk kell, s végre csakugyan meg kellett magamat adni, s biztattam a magyar szivü grófot, hogy harczolnunk nem szükség, mert eléggé harczol az antipathia, mely e két nyelvben van.«

Hadd nézzük most sorjában, hányféléet kísértett meg az irodalom abból a célból, hogy a nemzet nyelvét javítsa s ujszerűvé idomítsa.

1. kiküszöbölte az idegen szót,
2. új szót alkotott,
3. régi szót átírt,
4. régi szókra új értelmet ruházott,
5. új alaktani formákat akart életbe léptetni,
6. új mondattani szabályokat megállapítani,
7. idegenszerű kifejezéseket és
8. idegen szórendet meghonosítani.

A mi ebből a nyelv etymologiai részét illeti, úgy hisszük, elég bőven fejtegettük. Tettük pedig azért, mivel az új szólásmódok legnagyobb része épen az új szók alkalmazásában áll. Kiténik a következő példákból:

Ha nem faragták volna az önkivület-féle szót, nem mondanák most a hírlapok, hogy az meg az »önkivületbe esett,« hanem megmaradt volna a törzsökös kifejezés: elájult, elalélt, önkivület helyett, aléltóság.

Ha nem volna »horderő,« nem beszélnének úgy hogy »az a dolog nagy horderéjü.« hanem úgy: »az a dolog messze vág.«

Ha Helmezy nem csinálta volna a »mérleg« szót, nem támadhatott volna a »mérlegbe vetni«-féle kitétel, a régi »latba vetni« helyébe stb.

Az új szólásmódok másik faja az, mely a nyelvtani formák változtatásán alapul. Minthogy a nyelvtanon ejtett minden ujtás, a lehető legnagyobb erőszak, az ily úton keletkezett szólásmódok is egytől egyig kárhóztatni valók.

Lássuk ezt példákban!

Az idegen nyelvnek semmiféle igealakja, nem kelti föl bennünk annyira az irigységet, mint a határtalan mód. A magyarban nincs a határtalan módnak múlt ideje. Vajda Péter gondoskodott róla, hogy legyen, s Vörösmarty, ki szintén látja annak szükségét, ezt jegyzi meg reá *Mind. Munk. XI. 174. lap*: »sokkal szükségesebb volna, mit a

szerző szintén megkísértett, a múlt időnek határtalan módja ; pld: az ember örök életre látszik termettení, azaz termettnék lenni, a mi gyakran a »hogy« kihagyásával volna haszonvehető.«

Egy másik ajánlatot olvasunk Szvorényi Magyar nyelvtanában: »Az ige határozatlanának múlt idejére (vixisse, vidisse) a v a l a segédigével körülírt jelent: várni vala, kérni vala, és várnom vala, várnod vala, várnunk vala, várnotok vala stb., jövő idejére pedig az a n d- e n d- es alakokat: várandani, kérendeni és: várandanom, várandanod, várandania stb. ajánlja egyik első tekintélyű nyelvtudósunk. P. o. »nem csak sokáig, de jól élni vala (vixisse), ezt hívják tisztes öregségnek.« »A k a r n i v a l a i s e l é g« (Et voluisse sat est.) »A l j a s s á g l e e n d e t t m a g a m a t a n n y i r a e l f e l e d n e m v a l a.« »Vágyva vágyunk az ön jóváhagyását is kinyerendenünk« stb. Szokatlanságok de a beszédünkön eláradt h o g y- o k ritkítása, s főleg az ó klaszikusok szabatosabb (!) s azért takarosabb áttétele körül figyelmet érdemlők.«

»Mi pedig azt viszonozzuk erre — mondja Hunfalvy, *Magyar Nyelvészet VI. 432. l.* — a nyelvcsinálás az iskolai nyelvtanokban soha semmi figyelmet nem érdemelni vala, nem is érdemelendie, azt a köztünk élni kezdő Tallérosy Zebulonnak engedvén át.«

Ide tartozik még a »kérnelek«-féle alak. T. i. »kérni«-ből kérnelek (mint k é r- ből k érlek, k ér n e- ből k ér n élek, k é r t- ből k ér t e l e k stb.) s így lenne: engedd kérnelek, e helyett: engedd, hogy kérjelek.« *Vörösm. Minden Munk. XI. 175. l.*

A mondattani alkalmazásban is mit nem tesznek a határtalan móddal! A magyar így szokott beszélni: »ment sétálni«, *Vadr. I. 7*; »leány kérni fogok menni« *Vadr. I. 30*; »de nem győző várni«, *Vadr. I. 8*; »nem merek én bemenni«, *Vadr. I. 12*; »még csokolódni is felsz« *Vadr. I. 13*; »játsszani kezdek« *Vadr. I. 17.*; »férjhez menni kívánkozik« *Vadr. I. 34.* »ne kívánj vendégül ülni asztalához,« *Vadr. I. 31.* »szeret pipálni,« *Vadr. I. 182.* »megtalálta őket látni« *Vadr. I. 7.* kit eltemetni nem szabad« *Vadr. I. 38.*

»Én istenöm, add meg érnöm,
Kit szeretek avval élnöm:
Ha azt meg nem adod érnöm,
Én istenöm, végy el ingöm.«

Vadr. I. 62. lap.

»Jobb lesz egymástó' megválnunk,
Mind az éjön bajt csinálnunk.«

Vadr. I. 64. lap.

»Egy kús fonalfonni, csépyelet keresnek.«

Vadr. I. 31. lap.

»Az egyiköt vitték, ölelni, csókóni,
A másikat vitték koszorukötözni
Harmadikat vitték sütni és szapúni.«

Vadr. I. 110. lap.

»Dolgozni tartják a szolgát.«

Ballagi, Példab. 7240.

»Rózi lányom, kicsiny vagy szeretni,
Ráérsz még te főkötőt feltenni.«

Erdélyi, Népd. III. 54. l.

»Katonaság de szép élet,
Jaj de csak nézni,
Jaj de erős kinek-kinek
Köztük szenvedni.

A ki eztet el nem hiszi,
Tessék beállni,
Lehet eztet rövid idő
Alatt próbálni.«

Erdélyi, Népd. III. 123. lap.

»Itt elhagyják költened, másott a torkodba verik.«

Ballagi, Példab. 3719.

»Késő akkor zárnod, ajtót lakatolnod, mikor oda a fakó.«

Ballagi, Példab. 4128.

»Vigan lönnöd kell ijenkor.«

Vadr. I. 87. lap.

»Nagy apja varga volt, mégis Árpádtól mondja magát eredettnek
lenni.« (?)

Ballagi, Példab. 364.

»A kocsmában legelső volt,
Hozzám jönni, utolsó volt.«

Erdélyi, Népd. II. 90. lap.

»Estve kezdem pej paripám nyergelni,
Hajnalig tart a rózsámtól bucsúzni.«

Erdélyi, Népd. III. 5. lap.

»Ló szükiben alkalmasint nyargalhatni rajta Jeruzsalembe.«
Ballagi, Példab. 4856.

»Hallani vijjongást.«

Arany, Buda halála. 123. l.

»Két sarut találni.«

Arany, Kisebb Költ. I. 20. lap.

»Megölni nem öllek.«

Arany, Buda halála, 122. lap.

»Pedig félni félnek.«

Arany, Kis. Költ. I. 20. lap.

»Mikor nem lesz fogam, mivel rágnom.«

Vadr. I. 54. lap.

»De a kovács nem volt bolond, elárulni a legényt.«

Erdélg. Népd. III. 332. l.

»Nincs mit kezdeni.«

Erdélyi, Népd. III. 312. l.

„Velem igy tennetek,

Nem rettent bennetek

E félisten neve?»

Petőfi, Hungadi Lászlóban.

»Méltatlankodás engem kivennetek a sirból.

Vörösm.

Látni való, hogy a magyar határtalan mód elég változatosan van használva. Régen az egyszerű ni-végzetű alak helyett igen sokszor a személyragos -nom, -nod -nia féléket találni, pld: soha nem akartalak en tegödet egybefion elváltanom *Nádor cod. 363.* Az innia, innya-féle még most is dívik a nép ajkán.

Ennyit csak úgy röviden az infinitivus használatáról. Ha most a következő példákat vizsgáljuk:

»Homályos erdön történt tévelyegnem«

Császár G. Dante, Pokol, II. 2. v.

»Nem hiszek ifjúvá nevedetni.«

Szabó István, Ilias XXIV. 728. v.

azt látjuk, hogy semmivel sem igazolhatók. Hát még ez:

«Fogja magát hősünk egy pár kővel behajigálta az ablakot, a mely mögött kedvesét pihenni tudta.»

Szabad Egyház. 1871. III. évf. 280. sz.

hol accusativus cum infinitivo van nyelvünkre ráerősza-
kolva. Egyébiránt ezt a ferdeséget minden lépten nyomon
találni a latinból szolgálilag fordított művekben. (V. ö. Szar-
vas Gábornak idevágó munkálatait, péld: *Magyartalan-
ságok. Pozsonyi értesítő 1866/7. 18. l. stb.*)

Az úgynevezett nyelvjavítás egyik legvakmerőbb pél-
dáját mutatta Széchenyi István, ki nagyon sajnálta, hogy
a magyar nyelvben nincs der, die, das-féle nemí különbség,
s úgy vélt a képzelt bajon segíthetni, hogy er és sie-nek
megkülönböztetésére egy eddig hallatlan alakot teremtett;
t. i. szerinte »er und sie sind im Garten,« magyarul így
hangzanék: »ő és őné a kertben vannak.«

Ide sorakozik Vajda Péter több rendbeli javaslata:

megyek ige rendhagyó, a mennyiben jelene eltér többi
idejétől. Hogy tehát rendes ige váljék belőle, Vajda Péter
ilyenné változtatta jelen idejét; m e n n e k, m e n s z, m e n,
m e n ü n k, m e n t e k, m e n e k. Ilyenformán akart
v a g y o k ige rendhagyóságán is segíteni; v o l h a t n a, »le-
hetne« helyett. (V. ö. *Vörösmarty, Mind. Munk. XI. 175. l.*)

A »jobban feszít,« »legjobban feszít«-félék helyett
ezeket ajánlotta Vajda Péter: f e s z e b b i t, l e g f e s z e b b i t.
(V. ö. *Vörösm. u. o. 173. lap.*) Középfoku mellénevekből
igenis lehet igét alkotni. Mutatja a nép nyelve:

»Magában nem igen jó, de ha másomnan j o b b i t j á k.«

Ballagi, Példab. 3782.

selyem ruhád elől k u r t á b b o d i k. *Népk. gyűjt. Ujf. I. 102.*
l. V. ö. öregbit, nagyobbbit, könnyebbit stb. Felső foku mel-
léknévből soha sem készülhet ige: f e s z e b b i t, l e g f e s z e b b i t
pedig nem is melléknévből való, hanem egyenesen
a feszít igének melléknév módjára való fokozása. Van a
comparativus használatában egy-két sajtáságos esetünk; pld.

»Imez vala mene v' hazaba i g a z o l v a b b a n a m a n n a l.«

Luk. 18. 14, Döbr. Cod. 368,

»De hogy n y i l v á b b a n m e g é r t s e d.«

Katalin, legenda 2443. v.

»i d e j é b b, mint a nap feljött, elődbe számlálom ügyemet,«
Zsolt. i d e j é b b e n = korábban. *Magy. Nyelvészet VI. 332.*
lap. egymásutáiban, Bácsmegyei szó. Ilyen: l e g j a v a,

legszélen, legszélén, legszélyt, legdivatjában, legbővében, u. o. 337—338. l., de feszebbit-legfeszébbithez fogható nincs. (A főnév fokozásáról a 94. lap.)

Eredeti javaslat még az is, »hogy minden rag által névhez járuló k kihagyassék; p. o. v a s-nak helyett vasna, v a s a k-nak helyett vasana; v a s a i n k-nak helyett, vasanna; kétség kívül igen csinos szavak« — úgy mond Vörösmarty — »kár, hogy nem magyarok s hogy legalább egy millió ember nyelvén nem forognak, attól a másiktól, s ettől a 3 4, 5-ik millió könnyen megtanulná.« (*Vörösmarty Mind. Munk. XI. 175. lap.*)

Attérünk a nyelvtan félszeg szabályozgatásának egyik szembeeszköző példájára:

»a z a ház«, »a n n a k a háznak«, »azt a házat« stb. Effélet roszaltak, s azt állították föl szabályul, hogy csakis »a m a háznak«, »a m a házat« vagy »a z o n háznak«, »a z o n házat« a helyes. És miért? Mert sem a latinban, sem a németben nem találtak ahhoz fogható kifejezési módot; mintha bizony idegen nyelv szolgálhatna zsinórmértékül arra nézve, hogy mi helyes a magyarban, mi nem. Egyébiránt a görög nyelv ismeri a mutató névmás és névelő illetén használatát. (*Krüger, Griechische Sprachlehre, 350, 11, A. 19.*) azt a házatban, a házat nem egyéb, mint azt appositioja: azt rámutat valamire, »a h á z a t« pedig megnevezi azt a valamit; azt tehát = a h á z a t, s ez utóbbi azért van a z-t-hoz oda-mondva, hogy a hallgató tudja, mily értéket tulajdonítson a névmásnak. Ezen észjáráson alapszik az alföldön divó azt a h á z a k a t is. (Előfordul *Népk. gyűjt. Uj f. II. 200. lap is.*) Ebben t. i. a névmás collectiv főnév gyanánt áll, melyhez azután a többszámú appositio járul. V. ö. boldogok vagy-tok? a z vagyunk.

eladó lány, nyelvünk némely javítói szerint helytelen. Például a Tanodai Lapok kifogást tettek ellene, s vádolták a nyelvet, hogy képes cselekvő igenevet szenvedő értelemben venni? Pedig nem a nyelv hibás, hanem az, ki a nyelvet hibáztatja. Az igenév illetén használata nyelvünk törzsökös tulajdonai közé tartozik.

Halljuk csak a nép és a régi magyar szavát! Az áru

avagy eladó marha árron kértetik az eladó (áros) árrát mondja, merx seu mercimonia licet, venditor indicat, *Comen. 493.*

»Nehéz attól venni, kinek eladó szándéka nincsen.«

Ballagi, Példab. 7953.

Itt eladó az, mit az irói nyelv eladási-nak mond.

»Czifra, mint az eladó lány.«

Ballagi, Példab. 1139. sz.

»Az én lányom nem eladó.«

Vadr. I. 127. lap.

»A csikó nem eladó.

Erd. Népd. I. 205 l.

»Mos az eladó«? azaz a lány.

»Ne küldj rózsám a vásárba,
Sok eladó van ott nyárba.

Erdélyi, III. 66. lap.

»Mi az ember élete, ha nincs féltő kincse?«

Fóthi mondás.

»Sok varróm van«, azaz varni valóm.

Erdélyi szójárás.

«Alig van betevő falatja.

M. Népk. gyűjt. Uj. foly. I. 379, és 405. lap.

V. ö. nincs egy betenni való falatjuk.

U. o. I. 377. lap.

»Alig van egy megevő falatja

Bácsmegyei mondás.

»Van rózsámnak költő pénze.

Vadr. I. 185. l.

»Ugyan sok elvesztő hada vagyon ő Fölségének, hogy így hazardirozza kegyelmed.« Gr. Forgách Simon 1706-ban kelt levele. *Magy. Nyelvészet V. 386. l.*

»Nagy meglátó dolog ez!

Háromszéki kifejezés.

Magy. Nyelvészet VI. 359. l.

»Én szerető barátim.«

Katalin, leg. 141 v. stb.

Látjuk, hogy az igenévrnek eme használata különböző példákban fordul elő. Nyelvtani magyarázata ez. »Varró lány«-ban, a főnév és jelző közt subjectiv, varró holmi-ban pedig objectiv viszony van, vagyis a lány a varrás-féle cselek-

mény subjectuma, a holmi pedig annak objectuma. Ez utóbbi esetben v a r r ó helyett, v a r r n i v a l ó-t is mondhatunk. Szakasztott ilyen különbség van a »szomorú dolog« és »szomorú ember« közt. A dolognak activ, az embernek passiv tulajdonsága, hogy szomorú; azaz: a dolog szomorú, a mennyiben szomorít, az ember szomorú, a mennyiben meg van szomorítva. (V. ö. P. Thewrewk E. Vergil. Aen. II. 115. és Ilias VI. 264. vhez. való jegyz. Gerber, die Sprache als Kunst. I. 564 l.)

Az úgynevezett nyelvjavításnak igen tanúságos példáját látjuk a ki és mely visszahozó névmás használatának szabályozásában. A mai irodalmilag divó megkülönböztetés már jó ideje főnáll. Tsétsi tette *Observationes orthographico-grammaticae* című munkájában, mely 1708-ban jelent meg. A »Recta loquendi ratio«-nak IV. Regula-ja így szól:

»Inter ki et melly est Differentia apud accuratiores Hungaros. Nam a' ki refertur ad Personam, a melly ad rem, ut: Isten a' ki, a föld a' mely etc.

Observ. 1. A' melly refertur etiam ad Personam, at non relative, verum absolute (!), ut A' melly embernek jó hiti vagy on.

Observ. 2. Rhytmistae Hungari confundunt ista Pronomina, at non satis accurate (!) Lásd Toldy, *A régi magyar nyelvészek* 686. lap.

Hasonló eset van a finn nyelvben is.

»Mint látszik — mondja Fábíán, *Finn nyelvtan* 110. lap. — a k e n személyre, a k u k a inkább, a m i h ä mindig dologra . . vonatkozik.

E különbség nem a magyar és finn nyelv természetéből, hanem a lassanként megrögzött használatból ered. Mert a személyt és tárgyat csak azok a nyelvek különböztetik meg, melyekben a szók him- és nő-, vagy him-, nő- és semleges nemüekre oszlanak, vagy melyekben az egész természet élő és élettelen mivolta szerint van fölfogva. (V. ö. Du Ponteau, *Memoire, Paris 1838. 151. s köv. lap. Schoolcraft, the American Indians, Buffalo 1851. 267. l. Steinthal, Charakteristik der hauptsächlichen Typen des Sprachbaues. Berlin, 1860. 230. lap. Bopp, Vergleichende Grammatik 113. Ewald,*

Zeitschr. d. d. m. Ges. I. 49. lap. Geiger, Urspr. u. Entwickel. der menschl. Sprache u. Vernunft I. 362. s köv. lap.)

Egyébiránt akár hogy és mint van a dolog, annyi áll, hogy népünk nyelve nem úgy használja e névmásokat, mint az irodalom.

Lássunk néhány példát:

»Hervad az a rózsza,
Kinek töve nincsen.«

Erdélyi, Népd. I. 36.

»Elindulok hosszú útra,
Kiről rózsám ne várj vissza.«

Erdélyi III. 107.

»Ritka buza ritka,
Kiben konkoly nincsen.

Erdélyi III. 370.

V. ö. *Erdélyi, Népd. I. 37. 244. II. 99. 160. 220; III. 296. 259. 188. stb.*

»De ki csendes az a legény!

Vadr. I. 303. l.

Irodalmunk csak a népies irány követőinek engedi meg, s licentiának nézi a ki szónak ilyenén használatát. Hanem nyelvünk a ki szót demonstratív értelemben is használja t. i. a részletező, distributív elősorolásban, hol sem mely-lyel sem mi-vel föl nem cserélhető: akár legyenek az egyes részek személyek, akár nem, a magyar ez esetben kivétel nélkül ki-t használ. Például:

Isten adta kis barnája
De sok csókot raktam rája,
Kit hiába, kit hasznába,
Kit a szivem fájdalmába.

Erdélyi, Népd. II. 37. d. 22. l.

»De azt mind elfujja a szél,
Kit lefelé, kit felfelé
Kit a rózsám háza felé.«

Vadr. I. 219. l.

»Édes anyám sok szép szava,
Kit fogadtam, kit nem soha.«

Vadr. I. 75. es 198. l.

Helyesen írja Lippay János »Gyümölcsös kert« 1664. 180. lap. »A közönséges baraczk pedig, ki duránczi, ki magvaváló.«

Ujabb íróink sohasem használnak distributív ki-t, ha tárgyakról és nem személyekről van szó, s elejtettek vele oly tősgyökeres, és a mellett szép kifejezési módot, melyet néha semmiféle körülírás sem képes pótolni. Mutatja mindjárt első példánk: »kit hiába, kit hasznába, kit a szivem fájdalmába.« Se »hol,« se »majd,« se »egyik« meg »másik« nincs itt helyén. Látni való, hogy egy hibásan alkotott szabály minő kárral jár. Olykor a legszebb, a legtörzsökösebb kifejezésnek is el kell buknia miatta.

Áttérünk egy más fajta példára. Ujabb időben nagyon is felkapták azt, hogy több egymásra következő, ugyanazon esetben álló neveknél csakis az utolsót ragozzák, vagyis mint egyik nyelvtanunk mondja: »Ha a beszédben ugyanazon szó vagy tag többször is előfordulna, csak az utolsó szokott kiiratni, a többiek helyére pedig a választó vagy kötjelhez hasonló vonás tétetik,« Mondja szerző s a példák közt ilyeneket is hoz föl: »A virágok hegy-, völgy- és réten teremnek.« A szerencsétlen ember fű-fához kapkod.«

E példák problematicussá teszik a szabály helyességét. Törzsökös magyar csak azt mondja, hogy: hegyen-völgyön fűhöz-fához.

Hegyen-völgyön lakadalom

Hegyen-völgyön egyaránt.

Ballagi, Példab. 3258.

Mönyön Gyula Márton högyekön, vögyekön.

Vadr. I. 4. l. v. ő. u. o. 117. lap.

Fűhez-fához kapkod v. ragaszkodik.

Ballagi, Példab. 2618.

Fűnek, fának elbeszélte ; u. o. 2619.

Fűnek, fának reménykedik (= rimánkodik)

Példab. 2620.

A Nádor-codex tudós kiadója a Bevezetés 41. lapján a »hitnél, reménységnél, szent szeretetnél és isteni malasztnál kil kive (ki) nem múlhatik«-féle mondatban »érdekes

s a régiségben épen nem ismeretlen példáját látja azon irályi szép compendiumnak, mely újabb időkben szinte általános divatu lett: mely szerint t. i. a több egymás után álló, azonegy raggal járó nevek utolsója veszi csak fel a többiekkel közös ragot.«

Mink épen az ellenkezőt látjuk benne, s miért? Mert kil nem rag, hanem a dverbium, a nál rag pedig, melylyel az az adverbium itt jár, nem hogy egyszer fordulna elő, hanem annyiszor, a hány szóhoz csak tartozik. E helyütt tehát nincs nyoma annak a compendiumnak.

Nézzük most, mit mond Gyergyai a ragok kihagyásáról. Szerinte (*A magyar nyelv sajátosságairól 43. lap.*) »a magyar nem hagyja ki a viszonyító ragokat, ha egynél több név fordul is elő a mondatban, minthogy különben kétértelműséget idézne élő, és a nyelv sajátosságát bántaná.« «A magyar minden névhez oda mondja a ragot: télben és nyárb a n, őszs z e l és tavaszs z a l; válogatás ételben, italb a n, mindenben; fűn e k fán a k adós; hamis test e lelke szökén e k barnán a k; szeretlek szivemből lelkemből.« — »A magyarnak nem unalmas, nem kedvetlen (t. i. a rag annyiszor ismétlése), minthogy sajátosságos, természetes; sőt épen az unalmas, kedvetlen, ha nem úgy van írva, mert akkor nem sajátosságos és megzavarja az értelmet. Ha másnak nem tetszik, nem tehetünk róla. De a más izlésiért nem szükség értelemzavarólag bánni a nyelvvel.«

Ily apodicticus nyilatkozat után nem tudjuk, melyik lelkiismeretes író merné még azt az »irályi compendium«-ot használni. De nem úgy áll a dolog, mint Gyergyai látja, legalább nem egészen úgy. Halljuk mit mond a nép:

Fölfogadtam az egekre
Mind a három istenekre
A t y a-, f i u-, s z e n t l é l e k r e :
Tied maradok örökre.

Erdélyi, Népd. I. 36. dal.

Kivánóm hogy soha ne szállhasson rátok,
Isten és embertől semmi nemű átok.

Erdélyi, Népd. I. 117. lap.

A r a n y - e z ü s t é r t, czifra ruháért
Leányt el ne végy koszorújáért.

u. o. I. 1. d.

A bőv étel-italért
Adnék ezüst tallért.

Népk. gyűjt. Ujf. I. 212. ap.

Betlehem városába'
Rongyos istálócskába'
Fekszik széna-szalmába.

Népk. gyűjt. Ujf. I. 37. lap.

Itt van hát az első tál étel, behoztam,
És hogy el ne ejtsem, mindig imádkoztam;
A szakácsnal jól megfűszerszámoztattam
Bors-, sáfrány-, gyömbérrrel és meg is sózattam.

Népd. I. 197. d. 148. l.

Timsó-, bors-, szegfűvel teli iskátula.

Népd. I. 120. lap.

Jó hírek-snevekben messze terjedjenek

Népd. I. 197. d. 148. l.

Ha megtetszik, kössön neki koszorút,
Sárga c zitrom- s rozma ringből két sorút.

Népk. gyűjt, Ujf. I. 266. lap.

Ó, ó, ó,

Hatalmas egy orvos ó

E p e d s é g- és fáradtságban

S z e g é n y s é g- és adósságban

Ó, ó, ó,

Hatalmas egy orvos ó.

Népd. I. 180. d. 152. l.

Birj bár bölcsék nagy eszével,
Legszentebbek szentségével,
Egy leány egy menyecskéve
Megcsalának.

Erdélyi, Népd. II. 239. lap.

Nem gondol semmivel,

Szép becsületivel

É l e t e - s h i r i v e l .

Vadr. I. 490. d.

Szólok hozzád egy vagy kettőt

Erdélyi, Népd. III. 12. lap.

Főfogadtam szá z- me s z á z s z o r
Nem fogok szeretni máczzor.

Vadr. I. 159. d.

Adna isten ojan törvént,
 Leán kérné meg a legént,
 Elindulnék s addig járnék,
 Mig egy hánt- vetettet kapnék.

Vadr. I. 324. d. 160. l.

Hát az öreg él-é még?
 A kutyától fél-é még?
 Apró csontot rág-é még?
 Tipeg-topoghat-é még?

Vadr. I. 329. d.

Szerelöm, szerelöm, átkozott szerelöm
 Mét nem termöttél vót fűzfa ágabogán?

Vadr. I. 21. d.

Dekánok, tógások, predikátorok,
 Doktorok, orvosok mind huzóvonók.

Népd. I. 289. d.

E példák elégségesen bizonyítják, hogy a magyar nyelvgenius nem idegenkedik a rag (s képző) kihagyásától; de csak akkor helyesli, ha az értelmet meg nem zavarja, s ha nem vét a rhythmus ellen, pld. hegy-völgyön. Egyébiránt az ily kihagyás által mintegy sommásan bánik el a nyelv az összetartozó egyes részekkel. Van egy-két példa a fentebbiek közt, melyek valóságos szóösszetételt mutatnak, pld: hánytvetett, tipeg-topoghat, ágabogán, huzóvonók, s azért áll a rag, a képző csak egyszer a végén. Még egy megjegyzést kell tennünk. Az idézett példákból világosan kitűnik, hogy csak szótagképző ragnak vagy képzőnek kihagyásáról lehet szó; olyanféle mint »felesége- és lányát«, a mit szintén irnak a helyett, hogy »feleségét és lányát,« sohasem járja. (*V. ö. Magyar Ujság, 1869. jan. 27. szülő szám.*)

Attérünk a szenvedő mondatszerkezetre.

A szenvedő mondatszerkezetről két oknál fogva kell itt megemlékeznünk, először, mert irodalmi nyelvünk nagyon is fölkapta és pedig a törzsökös magyarság rovására: másodszer meg azért, mert némelyek a szenvedő igealakot egészen kitagadják nyelvünk világából. A mi az elsőt illeti, való igaz, hogy a magyar nép csak elvéve alkalmazza a szenvedő mondatszerkezetet; beszéde majdnem kivétel nélkül a cselekvő mondatformán alapszik. Az irodalom letérvén a

népnyelv útjáról, a latin és német nyelvet tartotta szem előtt s ennek nyomán annyira beleszokott a szenvedő formába, hogy e mondatszerkezet már majdnem általános divattá vált. Hogy mennyire rutitja ez nyelvünket, fölösleges bizonyítanunk. Megmutatta azt már Gyergyai, *A magyar nyelv sajátosságairól* 82 s köv. lap., Szarvas, *A pozsonyi kir. kath. főgymn. értesítővénye az 1866/7 évről* 10 s köv. lap. Barna, a *Nyelvtudományi Közleményekben*, és mások. Mi csak azt akarjuk itt megmondani, hogy igenis van »külszenvedő« igealak a magyarban, s hogy az irodalom bátran hasznát veheti; de okkal móddal, hogy ki ne vetkőztesse a nyelvet a maga jellemző plasticitásából, mely a cselekvés cselekvő alanyát alany képében szereti föltüntetni. A mikor például az abstract tudománynak rövidebb, szabatosabb kifejezésre van szüksége, semmi kifogást nem teszünk ellene. A mi magát a szenvedő igealakot illeti, némelyek egyenesen azt állítják, hogy az nincs is meg a magyarban, »mert ha megvolna, nem kellene kutatni.« De nem úgy van! Nem azért kell kutatnunk, mert nincs, hanem azért, mert ritka volta miatt arról gyanusítják, hogy talán nem is törzsökös magyar. V. ö. Gyergyai, u. o. 86. lap. Mátyás Flórián, *Magyar Nyelvtudomány II.* 44. lap.

A ki e hiszemben van, attól csak annyit kérünk, minek nézi születik-et? Nem valóságos szenvedő ige? S a mi több, vannak esetek, melyekben a magyar a szenvedő mondatlakot föl sem cseréli a cselekvővel. Soha sem kérjük, »hol születtek«, hanem mindenkor, »hol születettél.« A székely nép ugyan ritkán mondja: születik, hanem többnyire: lesz, például: »nekünk gyermekünk lett« stb.; de azért ott sem kérdik: »hol lettél?«, hanem: »hol születettél?« V. ö. *Magyar Nyelvőr* 151 lap.

Hogy a nép így beszél: »mondj igazat, betörik a fejed« s nem »betöretik,« vagy »megverődöl« s nem »megveretel« ismeretes dolog. Úgyde a tatik, tetik-féle alak is találkozok. Például:

A mióta születtem. *Vadr. I.* 235. l.

Kedvem csak születik. u. o. *I.* 75. l.

mely mondás a székely nyelvről tett megjegyzésünk miatt érdekes;

De az eszem föl nem tudja érni,
Legelőbb is kit kellessék kérni,

Vadr. I. 179. l.

temettessék, u. o. 250. l. küldettél, u. o. 272. l.

Ha adsz, adj jó szívyel, ha kérsz, vedd jó kedvvel, hogy meg ne utáltassál.

Ballagi, Példab. 24.

A mint kérdezed, úgy tudósítottal.

Példab 446.

Hol gyáva az atya, ott a fiuk anyjuk nevéen hivattnak.

Példab. 446.

Beiratott a bolondok könyvébe.

Példab. 850.

A ki disznó után indul, mocsárba vezetetik.

Példab. 1381.

Emberség által senki sem sértetik meg.

Példab. 1867.

Mindenütt találatnak töredezett fazekak.

Példab. 2240.

A ki könnyen hisz, könnyen megcsalatik.

Példab. 3353.

A ki istenben bízik, meg nem csalattatik.

Példab. 3678.

A ki az igazat hangosan hegedüli, vonóval a feje megvoníttatik.

Példab. 3518.

Nem a ki jól kezdi, hanem a ki jól végzi, dicsértetik meg.

Példab. 4214.

Egy hamisan szerzett pénz könnyen elköltetik.

Példab. 6037.

Könnyen jött pénz könnyen elköltetik.

Példab: 6041.

Talán pecsétes levéllel szabadíttatott fel a roszra.

Példab. 6396.

Sok darab fa kívántatik egy szekércsináláshoz.

Példab. 6818. V. ö. még Példab. 684, 1802, 1868.

Mind ebből meglátszik, hogy a »külszenvedő« igealak a nép beszédében nem ismeretlen valami. (V. ö. Gerber, *Die Sprache als Kunst. I. 561. lap.*)

Attérünk egy más fajta ujításra. A ki nyelvünk alkotmányát ismeri, jól tudja, hogy a magyarban is van »regium praeceptum Scaligeri«-féle törvény (*V. ö. Geiger, Urspr. I. 184. lap*). Valamint a görögben az ige, a mig természete meg nem változik, csakis elüljáróval tétethetik össze: úgy a magyarban is az ige, a mig ige marad, az úgynevezett igekötőkön kívül semmiféle más szóval nem kel egybe.

Csak egy kivétel van, t. i. mennydörög. Hanem itt azt kell tudni, hogy menny állandó alanya levén dörög-nek, a folytonos együttlét következtében tapadt a maga igéjéhez; mennykövez csak látszólag tartozik ide.

A mint a közmondás használja:

»Ha a mennyit vétünk, annyit mennykövezne, a tágas égben egy mennykő se lenne.« *Példab. 7968.*

abból nagykönnyen azt gyanítaná az ember, hogy mennydörög-nek szakasztott mása; pedig, ha nem csalódunk, nem menny és kövez-ből lett, hanem mennykő-ből és ez igeképzőből.

Egyébiránt a mi ellen kifogást teszünk, az nem alanynak és állítmánynak az összetétele; mert ilyen még eszébe sem juthatott az irodalomnak, hanem a tárgy és ige egybeszerkesztése, s az ily hallatlan módon készült igének átható értelemben való használása. Értjük a képvisel-féle igéket. A régi magyar azt mondta: »képét viselni valakinek,« a mint Vörösmarty is mondja Salamonjában:

Hát te isten, a ki fölkenettél,
Hogy viselném földön képedet.

»a fejedelem képe,« »a király képe,« azaz »helyettesítője,« (*Faust. Verant. Dictionarium pentaglottum, 81. lap.*) »képebeli ember,« azaz »képviselő« (*Ballagi Teljes szót.*) Mert »képviselő« jó, azt hitték újabb időben, hogy »képvisel« is az lesz; »képviselő« nem »képvisel«-ből származott, hanem kép-ből és viselő-ből, azaz főnévből és melléknévi természetű igenéből. A határtalan mód is, főnévi természetű levén, ragtalanul fogadhatja maga elé objectumát, pld: hir mondani vagy vinni, egér fogni, halott látni, *Arany kis. költ. I. 14. 27. 42. 7. lap.* Duna látni, *Erdélyi, Népd. I. 321. l.*; leány kérni, fonal fonni, zab aratni, koszorú kötözni,

Vadr. 1. 30. 31. 37. 216. 110. l; háztüz nézni, *Ballagi Példab. 3179.* poenitentia tartani, *Katalin leg. 277. lap;* pipa gyujtani, utcza söpörni stb. stb. — képvisel egészen hibás egy szerkezet, hanem megéls a nyelvész itélete aligha fogja kitagadhatni a használatból. (V. ö. kárpótol, számú z.) A mi ellen hangosan tiltakozunk, az, hogy az irodalom a rossz példa után indulva ilyeneket is megenged magának: »ha műteszszük a szemet;« műtesz = operál (Orvosi hetilapban); távirják = telegraphirozzák stb.

Más fajta sérelem, mit mondattani törvényeink ellen elkövetnek az, hogy a törzsökös szórenden is változtatnak. Nem tudatlanságból eredő hibát értünk, hanem a latin és német szórend öntudatos utánzását abban a hiszemben, hogy mi a latinban és németben helyes, az okvetlenül a magyarban is járja. A magyar soha sem mondotta: István a szent, Kálmán a könyves, Sándor a nagy; mégis újabb időben a helyett hogy »Igazságos Mátyás«-t, »költő Zrinyi«-t írának, a mint kivételesen olvastuk Molnár színigazgató színlapjainde egy hirlap sem hagyta igazítás nélkül, írónk csakis »Mátyás az igazságos«-t és »Zrinyi a költő«-t mondanak. (V. ö. *Magyar Nyelvőr I. 261. lap.*) Hogy a latin költők némely utánzói mit nem engedtek meg magoknak, arra szolgáljon elrettentő például e gúnyvers:

Észre de vette midőn Szolimán, a kápcaza magyarnál
Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol.

A »magyar Tibullus« igen elmésen mondja az ily szórend emberéről:

Farmatring száján, farkán zabolája lovának,
A kit elé ugrat, hogy kaczagásra fakadj.

Lásd: A köszegi Poétának Mentő-írása 86. l. (A szórendre nézve v. ö. az úgynevezett »Fogarasi törvényét«; *Gyergyai, A magyar nyelv sajátosságairól 95. és 112. lap;* *Vadnay L., A magyar szórendről, Pest 1867., Magyar Nyelvőr 100 és köv. lap. s egyebütt.*)

Ha most mindazt egybefoglaljuk, a mit ezennel a mondattan erőszakos változásán alapuló szólásmódokról elmondottunk, egy perczig sem kételkedhetünk azon, hogy a magyar nyelv helyes használatára mindenek előtt oly mondat-

tanra van szükségünk, mely nem a csinált irodalmi nyelvnek szabályait, hanem a nemzet nyelvének törvényeit foglalja magában, másszóval: arról győződünk meg, hogy az irodalmi nyelvnek a népnelv az egyedül helyes útmutatója.

Utoljára hagytuk ama phrasisokat, melyek az idegen nyelvekből való fordítás alapján keletkeznek. E dolgról kissé bővebben kell értekeznünk.

VIII.

A fordításról.

A nyelvek sok esetben fogalmi rokonságot mutatnak, vagyis azt tapasztaljuk, hogy valamely fogalom több nyelvben egyformán keletkezett s egyforma életet él. Rokon nyelvekben ezen analogia, bármily meglepő legyen is, épen nem csodálni való. Igy például Hunfalvy tudósunk 1871. jan. 23. tartott akadémiai előadásában a vogul és magyar nyelv rokonságáról értekezvén, a számjegyekre nézve azt bizonyítja, hogy mind a két nép a hetes rendszert alkalmazta a mostani tizes rendszer helyett. V. ö. Budenz, Szóegyezések 420. Geiger Urspr. I. 317—318. l.

Hanem egymástól idegen nyelvek is találkoznak egyik-másik irányban. Igy a testvér ép oly körülírással fejezi ki a maga fogalmát, mint a szanszkrit sódara, maláji sudára, mi tulajdonkép egy méhből valót jelent. »négy édes egy testvér« is egy testből valónak mondja a négyet. V. ö. Geiger, Urspr. I. 332. lap.

A falnagy v. folnagy, folnagykodik folnagyság, őrnagyság és hadnagy-félékben a nagy fogalma szakasztott olyan szerepet játszik, mint magistratus-ban, magister-ben a magnus fogalma. (Nádor cod. Verböczy Diák műszavai, 32. lap. Jerney, Nyelvkincsek, 104. lap. Nagy Szótár. Geiger, Urspr. I. 322. s köv. lap.)

A falu szó is megérdemli, hogy itt különösen fölemeljük. A Debreczeni grammatika (225. lap.) és Vörösmarty (Minden munkái XI. 33. l.) falból a Nagy Szótár pedig a régente bir értelemben divatos valigéből származtatja.

de Budenz tudósunk az összehasonlító nyelvészet alapján bebizonyította, hogy a rokon nyelvekben is megvan s hogy eredetileg sokaságot jelentett. (*Szóegyezések* 480. sz.) falka ugyanazon tőjű. A régi s a csallóközi beszédben nem csak »eine kleine Schaar, ein Haufe, ein Trieb, (Ochsen etc.) Strich-féle értelemben szerepelt, hanem, a mint a Nádor codexben (»néminemű falka földön 679. l. = aliquibus spatiis) és Verbőczynél (*Diák műszavai* 20. lap. Portio, Resz, Falka) s Magy. Nyelvőr I. 278. lap. látjuk, egyéb mennyiség kifejezésére is szolgál. Hasonló észjárást, mint a falu keletkeztében, találunk a német dorf-ban is, mi egy a latin turba-val (*Geiger Urspr. I. 432. l.*) A szanszkrit purî (parî helyett) = a görög πόλις ugyancsak sokaság jelentő gyökből származott (*Curtius, Grundzüge der griech. Etymologie, 2 kiad. I. 76. lap.*)

Ily fogalmilag összevágó szók nem egymásnak a fordításai, hanem egyenlő észjáráson alapszanak.

Hanem azt is tudjuk, hogy nem minden nyelvben van meg minden fogalom. A fogalmaknak egyik nyelvből másikba való vándorlása rendszeren úgy történik, hogy az idegen szókat egyszerűen lefordítják. Valahányszor mink is arra szorulunk, hogy új fogalmat kell telepíteniünk nyelvünk országába, mindenek előtt arra kell ügyelnünk, alkalmas-e az a magyar szó, mely az idegen nyelv eszejálásának megfelelő, a magyar nyelv eszejárása szerint is, ugyanazon fogalomnak érthető kifejezésére. Például, kik a perspectívában a német »Fluchtpunkt«-ot futópont-nak keresztelték, észre nem vették, hogy ebben a futó soha sem lehet a Flucht-nak értelembeli aequivalense. Nem a szó eredetét, hanem a szó szerepét azaz értelmét kell ilyenkor tekintenünk. E szerint a Fluchtpunkt nem lehet többé futópont, hanem iránypont.

A mi az egyes szóról áll, áll az egész mondatról is. Minden nyelv egy megtestesült logika, s mert az egyik így, a másik amúgy idomult, onnan van, hogy egy és ugyanazon gondolat két nyelvben két különböző mondattani formában mutatkozhatik. Például: »van házam« és »ich habe ein

Haus.« Sőt az is lehetséges, hogy egyik nyelv oly gondolatot mond, melyet a másik csak magyarázgatva képes kifejezni. Ilyen a Lessing-féle »Niemand muss müssen.« Egyébiránt minden nyelv, még a legvadabb nemzeté is, bir annyi életerővel, hogy a maga törvényei szerint bármily gondolatot még mindig érthető alakba öltöztethet. »Man hat die Bibel, und selbst wissenschaftliche Werke, in die Sprache der rohesten Völker übersetzt und ist nirgends auf unüberwindliche Schwierigkeiten gestossen; und es lässt sich mit Grund behaupten, dass es keinen Gedanken gibt, zu dessen Ausdruck irgend eine Sprache der Erde nicht mindestens durch eine dem Volke, das sie spricht, noch fassbare Bereicherung fähig zu machen wäre« mondja Geiger, *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft I. köt. V. lap.*

Minden nyelv egy életteljes szervezet levén, minden új gondolat csakis oly formában nyilatkozhatik benne, minőre természeténél fogva képes. E természetén semmiféle irodalmi törekvés nem változtathat. Az irodalmi szeszély felkaphat ugyan egyet-mást; de az csakis az irodalomban marad, a nép nyelve azt soha be nem fogadja. Az idevágó példákkal már az előbbi szakaszban ismerekedtünk meg. A sok közül csak a termetteni-félet említjük. Egyébiránt ilyen fajta újítási viszketeg csak elvéte fordul elő. A mi az irodalmi nyelvet valósággal megmételjezi az, ha szem elől tévesztjük Horatiusnak bölcs tanácsát: *Nec verbo verbum curabis reddere fidus interpres.*

A szigorú hűség nem abban áll, hogy a szót fordítsuk, hanem a mondatot, annak is nem külső formáját, hanem értelembeli foglatját. Ezen elv félreismerése szülte és szüli azt a tömérdek germanismust, latinismust, szóval barbarismust, mely mai irodalmi nyelvünkben nyüzsg. E nyelvrontás rendszerint onnan ered, hogy fordítóink beleszoknak az idegen nyelv eszejárásába és mivel a magyar nyelv saját-szerű életét nem igen vizsgálták, az idegen nyelv mintájára szabják mondataikat. Ez tehát nem egyéb, mint a tudatlanság következménye. Van azonban ennek más alapja is, t. i. az, mikor az író »tudva és akarva botol« azaz, mikor be nem

éri a magyar nyelv képességével, megújja szokott kifejezési módját, az idegenszerű szólásmódokat szándékosan törekszik meghonosítani. Tanuságos példa erre maga Kazinczy, mint azt már a 67. lapon említettük. Ő nem a nyelvtörvény, hanem az izlés embere. Hadd bizonyítsák ezt saját szavai:

Az iskola törvényei.

Járj egyenest, ki ne térj! így rendeli az iskola; nem jó

A mi szabásom előtt helytelen, a mi hibás.

Járj szabadon, ne remegj! mond aethetis; és ha van ok rá,

Térj ki! ne hidd, hogy szép s jó lehet a mi feszes.

Ezen intés jó is, rossz is, a mint veszszük. Ha az iskola törvényein az irodalmi nyelv bevett szokásait értjük, úgy Kazinczynak tökéletes igaza van. Ugy de Kazinczy abban volt, hogy az író nem csak az »iskola« szabályai, hanem a nyelv szelleme ellen is véthet, ha izlése úgy tartja. Hogy például ő a nagybátya szót rútnak bélyegzi s helyette a német Onkel-t használja, nem nagy dolog, hanem igen is jellemző. De halljuk csak, hogy fordítja például Goethe Egmontjának következő helyeit:

Buyck, an euch ist's die erste Gesundheit zu bringen!

Bringt eures Herrn Gesundheit aus!

Von ganzer Seele denn: Graf Egmont hoch!

Hoch! dem grossen Egmont hoch! und abermal hoch!

Hoch und abermal hoch!

Buyck, rajtad a sor, az első egészséget hozni.

Hozd ki Urad' egészségét.

Egész lélekkel hát: Gróf Egmont fenn!

Fenn! Gróf Egmontnak fenn! s még egyszer

Fenn! s ismét egyszer fenn!

Szép Literatura VIII. 111 és 113. lap

Ki monhatja ezt még magyarnak? S ez nem tudatlanságból eredett, hanem elvből.

Mily különbség ehhez képest a Szigligeti-féle fordítás:

»Buyck, te köszöntsd fel először is!

Mondj áldomást uradra!

A legtisztább szívből: Egmont gróf éljen!

Éljen! a nagy Egmont éljen!

Még egyszer éljen! s mindig éljen!

A nemz. színház könyvtára III. füz. Pest 1871 5. l.

Látni való, hogy a szószerinti fordítás, mi legbővebb forrása az új szólásmódoknak, annyira mehet, hogy »a nyelvet eredeti sajátosságából végre teljesen kivetkőzteti.« (v. ö. *Toldy, A magy. nemz. irod. története 1868. II. 78. §.*)

Úgy hát semmit sem szabad szószerint fordítanunk?

E kérdés megkívánja, hogy a hí fordításban előfordulható minden esetet külön-külön megismertessünk.

Az **1-ső** eset az, mikor a magyar mondat szerkezet az idegen nyelvvel tökéletesen egybevág, s az egyes fogalmak mindkét nyelvben azonosak. Ilyenkor a mondat nemcsak tartalmi, hanem alaki hűséggel is fordítható.

A **2-ik** eset, mikor az idegen mondat egyes szavait egyenlő jelentésű szavakkal fejezhetjük ki, szerkezetét azonban nem követhetjük.

A **3-ik** eset a másodiknak ellenkezője, mikor t. i. a mondat szerkezetben semmi eltérés nincs; de a gondolat a magyarban s az idegen nyelvben más-más képzeleten alapszik. Ilyenkor a fordítás, ha magyaros akar lenni, csak is a magyar észjárás szerint történhetik. Például: »Noth bricht Eisen« valaki így fordította: szükség vasat tör. Ez ugyan nem vét a magyar nyelvtan ellen, mégis rossz, mert magán hordozza az idegen gondolkodás bélyegét. A magyar gondolkodás úgy tartja, hogy a szükség törvényt bont.

A **4-ik** eset az, mikor az eredeti mondat nem csak mint gondolat, hanem mint sajátos idegen festés is érdekel minket, azaz, nem csak azt óhajtjuk tudni, mit mond, hanem azt is, hogy' mondja. Ilyenkor szóról szóra fordítjuk természetesen mindig saját nyelvtanunk múlthatatlan követelése szerint; de az efféle fordítás szándékosan nem akar magyaros lenni, hanem csak magyarul beszélő idegen, egy előttünk ismeretlen világból. Hadd lássuk ezt példában! A régi görög a varjút, mink a szajkót tartjuk kiválólag csacska madárnak. Hogy fordítsuk tehát *Anacreonteor. 14, 36—37. versét?*

Szószerint:

Ember, beszédesebbé
Tettél a varjunál is.

Kazinczy meg így:

Kérdezesid a szajkónál
Csácsogóbbá tettenek.

Poétai berke 181. lap.

Ez utóbbi fordítás magyarul és a mellett magyarosan fejezi ki a gondolatot; az előbbi is magyarul, de görögösen. S úgy hiszszük, senkinek sem lehet az ellen kifogása, sőt mink egyenesen a szószerinti fordításnak adjuk az elsőséget. De nézzünk még egy példát! *Xenophon Anab. I, 1.* elejét valaki így fordította: »Darius és Parisatisból származott két fiú.« Lehet-e ezt az előbbi példával egy sorba állítani? Korántsem. Ez nem hogy nem magyaros, de még nem is magyar. Ebből láthatni, mire értjük mink a szóról szóra való fordítást. A nyelv syntaxisa ellen soha semmi szín alatt sem szabad véteni.

Mint tanuságos műfordítás különösen említésre méltó Bloch-Ballagi bibliája. Ő saját vallomása szerint »előképének oly mását törekszik adni, melyben — mennyire nyelvünk birja — amannak minden sajátságai, még különözései is utánozva legyenek; tán többet akar, mint a mennyit elbír, de úgy akarja adni az eredetit, a mint szerző adta volna, ha magyarul beszél; visszatükröztetni akarja a nehézkes nyelvet, úgy mint a folyót, eredetije hibáit, avult formáit úgy, mint annak szépségeit.« »A magyar biblia-fordítások«-féle cikkében, *Nyelvt. Közlem. III. 71. lap.*

IX.

A helyes magyarság elvei.

Mindezek után, miket értekezésünk különböző fejezeteiben, hol ismertetve, hol bírálgatva elmondottunk, már csak az van hátra, hogy röviden egybefoglaljuk vizsgálódásunk eredményét.

A pályakérdés megoldásának alapja szerintünk sem az a priori-féle bölcselkedés, sem az idegen nyelvek példája, sem irodalmi nyelvünk bevett szokása nem lehet, hanem egyes egyedül a népnyelv, mely a nemzeti szellem leghívebb kifejezője.

Az irodalom csak annyiban érdemel figyelmet a nyelv törvényeinek földerítésében, a mennyiben a népnyelv alapján áll, s annak sajátságait újabb meg újabb tüneményekben ismételteti. Nevezetesen régi nyelvemlékeink azért oly fontosak a nyelvtudományra nézve, mert sok elhanyagolt kincset rejtenek magukban, s magyarságunknak oly korszakát tárják föl előttünk, melyben az irodalmi- és népnyelv még jobbadán egy úton járt. A mennyiben ott is újítás történt, s ennek nyomán latinismus vagy egyéb idegenszerűség támadt, az csak történeti szempontból érdekel minket; különben ott is, mint mindenütt nyelvünkön ejtett sérelemnek tekintjük.

Mi tehát nem akarunk azok közé tartozni, kiket Fogarasink következőleg jellemez:

»Egyik nyelvész alapul csak az élő nyelvet veszi, még pedig egyedül azon népnyelvet választja s fogadja el irányadóul, melyet ő egyedül a maga körében észlel vala

Azonban fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy még a hozzá legközelebb álló népnyelvet sem ösmeri.«

»A másik meg keveset hajt az egész élő népnyelvre, hanem neki az a legtokéletesebb nyelv, mennél régebb emlékekben találjuk azt.« (*Nyelvt. Közlem. III. 190. lap.*)

Mink a népnyelv alatt koránt sem értünk egyik vagy másik vidéken divó szójárást, hanem értjük a törzsökös magyarság minden tüneményeinek teljes összegét, s azt tartjuk, hogy minél pontosabb e tekintetben történeti és statisztikai vizsgálódásunk, annál biztosabban ismerjük ama törvényeket, melyek szerint nyelvünk él és fejlődik. Mink tehát ugyanazt az elvet valljuk magunkénak, mely legujabban a Magyar Nyelvőr szándékában s eddigi működésében nyilatkozik, s mely már az »ujítási harcban« is megszólalt; de nem lévén kellően kifejtve, csak annyit hathatott, hogy nyelvünk ujítóit kissé óvatosabbakká tette. (*V. ö. Kölcsey, Mind. Munk. 1860. IV. 9. lap. Toldy, A magyar nemz. irodalom története 78. §.*) Gyergyai is, kinek »A magyar nyelv sajátosságairól« irt munkáját (megjelent Kolozsvárott 1856) a kritika igen javallólag fogadta, szintén a népnyelv embere. Sok helyes dolgot mond; de mert nyelvészi készütsége nem üti meg mindenben a kellő mértéket, okoskodása itt-ott oly eredményre is jutott, melyet a népnyelv maga is meghazudtol. (*V. ö. a mit 78—80, 81—82. lapon mondottunk.*)

Hogy az új szólásmódok alkotására nézve, jogosan a népnyelv példáját tartjuk egyedül követendőnek, annak legkitünőbb tanuja V ö r ö s m a r t y, kinek »nyelve újszerűbb minden-ujítóénál, de nem új képzései, hanem fordulatai s a kifejezés által, melyek mindamelletttősmagyar jelleműek.« Igy szól róla irodalmunk története (*Toldy, 95. §.*) Azzal, hogy phrasisait mindig tősmagyar jelleműeknek mondja, egyenesen azt érteti meg velünk, hogy Vörösmarty a maga ujításaiban csakis a népnyelvben rejlő törvények szerint járt el. S úgy is van. Mikor Vörösmarty azt írta, hogy:

»Rózsánál rózsább gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél.«
a költői beszédnek egyik legszebb sorát alkotta. Ime egy tokéletesen új phrasis, a nyelvujításnak valóságos gyöngye! Ezt mondhatná valaki és méltán! Hanem más itt a kérdés.

Történt-e azzal változás magán a nyelven, azaz olyan változás, mely a nyelv életébe vág? Korántsem. Vörösmarty kifejezése tökéletesen a népnelv alapján készült és csak annyiban újítás, a mennyiben új tünemény a nyelv törvényes életében, a mennyiben a nyelvnek régi törvényét új alakban mutatja.

Hogy főnév melléknév gyanánt áll és pedig comparativus képzővel, arra nézve sokféle példát idézhetünk. Lásd a következőket:

emberebb, ördögesebb, lovabb a lónál, szamarabb, ökrebb, péld.
ők még ökörnél es ökrebbek.
Vadrózsák I. 366. lap.

Mennél kurtább, annál kutyább.
Ballagi Példab. 6341.

Rókébb a rókánál,
Példab. 4617.

emberebb, pld. Aranyánál is: »Emberebb a két nő, Ilda meg a másik«;
Buda halála 114. lap.

gyermekesebb: »ez gyermekesebb mint amaz«; azaz: kisebb, fiatalabb gyermek vagy gyermekesebb.
Bácsmegyei kifejezés.

gyöngyesebb, pld: Hallottál-e gyöngyesebb szót?
Népkölt. gyűjt. Új f. II. 80. l.

Mégis gyöngyesebb ez az élet.
Erdélyi, Népd. I. 60. lap.

annál szégyesebb.
Madách, Az ember tragédiája. III. sz.

(V. ö. Riedl, *Magy. Grammatik, 117. l. Riedl-féle Kalauz 1863. jun. 28. 60. lap.*)

Egy más szép kifejezése Vörösmartynek a következő sor:

»dala oly édes-epedve folyajkairól«. — édes-epedve-féléről is csak az áll, a mit rózsább-ról mondottunk, hogy t. i. a népnelv szavajárásának másolata. V. ö:

Feljött a nap szépragyogva.
Vadrózsák, I. 208. lap.

Ilyenformán végig mehetnénk Vörösmarty egész nyelvezetén s mindenütt az sülné ki, hogy a népnelv hű követője. A miben netalán tőle eltérne, arra már semmikép sem

mondhatnók, hogy »tösmagyaros jellemű«; mert ez csakis oly kitételre illik, melyet a népnyelv törvényesnek igazol.

Hadd emlékezzünk meg pár szóval Berzsenyiről is, ki »egymaga képes volt kivívni győzedelmét az új nyelvnek s az új költészetnek.« (*Toldy, A magy. nemz. irod. története* 83. §.) Mennyi gyöngyörű phrasisra akadunk, főnséges költeményeiben! Ő az, ki a magyar népnyelv egyik legszebb sajátságát t. i. az accusativusnak nevezetesen a »belső objectumnak« használatát a legszebb példákkal illusztrálta. V. ö. édes álmot lengedez, Versei 64 l.; belém ezer tört nevensz 69. l.; nyugalmat harmatoz ránc 73. l.; itt az ég örömet úszza 75. l.; ezentúl szent hantjait járod 95. l.; vidám szerelmet mosolyog, 102. l.; Lesbos kiesült berkeit álmodom 113. l.; hangját régolta sohajtjuk, 119. l.; akkor csillagokat hatna kevély fejed, 124. l. partjaiból Helikont idézett 166. l.; mennyi belső tűz s fene üldözések ostorát nyögték 174. l.; fényes utat tör s nyit 184. l. v. ö. 258. l. 276, 296. lap. képét előre rettegem, 198. l.; úszza körül gályád a földet 222. l.; bujdossa világi futását, u. o.; oly szent tiszta öröm nem reszketteti szivedet által, u. o.; paeant ömledezett a Capitolium, 225. l. v. ö. 269. l. repdező kényeink rózsát legelésznek, 227. l.; 'Más az Atridák ragyogó dagályát tarka pórázon mosolyogva nyögje, 233. l.; általküzdü sötét Aeacus öbleit, 236. l.; imádják a czudarok, de kaczagja a bölcs 238. l.; Paphius fényes csalatásit éli, 240. l.; a virtus útját szörnnyetemek lesik 244. l.; felbirtad ifjúkarral az éktelen márványt, u. o.; úgy éltem, hogy életemet visszaélni ne bánám, 251. l.; megizzadtam vaspályáját, u. o.; a jövő kétes képét előre nem borzadom, 252. l.; harmoniát zeng, 256. l. Favont lehell, 259. l., kit Pindarus megzeng, 260. l.; v. ö. 269. l. i. hintsenek szent árnyékot, 263, v. ö. 273. l.; békephárba halált adának, 286. l.; a czudarok diadalt kacagnak, 286. l.; bélyeget vert, 287.; a boldogult lelkek körében iszsa az ég örömit, jutalmát, 289; hajnali pirjait az élet újra rám mosolygá 289. l.; reánk veszélyt kiált, 299. l.; a lelkesedésnek szent óráit élem, 306. l.; mi haszna vívjuk a kemény eget, 309. l.; s belénk mosolygák

rózsás szájaikkal az égi szikrát s égi tiszta kényt, 314. l.; a szerencse játékit nevetni, 316. l.; álmodd el élted rózsálmait, 316; midőn mosolygó bölcseségedet belém enyelgi szép epistolád, 317. l.; majd a világnak főbb történeteit szárguldjuk által, 319. l.; mint lehettek éltet a sziklamélybe, 327. l.; v. ö. 329. l. azt megmosolyogni szoktam, 328. l.; bábjaít bosszulja stb.

A mint egyrészt látjuk, hogy az, a mit classicus íróknál újításnak veszünk, közelebről nézve, csak a népnyelv sajátosságainak hű követéseül tünik fel: úgy más részről azt is kell észre vennünk, hogy mennyi kincs van még nyelvünkben, melyet irodalmunk figyelemre sem méltatott. Nagyon kiszélesítenők értekezésünk határait, ha mindent felemlítenénk, a mi e dolgot illeti. Csak pár példára szorítkozunk. Alföldön azt mondják kikinek, kinekkinék helyett (kiki ugyanis valóságos egy szová nőtt össze). Használhatná a költészet mint rövidebb és szebb hangzásu alakot. Ugyanott azt is mondják: »apádféle fejed van« s egyik népdalunk így szól: szemedszinü dolmányomon sárga gomb ragyog. *Erdélyi, Népd. III. 138. l.*) Melyik más nyelv képes e gyöngyörű rövidséget utánozni? S mink, a helyett, hogy büszkélkednénk vele, s hasznát vennők az irodalomban, még észre sem veszszük. Úgy szintén a »szeretlek szeretőmnek«-féle kitétel is (v. ö. Goethe, Faustjában: ich liebe dich zum Freunde) eddig csak a nép ajkán fordul elő. (*Erdélyi, Népd. II. 114. l. stb.*)

S így vagyunk még sok egyébbel. Ugy hiszszük, eléggé igazoltuk már magunkat az iránt, hogy miért tartjuk a népnyelvet oly nagyra s miért fogadtuk a pályakérdésre szóló feleletünk alapjának.

Hogy tehát az irodalmi nyelvből az idegenszerűséget kiküszöbölhessük, »legsürgősb teendők nyelvünket mindkül- mind belterjüleg apróra megismernünk. Bár jobbkor ismerhettük volna! Azért nem kell a lelt szokat és szólásmódokat dugva tartani; mert azok nem muzeumba való portéka. Hadd jussanak be nyelvünk alkatának bármily vékony vonásai s erecskéi az íróknak ismerettárába, hogy

annál kevesebb idegenségeknek legyen helyök« mondja Lőrincz Károly után *Vass József Nyelvt. Közlem. II. 363. lap.*

Hogy pedig az irodalom a nyelvet helyesen használja, különösen a következőkre kell ügyelnie:

1. Más etymologiai alakokat, mint a minőket maga a nyelv nyújt, nem szabad alkotni. (v. ö. 68. s köv. lap.)

2. A törzsökös mondatszerkezeten sem lehet változtatni (v. ö. 66 s köv. lap.)

E két pontra nézve ide iktatjuk Geiger következő nyilatkozatát:

»Kaum wird es ferner nach den mancherlei angeführten Beispielen bedürfen, dass für eine Vervollkommnung und Fortbildung der Sprache eine Erkenntniss von ihr weder erforderlich, noch wenn überhaupt von Einfluss, von einem andern, als höchstens von einem verderblichen sein kann. Nicht nur sind, wie wir gesehen haben, bei den armen und nackten Völkern, die in der äussern Einrichtung ihres Lebens, wie in der Fähigkeit bewussten Denkens, unglaublich niedrig stehen, die Sprache keineswegs in ähnlichen Verhältnisse unvollkommener, sondern wir sehen sie auch in den ältesten Anfängen aller Literaturen überall blühender und reicher als sie später sind. *Urspr. I. 391. lap.*

3. Ne csináljunk új szót szükségtelenül. *V. ö. Vörösmarty, Mind. Munk. XI. 156. l.* »Az írók nagy seregében mindig találkozik egy-két viszketeges,

Ki mindig új szót fur farag,

A leghelyesbet százfelé csigázza,

s ki akkor véli munkáját legjobban irottnak, ha benne minden válogatás vagy szinte szükség nélkül is a jobb izlésnek s kivált az érthetőségnek boszantására új szavak pezsegnek, — a gondos íróknak legalább azon kell lenniök, hogy írásaikat szükség nélkül s szerfelett új szavakkal ne nehezítsék, s különösen a már félig felkapott új szavak helyett nyomós ok nélkül újat ne kezdjenek.« *V. ö. XI. 117. l.*

4. »Hagyjuk meg az idegen szót, míg alkalmas, legalább jó hangú szót nem találunk rá, nehogy a rút idomtalán szó, csak azért mert magyar, megöröködjék.« *Vörösmarty Mind. Munk. XI. 161. lap. V. ö. Révai, Antiqu. lit.*

hung. 190. lap: Multo praestabilius est accomodatis iam ad usum nostrum vocibus peregrinis datam civitatem prompto, gratoque animo concedere; quam voces inficetas non ad indolem linguae effictas ingrato nisu obtrudere.

5. Ha nincs valamely fogalom kifejezésére szavunk, háromfélekép segíthetünk magunkon:

a) vagy az úgynevezett átruházással; azaz, ha valamely félig meddig analog értelmű szóra ruházzuk az új fogalmat. Például: máglya. Szláv szó (l. Budenz, *Nyelvt. Közlem. II. 472. l.*), a magyar édes övének érzi, s Kazinczy »átruházás« folytán robus-ra alkalmazta, s most robus-nak értjük. L. *Hébe. Zsebkönyv 1821. 85. l.* Így a zongora pedálját lábitó-nak lehet elnevezni, a szövőszék lábitója után, a mint már az orgona pedál-ját is elnevezték. A Spallettla den-ra előtte ajánlható; előté-nek híja az alföldi ember azt a fatáblát, melyet ablaka elé tesz.

b) vagy oly szóösszetételt használunk, mely a dolgot mintegy körülírja; de arra vigyázzunk, hogy a nyelv eszejárása szerint válaszszuk egybe a szó alkatrészeit.

c) vagy ha képzővel akarjuk az új szót megalkotni, úgy mindenek előtt arra ügyeljünk, hogy helyes analogiát kövessünk, hogy életre való elemeket hozzunk együvé, azaz valódi s eleven képzőt, s érthető eleven gyök- vagy tőszót, hogy az új szó megértése minél kevesebb magyarázatot igényeljen. V. ö. *Hunfalvy, Magy. Nyelvészet, VI. 479. Budenz, Nyelvt. Közl. VI. 16. l. Joannovics, u. o. VII. 321. l. stb.*)

6. A mire magyar kitételünk van, azt nem szabad az idegen nyelv mintájára kifejeznünk. A mi a fordítást illeti, ott az újítás csak annyiban engedhető meg, mennyiben az idegen nyelv eszmevilága épen idegenségénél fogva érdekel minket; de itt is mint mindenütt a nyelv régi alkotmánya szerint kell eljárunk. Minden újítás tehát, legyen az új szó, vagy új phrasis, csak úgy helyes, ha nem egyéb, mint a régi nyelvtörvénynek új alkalmazása.

Ez az oka, miért kellett az új szólásmódok kérdésénél

a helyes magyarság elveit hangoztatnunk s miért választottuk épen ezt munkálatunk czimének.

S ezennel befejeztük a pályakérdésre való feleletünket. Ha kevés szóba akarnók foglalni, a mit részletesen fejtegettünk, azt kell mondanunk, hogy az irodalmi nyelv, mely a népnyelv édes gyermeke, csak úgy gyarapodhatik s ujulhat igazán, ha Antaeusként édes anyja kebelén meríti erejét.

FÜGGELEK.

Kis Antibarbarus.

Például akar szolgálni oly kézikönyv megírására, mely a nyelvünkön ejtett sérelmeket betürendben megismerteti, s a hozzá folyamodó íróttal egyuttal útba is igazítja. (V. ö. Krebs, Antibarbarus der lat. Sprache. Gerber, die Sprache als Kunst. I. 390. 393. 394. 409. 410. 413. 432. 433. 515. lap. Magyar Nyelvőr. Gyergyai, Magyarosan. Kolozsv. 1872. Imre S. Németesedés, korcsosodás. Révész J. Figyelmező 1871. 9. füz. stb.)

Alapnevelő; »Ha én egy intézet alapjául leteszek 100 forintot s a kamatot mindaddig a tőkéhez csatolom, míg az egy bizonyos összegre növekszik; akkor alapnevelő vagyok. Mindig azt hittem, hogy a »pesti alapnevelők egylete« is ilyes valami; mig végre rájöttem, hogy ők alaposan nevelők, vagy a nevelés alapjának megvetői akarnak lenni.« (Nyelvőr, I. 103. l.)

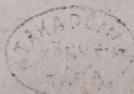
Alól; »óva vagytok a tévedés alól.« (Hon 1871. 282. sz.)
Nem »a tévedés alól«, hanem »a tévedéstől.«

Alulat; a fölület ellentéte. Ezen új szó szükségtelen is, rossz is. Rossz, mert fölület is rossz, melynek mintájára készült. (Riedl-féle Kalauz, 1863. 37. l. lásd fölület.)

Áll; jót áll = steht gut; germanismus; magyarul: kezeskedik v. felel vmiről; »felelve, hogy úgy van«; »felelve, adom.« (Vadr. I. 498. l.)

Átmegey; válik-, változik-, átalakul-, más vmivé lesz-féle értelemben germanismus. Találni legjobb iróinknál is. Jókai Eötvös halálára írt egyik epigrammájában:
»Semmi se lesz hamuvá, mindene fénybe megy át.«

Beállítani a munkát = Die Arbeit einstellen, germanismus
e helyett: »megszüntetni.«

Behoz = einbringen, germanismus; magyarul: pótol, helyre pótol, helyre hoz.

Bejön hivatalért = er kommt um ein Amt ein; germanismus; magyarul: folyamodik.

Betétek számla = Einlagen-Conto; a hivatalos nyelvnek egyik szörnyetege. Többes számú szó, soha sem képezheti összetett szónak első felét. V. ö. Gyermek- és férfi-ruhatár, fürdőjegyek számla.

Bizottmány, minden analogia nélkül való. Kár, hogy anynyira felkapták a helyesen alkotott bizottság helyett. V. ö. Hunfalvy, Magy. Nyelvészet VI. 479. l.

Boszorkánylövet. Így fordították tavál némely lapjaink (Fővárosi lapok 1870. Febr. 19.) a német »Hexenschuss«-t. Érdekes egy példa annyiban, hogy a német szó maga is alighanem ferdítésen alapszik. Első része nyilván »Hechse« volt (latin coxa), mi csipőt jelent. (Geiger: Urspr. und Entwickel. der menschl. Sprache u. Vernunft. I. 449. lap.) Hexenschuss tehát tulajdonképpen a magyar »oldalnyilallás«-nak felel meg. Az erdélyi nyelv szerint farzsába. A »nyilallás«-féle betegséget »szegezés«-nek is nevezi a fehér- és tolnamegyei magyar.

Eltekint; »eltelintve attól« = abgesehen davon, germanismus; magyarul: »nem tekintve azt.«

Erő-házi-kenyér = Kraft-Hausbrod, germanismus. Magyarul csakis így lehet azt helyesen kifejezni: »erős házi kenyér, v. ö. erős leves = Kraftsuppe.

Esküszik. A német »ich beschwöre dich«-nek alapján készült helytelenség, ha ilyest mondunk: »esküszöm, tedd meg! Még így sem járja: »esketlek istenimre. A magyar »egre, földre, mindenre kér, esedezik stb.

Fáradságot venni magának = sich die Mühe nehmen; a magyar: nem restelli a dolgot.

Fekszik. »Érdekünkben fekszik« = es liegt in unserem Interesse; magyar észjárás szerint: érdekünkben áll.

Fekvés = Lage t. i. helyzet, germanismus; Kazinczynál, Szép Literatura VIII. 282. l.

Felgyújt. gyujtsd fel a lámpát, germanismus; magyarul

gyujtsd meg; felgyujt jól használva annyi mint in Brand stecken: felgyujtotta a házat.

Feljön. »feljön 60 írtra« = kommt auf 60 flr. germanismus Magyarul: »60 írtra rüg.« Betegről mondva = er kommt auf, szintén, germanism. Magyarul: felépül, fellábad, lábra áll.

Felmegy: es geht auf-féle értelemben germanism. A tősgyökeres nyelvben épen az elfogyás ellenkezőjét jelenti pld. »A régi adósság annyira felmegy, hogy végre el sem éred.« Ballagi, Példab. 62.

Felség: »Ő felsége a királynénak udvari szállítói«, türhetetlen germanism. Magy: »A királyné ő felségének szállítói.« Továbbá hibás az efféle is: Ő Felségeik, Méltóságaitok. Nagyságaitok. »Mert a nagyság« úgy mond Szarvas Gábor, nem olyan mint a nyakkendő, hogy öt, hat, tiz darabbal rendelkezék az ember belőle; hanem a nagyságos urakra nézve az, a mi a közönséges halandókra nézve a levegő vagy az esőviz közbirtok. Vagy ha már udvariasságból megengedjük is, hogy közülök mindegyiknek meg van a maga külön »nagysága«, mindamellet c'est ce pluriel, que je trouve singulier, nem nagyságaitok, méltóságaitok, Ő Felségeik, valamint nem orraitok, lelkeitek, hazáitok, kegyelmeitek kendteitek, hanem a vulgus rude nyelvén: kendtek, nagyságtok, Ő Felségök. A pozsonyi főgymnasium értesítvénye az 1866/7 évről 4. l.

Felület. Már a Debr. grammatika kikelt ellene a 309. lapon: »Nem helyes; mert ezzel at, et formálunk ugyan igékből magábanérthetőket, mint: kerül, kerül-et, fal-at, végez-et; de elől-utóljáróból (postpositióból) a milyen ez: felül, nem formálunk. p. o. nem jók volnának: belől, belőlet = pars interior; alól, alulat = pars infima stb. V. ö. Budenz, Magyar Nyelvészet VI. 545. l. A tudomány nagyon is felkapta e szót, úgy hogy lassan fog tőle menekülni. Erdélyi még a népmesékbe is beleviszi; Népk. gyűjt. III. 246. l. t. i. azt írja: a föld felületén, e helyett: a föld színén. Azt, hogy felületesen tudni

valamit, a törzsökös magyar úgy mondja: szinültiben tudni.

Felüt: »felüti a könyvet« = er schlägt das Buch auf; magyarul: felnyitja a könyvet.

Fenn: Fenn! Gróf Egmontnak fenn! s még egyszer fenn! s ismét egyszer fenn! = Hoch! dem grossen Egmont hoch! u. abermal hoch! und abermal hoch! Kazinczy, Szép Literatura VIII. 113. l. Förtelmes germanismus. A magyar »éljen«-t kiált, megéljenez valakit.

Fürdőjegyek-számla = Badekarten-Conto I. ált. hivatalnok egylet üzleti jelentése 1871. V. ö. betétek-számla.

Gyermekek- és férfi ruhatár! A Pesti Napló hirdetései közt. V. ö. betétek-számla.

Hagy: »kérni hagyja magát.« »Bocsántatot kérek, hogy oly soká hagyom várakozni.« »Ruhámat itt hagyom csináltatni« mind barbar kifejezés. Magyarul: kéreti magát, soká várakoztatom, ruhámat itt csináltatom. A hagyás engedés-féle értelmű s az nem ide való.

Hogy: Félek attól, hogy elhigye; latinism. Magyarul: Félek attól, hogy elhiszi.

Hoz: hasznot hoz, nem rossz, de magyarosabb: hasznot hajt.

Imola: = templom (Szabó Istv. Ilias I. 39. v.) Mint tájszó, hosszú száru füvet jelent, mivel pipaszárt is tisztítanak. Igaz az irodalom jobban ismeri talán a »Bethaus«-t jelenteni akaró új faragású szót; mit gondolhat ennek hallatára magában a csak pipaszártisztító imolát ismerő székelly ember? kérde Budenz, M. Ny. VI. 172. l. Imola helység neve Gömörben. Népk. gyűjt. Ujf. I. 207. lap.

Járdataposó: a német »Pflastertreter másolata. Ne felejtsük el miatta jellemző magyar kifejezésünket: »rója az utcát.« Magy. Nyelvőr 50. l.

Játék: »Itt játék is van benne a jellemhiányra« = Anspielung, germanismus; magyarul: czélzás.

Jel, Jeleték = Eures Zeichens? Kazinczy, Szép Literatura VIII. 158. l. Magyarul: Micsoda mesterember? Mi a mestersége? Jól fordítja Sziglieti. Egmont, Pest, 1871. 15. lap.

- Jön:** nem jön hozzá = er kommt nicht dazu; germanism.
Magyarul: nem ér rá, nem jut hozzá.
- Kakas:** »a puska kakasa,« németből való fordítás. A magyar »sárkány«-nak mondja.
- Kelte** valaminek; Hibás a hivatalos kimutatásokban előforduló »születés kelte.« Csak valami dolognak lehet kelte, a születésnek napja.
- Kép:** »Szomoru képet csinál v. vág« germ. Szépen és jól magyarul: szomoru képet vált. V. ö. P. Thewrewk J. Alapmondások, Pozsony, 1830, II. füz. CXLIII.
- Kétségberogyás:** Kazinczy-féle szó. Szép Literatura VIII. 270. l. A magyar »kétségbeesés-t« mond.
- Kézbesit, Szembesit,** az »egyesít« stb. szervezetének félreismeréséből származott új szók; t. i. — sit képzőt láttott benne a megvesztegetett nyelvérzék. Kézbesit helyett »kézbe ad«, szembesit helyett »szembe állít« a helyes kitétel.
- Ki:** Méltó, ki megdicsértessék; latinism. A magyar »hogyc«-ot mond.
- Kiadja magát** valaminek = sich für etwas ausgeben; germanism.; »kiadja magát« = er gibt sich zu erkennen, meg van a nép beszédében. Péld. »Ebből azt huzták ki, hogy megbánta, miért nem adta ki magát, hogy ahhoz való jó ágyat vessenek neki.« Vadr. I. 422. l.
- Kiadó** = ausgiebig; germanism. A magyar azt különféleképp fejezi ki: »sok telik belőle; osztályos (pld. Dieser Braten ist ausgiebig = ez a pecsenye osztályos; Komárommegyei kitétel.); a szőlő jól fizet, vagy bő, jó szüretünk van, a kalongya jól ereszt stb. V. ö. Vadrózsák, Szótár. Jól eresztett a kapta. Arany, Kisebb költ. I. 88. lap.
- Kiállít:** kiállít valamit pld: a világ-kiállításon helyes; de »kiállít levelet = »er stellt einen Brief aus« germanismus. Beérjük a »megírás«-sal, vagy ha más dolognak az Ausstellung-járól van szó, az egyszerű »elkészítés« sel. »Sokat kiállított ebben a fogalmazványban« azaz »sok kifogást tett ellene« a hivatalos stylumnak csodaszülött germanismusa.

Kibeszed = Ausrede, germanismus. Magyarul: kifogás, mentség, szabadkozási V. ö. »kopasz mentség«, Ballagi Példab. 5209.

Kihoz: Hozzd ki Urad« egészségét = Bringe deines Herrn Gesundheit aus. Kazinczy, Szép Litteratura VIII. 111. lap. Magyarul: Igyék Ura egészségére!

Kiismerni magát = sich auskennen. A magyar »eliga-zodik.«

Kijő: kijösz-e gabonáddal? Hogy jösz ki uraddal!? germanism. e helyett: beéred-e gabonáddal? »Hogy férsz meg uraddal?« »Kigyüvök egy hétön négy forinttâ = elég egy hétre négy forint, ezt a Nyelvőr, II. 86. lap. szegedvidéki szólásmódnak idézi; de azért mégis német-eredetűnek látszik.

Kimegy: »kimegy az álom a szeméből« azaz. elmúlik, jól van mondva; de »kimegy az álom = Der Traum geht aus; germ. Magyarul: valósul, teljesedik, betelik. V. ö. »Az éjjeli álom nem telik ma jóra.« Vadr. I. 315 l. Egyébiránt »jóra megy ki« »roszra megy ki« is járja. V. ö.

»Gerlicze madárka mind azt sirdogálja,
Hogy szerelmünk nem mégyen ki jóra.«

Erdélyi, Népd. II. 333. l.

V. ö. kimenetel.

Kimenetel = Ausgang; már a népnyelve is használja. »Egyetlen házasságnak ritkán van jó kimenetele.« Ballagi Példab. 3188.

V. ö. kimegy.

Kinyom = ausdrücken, kifejezni helyett germanism. Berzsenyiné: »éreztem mely kevésbé tudtam abban érzésimet kinyomni.« Egyébiránt Berzsenyi azt mondja magáról: »Grammatikai tökéletességet már nem ígérhetek, mert én annak a legelső reguláját sem tudom, sem azt, hogy van-e a világon magyar grammatika vagy sincs.« Kazinczy F. levelezése Berzsenyi D.-lél 51. és 8. lap. Kazinczynál: »A Wohl dem stb. pedig az utolsó magyar által van kinyomva.« U. o. 252. l. Magyar Nyelvörből.

Kinéz: A Magy. Nyelvőr 50. lapján ezt olvassuk róla: Többé ki nem irtható germanismus. Annaira meghonosodott, hogy még közmondásban is találjuk.

»Úgy néz ki, mint a sült hal.«

Ballagi Példab. 5478.

»Úgy néz ki, mint a Pilatus macskája.«

Erdélyi közm.

»Úgy nézett ki, mint egy szép virágszál.«

Kriza, Vadrózsák I. 369. l.

Kriza szerint (Vadr. I. 554. l.) Háromszékben is Kereszturfiszékben is »igen jól néz ki, jó kinézésü,« a köznép nyelve, nem csak a mivelteké, pedig ez kocshintásnak (*barbarismus*) látszik. Nálunk Magyarországon is széltiben divik, péld: »szüretesen néz ki a keze« — oly mocskos, mintha szüretelt volna (Fóth táján). Az efféle egybehasonlításoknál nem szabad kifogást tenni ellene, csak azt ne tőrjünk, hogy a jó v. rossz színben van-félét, kiszorítsa helyéből. (V. ö. Kazinczy levelei Szentgyörgyihez, 301. l.) Adoma tanúsága szerint a köznép még oly kevéssé ismerte századunk elején a »hogyan néz ki«-féle kitételt, hogy az egyszeri paraszt ember ama kérdésre, hogy elveszett tinőja, hogy nézett ki, azt válaszolá: »hogyan nézett, merre nézett, azt már bizonyosan nem tudom.«

Kiolvas: »valami könyvet kiolvasni,« germanismus. Magyarul: elolvasni.

Kivan = es ist aus, germanismus; magyarul: vége van; »ki van«-nak helyes értelme: es steht heraus, es ragt hervor, péld: ki van az oldalom, rongyos a dolmányom, Erdélyi Népd. I. 198. l. »ki van a barát a csuklyából, Ballagi, Példb. 4299. Úgy ki leszünk félig a zsirból. Példab, 8087. Lásd Magy. Nyelvőr 55 lap.

Kivesz: »Azt veszem ki belőle« = daraus entnehme ich, germanismus; Magyarul: megértem belőle. »Nem veszem ki« = ich nehme es nicht aus helyett, azt mondja a törzsökös magyar: »nem veszi fel a szemem.« Tűrhetlenebb germanismus: »jól v. rosszul veszi ki magát.«

Kivülről: kivülről tudom = ich weiss es auswendig, ger-

manismus; magyarul: »betéve«, »magamra tudom.«
Ez utóbbi erdélyi kifejezés.

Könyv nélkül tudja, hogy meg kell hálnia.

Ballagi Példab. 5142.

»Én uraságod sok darabjait tudom betéve« Berzsényi, Kazinczy F. levelezése Berzsényi D. lel 8. lap. »ő azt a két poétát csak nem könyv nélkül tudja.« Kazinczy, u. o. 83. l.

Könyv = Buch, konc papir értelmében, germanismus,

Kürülnézi magát, germanismus; magyarul: körülhéz.

Kulcsol: »Ezekből kulcsolni lehet« = aus diesen Dingen kann man schliessen; germanismus. Magyarul: következtetni. V. ö. Magy. Nyelvőr, 51. l. Bácsmegye miveltségi közönségénél felkapott kitétel.

Lesz: Józsí megveretve lón = wurde geschlagen; magyarul: Józsit megverték. (Nyelvt. közl. I. 15. l.)

Madárröpetjőslő: valóságos szörny a helyett hogy: madárjős, (V. ö. Szepesi, Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. Bécs 1868. 326. l.)

Megy: »Jól megy neki« germanismus; magyarul: »jó dolga van« stb.

Méltóság, lásd felség.

Méltóztassék: »Adjuk meg neki, hogy szabály szerint van képezve — pedig valóságos csodabogár. — Még akkor sem volna: méltóztassanak, tessenek méltóságaitok; hanem: méltóztassék, tessék nagyságaitoknak, tulajdonképen helyesen: nagyságtoknak; mert nem: tetszetünk mi és a szentlélek, hanem: »tetszett nekünk és a Szentléleknek.« Szarvas Gábor, Pozsonyi főgymnasiumi értesítvény az 1866/7 évre 4. lap.

Mindnyájan között, helytelen; magyarul: mindnyájok között. V. ö. Szepesi, Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz, Bécs, 1868. 341. lap. A »mindnyájan«-féle alak iránt, Búdenz, Nyelvt. közl. II. 314—317 lap.

Nagyság lásd felség.

Nehézsége'ni = beanstanden. Ezen új szó rosz is, szükségtelen is. Rosz, mert alkotásánál fogva csak is azt

jelenthetné: nehézségnek tartani v. mondani; szükség-telen, mert van kifejezésünk, t. i. »kifogást tenni vmi ellen.«

Nő, nő: »Mert németben »Die Sonne ist die Himmelskö-nigin«, tehát a magyar költő is a napot az ég királyné-jának nevezi; hogy ki a férje neki, azt még nem olvastam. Mert németben »die Herrin« van, hogy lehetnénk el-úr n ő nélkül? Hiába való az asszony szó; urnő kell, mert asszony van stb.« mondja Hunfalvy, Nyelvtud. közl. I. 15. l. V. ö még: Riedl-féle Kalauz 1863. 78. l. A nőről mondott »barát« régi használata iránt, Mátyás Flórián, Magy. Nyelvtudomány II. füzet, 24. lap. Magy. nyelvtörténeti szótár, 171. l. Tösgyökeres magyarság szerint, a nő alázatos szolgálója, őszinte tisztelője vlkinek nem pedig szolgálónője, tisztelőnője; K. asszonyság is a nőegyletnek elnöke, nem pedig elnöknője.

Osztja nézetét = er theilt seine Ansicht; germanismus; Magyarul: elfogadja, vallja stb.

Önkivület »Önkivületbe esett« újabb felkapott barbaralko-tásu kifejezés, a helyett, hogy: elájult, elalélt, elvesztette eszméletét.

Pálmavasárnap: germanismus; magyarul: Virágvasárnap.

Sokmélyü, pld. part; hallatlan szó, »mélységes« helyett; V. ö. Szepesi, Jelen viszonyaink az ó-classicai irodal-mhoz, Bécs, 1868, 333 lap.

Szembesít, lásd, k é z b e s í t.

Szédelgés: »Nagyon divatnak induló szó, mely azt akarja jelteni, amit a német »Schwindel«; s jelenti is de csak részben; pl.: Er leidet am Schwindel = szédel-gésben szenved = szédelgései vannak, szédelgős. De mint a »csaló«-nak aequivallense helytelen. A »Schwind-ler« nem maga »szédeleg«, hanem inkább másokat ipar-kodik meg- vagy elszédíteni; helyesebb volna e szerint »szédítő«, ha szükség volna rá a magyaros »világcsaló, országcsaló, embercsaló, országvilágcsaló, szemfény-vesztő, világámitó, áltató«, kifejezések mellett, melyeknek mindegyike teljesen megfelelő az átvitt értelmű »Schwindler« szónak. Látni való tehát, hogy válogat-

hatnánk, de — video meliora, proboque, deteriora sequor.« (Magy. Nyelvőr 103. l.)

Szönyegre kerül = es kommt auf's Tapet. Eredeti egy germanismus; szönyeg ugyanis Molnár Albert szerint = tapes cadurcum; Teppich és Tapete-féle, de azért hogy: Die Tapete, még abból nem következik, hogy »auf's Tapet«-et is szabadjon kifejeznünk vele; A magyar így beszél: szóba hoz valamit, megemlít stb.

Tart: tartsd a szádad = Halt's Maul! germanismus; magyarul: fogd be a szádat!

Tetszik: »Tessenek leülni!« Szindarabokban is előforduló barbarismus. Magyarul: tessék leülni! ha több személynek szólunk is; mert tulajdonképen: tessék leülni az uraknak, nem pedig: tessenek leülni az urak! V. ö. Szarvas Gábor, Magyartalanságok. A pozsonyi királyi főgymnasium értesítője az 1866/7ről. 4 lap.

Több: Effelében: »többet jó mint szép« helytelen; itt »inkább«-ot mond a magyar.

Veleje valaminek = Der Kern einer Sache; de bajosan mondja a magyar: a szív veleje = Der Kern des Herzens, a szív legbelseje helyett. Kazinczy, Szép Literatura VIII. 258 lap.

Viszahagyja = er lässt zurück; germanismus. Magyarul: odahagy, elhagy, hátrahagy v. ott hagy stb. V. ö. Szepesi, Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. Bécs 1868. 343.

Után, »Utána várunk«, a helyett: »várjuk«; Kazinczy, Szép Literatura VIII. 221. l.

Utána tenni a kályhába; germanismus, e helyett: rátenni, rárakni a tüzre.

Úgy ég a tűz, ha tesznek rá,
vagy: Úgy ég a tűz, ha raknak rá —
Szól a világ, mit hajtok rá?

Erdélyi, Népd. II, 144 és 174. l.

Zsákuteza = Sackgasse; magyarosan: »térj meg«-uteza; Erdélyben tréfásan: koldusforduló.

TARTALOM.

	lap.		lap.
A pályakérdés	1	baksa	10
I. A nyelv mivoltáról	2	Ballagi	15. 47. 60. 91
II. Nyelvünk viszontagságairól	4	Bartzafalvi	58
III. Idegen szavaink	7	bárka	11
IV. Nyelvérzék és népetymol.	25	Berzsenyi	95
V. Purismus	36	bille	8
VI. Neologismus	40	billikom	13
VII. Mondattan	64	bolondéria	10
VIII. A fordításról	86	bőrönd	57
IX. A helyes m. elvei	92	Budenz	7. 62. 98
Függelék. Kis Antibarbarus	100	Campe	37
adomány	28	comparativus	72 93 94
accusativus 95. elnevezése	44	cserebüly, cserebogár	9. 42
almárium	10	csizmadia szótár	11
ajánd	62	czethal	42
altár	9	czím	59
általállatozás	42	czinterem	29
Amazon	34	dativus	96
angol nyelv	5	diador	60
ántvilág	8	Disznófő	32
apácza	9	dohány	14. 34
apádféle	96	durálja (meg) magát	10
apát	9	duránczi	10
arab szók	14	eladó	73
aranydok	62	elem, elemény, elementum	61
árbocz, árbosz 9. árboczfa	42	Eötvös	45
ármány	28	ereklye	9
Árpád	35	eretnek	9
áspis	9	erény	41
asza völgy aszó	42	érczherczeg	29
átlényegülés	43	erszény	13
bajtárs	32		

	lap.		lap.
Estike	34	K abala, kabóra	10
f alka	87	kántor	9
falnagy, folnagy, folnagykodik, folnagyság	86	kapubarát	42
falu	86	káposzta	31
farmatring	27	kasul	27
felebarát	42	karmantyú	27
forma	9	Kazinczy F.	36
francia szók	14	kecske kigyó	42
furmányos	28	kehely	13
futópont	87	kelt szó	15
fűzér, fűzérezní	33	keménymag, keményviz	33
G eleji Katona	43	képvisel	84
gidó	7	keresztyén	9
gunya	7	ki 75. 76. kiki, kikinek, kikit	96
görelly	61	Kienlung mandzsú szótára	38
görög szók	7	klastrom, kolostor	9
gy és j	41	Klopstock	38
gyermeteg	60	komáromi purista társaság	38
gyónás	27	korcsmáros	28
H adnagy	86	kormány	27
haladicsom	61	kujter	9
hangora	60	l a, le képző	61
hasad	27	lajstrom	9
hasonló	27	lap	59
hasonlik (meg)	27	lapacsinta	9
hellén szók	7	latin szók	8
Helmecezy	62	lator	10
higviricz	29	leczke	9
hopmester	29	letácsol	10
horderó	7	m ány, mény képző	28
Hunfalvy P.	62, 98	mely	75
husvét	27	mennydörög	83
huszár	32	mennykövez	83
I bolya	10	menta	10
idegen szavaink lajstroma	15	mérföld	32
infinitivus	68	mészáros	28
iskola	9	minta	14
ivar	61	mód	9
J és gy	41	műtesz	84
jámbor	27	M edély	60
Jósika	62	német szók	10
		nok, nők, nek képző	59
		nyelv mivolta	2

nyelvújítás három korszaka	lap. 40	Schleicher	lap. 46
nyelvünk viszontagságairól	4	szalad	33
nyomdék, nyomdok	62	szekrény	8
nyomod	62	szemedszinű	96
Oláh szók	13	Szemere P.	60
olasz szók	13	szenvedő igealak	80
oltár	9	szigony	8
oncz, öncz képző	58	szivar	61
ostya	9	szláv szók	7
oroszlány	32	szókurtítás	62
os képző	28	szórend	84
önkivület	68	szótár	59
örnagy	86	szövétnék	61
Pajtás	32	szövlve	60
palacsinta	9	tamariska	10
papamadár	42	tanács, tanácsos	28
párducz	9	tárnok	60
participium	73	távír	84
passivum	80	templom	9
pásztor	10	termetteni	69
Pázmány P.	43	Tiberius császár	37
pelengér	12	török nyelv	5, 14
penna	9	tróbál	10
példa, példány, példáz	12	tuba rózsa	34
persze	10	tulajdonító eset	96
petriolaj	33	Uj szók lajstroma	47
Piroska	34	űröm	14
pogány	9	Vakondag	62
próbál	10	Verbóczy diák műszavai	44
Ragelhagyás	77	verófény	31
remete	9	viador	61
rény	41	viola, viloja	10
ruha	7	Vörösmarty	4, 93, 94
Sétifikál	10	Weber Demokritos	38
sors	10	Zomokkigyó	34, 42
Scaligari regium praeceptum	83	zongora	60
Schiller	38		

Sajtóhibák:

9. l. lacsapinta törülmi való,

35. l. 18. sorb. tudománya helyett olv. tudománynya.

35 l. 6, alulról kifejezésen » » kifejezése.

- VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbéli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második kiadás. IV. Egy XVI. századbéli növényteni névtár XVII és XVIII. századbéli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt.) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 80 kr.
- VIII. Szám. A sémi magánhangzókrol és megjelölésök módjairól. Gr. Kun Géza, lev. tagtól. 1872. 59 l. 38 kr.
- IX. Szám. Magyar szöfjeztegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr.
- X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 70 kr.
- XI. Szám. A Defterekrol. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23. l. . . 20 kr.
- XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

- I. Szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarozói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 70 kr.
- II. Szám. Apáczai Cséri János Baresai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18. l. 12 kr.
- III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre r. tagtól. 1872. 18. l. 12 kr.
- IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 40 kr.
- V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 12 kr.

A m. tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

KALEVALA.

A FINNEK NEMZETIEPOSZA

Az eredetiből fordította

Barna Ferdinánd.

Ára 2 frt. 30 kr.

CHRESTOMATHIA FENNICA.

FINN OLVASMÁNYOK.

Szerkesztette

Hunfalvy Pál.

Ára 3 frt.

REGULY ANTAL
H A G Y O M Á N Y A I.

A vogul föld és nép.

Ára 4 frt.

Épen most jelent meg
a m. tud. Akadémia költségén

A

MAGYAR IGEIDŐK.

IRTA

SZARVAS GÁBOR.

TARTALMA:

Előszó. — Bevezetés. — I. szakasz: Milyen fogalom rejlik a magyar nyelv igealakjaiban. — Az irtalak, az irtalak, az irandalak, az irvalalak, az irtvalalak, az irnifogalak. — II. szakasz: Jogosultak-e mind az újabb irodalomban divatozó igealakok? — III. szakasz: Az igeidők használata, a főidők, a viszonyos idők, észrevételek.

Ára 2 frt.

